

ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΚΑΤΩ

Νοέμβρης - Δεκεμβρης 2022

No 155 Τιμή: 4€

**Από την
Τεχεράνη
ως την Αθήνα
Γυναίκες
Ζωή
Ελευθερία**

- Να αποτελειώσουμε την κυβέρνηση • Εξέγερση στο Ιράν
- Η χειρότερη κρίση από τον Μεσοπόλεμο • Ο Μαρξ και το κράτος
- Μικρασιατική Εκστρατεία: μια αυτο-καταστροφική επιλογή
- Λούκατς - Από το μυθιστόρημα στον Λένιν

Νοέμβρης-Δεκέμβρης 2022

2

Να αποτελειώσουμε την κυβέρνηση

Μαρία Στύλλου

9

Η χειρότερη κρίση από τον Μεσοπόλεμο

Πάνος Γκαργκάνας

17

Ο Μαρξ και το κράτος

Λέανδρος Μπόλαρης

23

Εξέγερση στο Ιράν

Γιώργος Πίττας

30

Μικρασιατική Εκστρατεία:
μια αυτο-καταστροφική επιλογή

Μιχάλης Λυμπεράτος

36

Λούκατς-
Από το μυθιστόρημα στον Λένιν

Σωτήρης Κοντογιάννης

42

Βιβλιοκριτική

Συλλογικό

Η σοσιαλδημοκρατία στο προσκήνιο, ξανά;

Γιώργος Ράγκος

Άγγελος Τσέκερης

Λίγος Εμφύλιος Ακόμα-

Η καραμανλική τρομοκρατία, η δημοκρατική
αντίσταση και η Αριστερά 1958-1963

Λέανδρος Μπόλαρης

Δημήτρης Χριστόπουλος

Το ταξίδι στο κράτος.

Κυριαρχία, Δίκαιο, Δικαιώματα

Πέτρος Κωνσταντίνου

Φωτό εξωφύλλου: 21 Οκτώβρη 2022, Πανελλαδική απεργία και συλλαλητήριο στην Αθήνα των εργαζόμενων στο "Βοήθεια στο Σπίτι"

Ο **Σοσιαλισμός από τα Κάτω** είναι το δίμηνο περιοδικό του **Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος**

Ιδιοκτήτης: Εκδόσεις Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, **Υπεύθυνη σύνταξης:** Μαρία Στύλλου

Συντακτική Επιτροπή: Δημήτρης Δασκαλάκης, Σωτήρης Κοντογιάννης, Λέανδρος Μπόλαρης, Λίλιαν Μπουρίτη, Γιώργος Ράγκος
Εξώφυλλο, Σελιδοποίηση: Γιάννης Κούβαρης, Παντελής Γαβριηλίδης

Κεντρική διάθεση: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Φειδίου 14,

Τηλ. 210 5247584, Περιοδικό "Σοσιαλισμός από τα Κάτω", Τ.Θ. 8161-102 10, Αθήνα, **ISSN:** 2241-7176

Για επικοινωνία: socialismosapotakato@gmail.com - www.socialismfrombelow.gr

Να αποτελειώσουμε την κυβέρνηση

«**Π**ανδημία, ξηρασία, πλημύρες, καταιγίδες και πυρκαγιές καταστροφικών διαστάσεων, απειλές για Τρίτο Παγκόσμιο Πόλεμο- όπως παρατηρούσε πρόσφατα ο πρώην υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ Λόρενς Σάμερς: 'Πρόκειται για το πιο σύνθετο σύνολο ετερόκλητων και αλληλοεξαρτώμενων προκλήσεων που μπορώ να θυμηθώ εδώ και σαράντα χρόνια'. Με τα οικονομικά και μη-οικονομικά σοκ να διαπλέκονται, δεν είναι παράξενο που ένας νέος όρος αναδεικνύεται- η 'πολυκρίση'. Στην πολυκρίση οι προκλήσεις είναι πολλές και διαφορετικές αλλά αλληλοεπιδρούν έτσι ώστε το σύνολο είναι πιο τρομακτικό από το άθροισμα των επιμέρους».¹

Σε άρθρο του στους Φαϊνάνσιαλ Τά-

Φτώχεια, ακρίβεια, μπάτσοι, σεξισμός...

Η μαυρίλα της ΝΔ μέσα στην "πολυκρίση" είναι ατέλειωτη. Η Μαρία Στύλλου δείχνει τις εργατικές απαντήσεις με τις γυναίκες μπροστά.

ιμς το τελευταίο σαββατοκύριακο του Οκτώβρη, ο οικονομολόγος Άνταμ Τουζ που έγινε γνωστός από τις μελέτες του για το κραχ του 2008,² προβάλλει τον όρο «πολυκρίση» για να περιγράψει την παγκόσμια κατάσταση σήμερα. Είναι μια εικόνα «σοκ και δέος» για το σύστημα σε παγκόσμια κλίμακα. Και αποτελεί την αφετηρία για να καταλάβουμε την κρίση που συγκλονίζει την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας καθώς βουλιάζει από σκάνδαλο σε σκάνδαλο και χτυπάει άγρια την εργατική τάξη, τη νεολαία, τις γυναίκες, τους

πρόσφυγες και τους μετανάστες.

Πριν από σαράντα χρόνια, οι άρχουσες τάξεις έβαζαν πλήρη να δαμάσουν τον στασιμοληθωρισμό με μείωση του εργατικού κόστους και συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους. Σήμερα η ίδια συνταγή ανεβάζει τρομακτικά τα επίπεδα της φτώχειας παντού, αλλά ακόμη περισσότερο στην «μεταμνημονιακή» Ελλάδα. Όπως γράφει ο Σπύρος Ψύχας από το Δίκτυο για την καταπολέμηση της φτώχειας:

«Με τη φτώχεια να βαθαίνει επιβειβαιωμένα, στατιστικά και πραγματικά,

τα νούμερα είναι αποκαλυπτικά. Καταγεγραμμένοι είναι 100.000.000 φτωχοί στην Ευρώπη και 3.000.000 άστεγοι στον δρόμο, η Ελλάδα ακολουθεί με 3.090.000 φτωχούς και με αδιευκρίνιστο αριθμό αστέγων.(...) Αν δεν αλλάξουν οι τρέχουσες κοινωνικές πολιτικές των τελευταίων χρόνων, θα χρειαστούμε πολύ κόπο και διπλάσιο χρόνο για να επανέλθουμε στην έστω και μικρή αποκλιμάκωση της φτώχειας. Οι οιωνοί δεν είναι θετικοί διότι στις συνεχόμενες οικονομικές κρίσεις, στη φτώχεια και στην παιδική φτώχεια προστέθηκαν η ενεργειακή φτώχεια και οι συνέπειές της στον γενικό πληθυσμό και όχι μόνο στις ευάλωτες ομάδες».³

Τα στοιχεία είναι συντριπτικά:

«Σύμφωνα με στοιχεία που έδωσε στη δημοσιότητα η Συνομοσπονδία Ευρωπαϊκών Συνδικάτων για 13 κράτη-μέλη, οι πραγματικοί μισθοί, που υποδηλώνουν την αμοιβή αφού ληφθεί υπόψη ο πληθωρισμός, έχουν μειωθεί σε κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε. φέτος έως και 9%. Την ίδια περίοδο τα εταιρικά κέρδη αυξήθηκαν σε πραγματικούς όρους έως και 6,5% σε σχέση με πέρυσι».⁴

Εδώ η εικόνα είναι χειρότερη:

«Από τις 23 περιφέρειες της Ε.Ε. (σε σύνολο 192) με ποσοστό ανεργίας νέων 15-29 ετών άνω του 30% οι έξι είναι ελληνικές, με το Νότιο Αιγαίο οριακά να γλιτώνει να είναι η έβδομη ευρωπαϊκή περιφέρεια (έχει ανεργία νέων 29,9%). Η Ανατολική Μακεδονία-Θράκη (45,1%) και η Δυτική Μακεδονία (42,3%) καταλαμβάνουν τη δεύτερη και την τρίτη θέση με υψηλότερη ανεργία νέων ανάμεσα σε όλες τις ευρωπαϊκές περιφέρειες. Ακολουθούν η Στερεά Ελλάδα με 38,9%, η Θεσσαλία με 36,7%, η Δυτική Ελλάδα με 32,9%, η Κρήτη με 30%».⁵

Τα χτυπήματα για το φτωχότερο κομμάτι του πληθυσμού είναι σκληρά. Το 26,3% δυσκολεύεται να πληρώσει τους λογαριασμούς, το 36,6% δεν έχει δυνατότητα να υποβληθεί σε ιατρικές εξετάσεις και θεραπεία!

Η άνοδος του πληθωρισμού δεν είναι

αποτέλεσμα μόνο της αύξησης των τιμών της ενέργειας και των τροφίμων. Είναι αποτέλεσμα κερδοσκοπίας των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με μελέτες, τα τελευταία δυο χρόνια στις ΗΠΑ, το 40% της αύξησης των τιμών συνδέεται με την αύξηση των κερδών, ένα 30% με την άνοδο του κόστους (εκτός του εργατικού) και μόνο 22% συνδέεται με το εργατικό κόστος.⁶

Στην Ελλάδα μετά από τη δραματική μείωση των μισθών όλα τα χρόνια των μνημονίων, κανένας δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι ο πληθωρισμός οφείλεται σε αύξηση του εργατικού κόστους. Αντίθετα, η άνοδος των κερδών είναι προκλητική. Προφανώς αυτό ισχύει για τα κέρδη των εταιρειών ενέργειας που κάνουν πάρτι τζογάροντας πάνω στον πόλεμο, αλλά δεν σταματάει εκεί. Ο Οργανισμός Λιμένος Πειραιά, παραδείγματος χάρη, ανακοίνωσε αύξηση καθαρών κερδών 61,8% στο πρώτο εννεάμηνο του 2022.⁷

Το σκάνδαλο της κερδοσκοπίας δεν είναι «αντικειμενικό». Είναι αξεδιάλυτα δεμένο με την πολιτική της κυβέρνησης που διαχειρίζεται την κατάσταση και με τα σκάνδαλα της Νέας Δημοκρατίας. Προφανές παράδειγμα είναι το σκάνδαλο Πάτση. Ο βουλευτής Γρεβενών της ΝΔ είναι προσωποποίηση και για τα κοράκια που παίζουν με τα «κόκκινα δάνεια» και για τα λαμόγια που παίζουν με λεφτά του δημοσίου. Μάταια η Καθημερινή προσπαθεί να τον εμφανίσει ως εξαίρεση και να ξεπλύνει τα funds με τον ισχυρισμό ότι «ούτε τα δάνεια πωλούνται σε τιμές που αγόρασε η εταιρεία του βουλευτή, ούτε οι αγοραστές είναι εταιρείες που στήθηκαν με δάνεια».⁸

Η πραγματικότητα είναι ότι ένας καλά δικτυωμένος νεοδημοκράτης είχε τη δυνατότητα να παίρνει τρελά λεφτά από τα ΕΛΤΑ ως «νομικός σύμβουλος» για την ιδιωτικοποίησή τους και να τα «επενδύει» στην αρπαγή ακινήτων που είναι υποθηκευμένα στις τράπεζες. Τα παίρνει για ένα μικρό ποσοστό της αξίας τους και κολυμπάει στα κέρδη όσο ανεβαίνουν οι τιμές των ακινήτων.

Και πώς ανεβαίνουν οι τιμές των ακινήτων ώστε να είναι κερδοφόρα μια τέτοια επένδυση; Με τη βοήθεια της κυβέρνησης που κάνει πλάτες στον Λάτση να μετατρέψει το Ελληνικό σε «πολυτελείς κατοικίες» και του Μπακογιάννη που έχει λυσσάξει για τον «εξευγενισμό» των Εξαρχείων και του Ελαιώνα. Η αλυσίδα του κυκλώματος είναι πλήρης και ο Πάτσης έτυχε να είναι ένας «αδύναμος κρίκος» γιατί αποκαλύφθηκε.

Σεξιστικές ταξικές επιθέσεις

Και οι βιασμοί στον Κολωνό σε βάρος ενός 12χρονου κοριτσιού από κύκλωμα οργανωμένο από στέλεχος της Νέας Δημοκρατίας δεν είναι μια ατομική περίπτωση. Είναι αναπόσπαστο κομμάτι μιας συστηματικής επίθεσης σε βάρος της ζωής, των δικαιωμάτων και των κατακτήσεων των γυναικών και της εργατικής τάξης συνολικά.

Ο Μίχος ήταν ένας Νεοδημοκράτης «με τα όλα του». Φωτογραφιζόταν αδιάκοπα με τους πολιτευτές της ΝΔ, τον Πλεύρη, τον Πατούλη, τον Σαμαρά, τον Παυλόπουλο. Σε βίντεο του 2017 ο νυν περιφερειάρχης Αττικής βγάζοντας λόγο σε προεκλογική μάζωξη που οργανώθηκε σπίτι του Μίχου, του έπλεκε το εγκώμιο: «Καλός άνθρωπος, καλός οικογενειάρχης, καλός επαγγελματίας, καλός Έλληνας, καλός νεοδημοκράτης...» Και ο Μητσοτάκης σε περιοδεία του στη γειτονιά το 2019 έλεγε «Εδώ, στα Σεπόλια, στο κέντρο της Αθήνας, συνυπάρχει δυστυχώς η φυσική ανασφάλεια με την οικονομική ανασφάλεια... Την επόμενη ημέρα, η Νέα Δημοκρατία θα εξασφαλίσει ασφάλεια στις γειτονίες της Αθήνας και ανάπτυξη... θα ξαναδώσει ανάσα στη μικρή και τη μεσαία επιχειρηματικότητα. Και, εδώ, στα Σεπόλια, αξίζουμε καλύτερα και μπορούμε καλύτερα».⁹

Τα χτυπήματα σε βάρος των γυναικών είναι πολλαπλά μέσα στην περίοδο κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας. Τα τελευταία χρόνια με πανδημία, ακρίβεια, φτώχεια, η ζωή των γυναικών έχει χειροτερέψει μέσα κι έξω από το σπίτι. Και αυτό δεν σταματάει μόνο στις γυναί-

κες, αλλά και στα παιδιά και στις σχέσεις ανάμεσα στο ζευγάρι. Οι βιασμοί και οι δολοφονίες μέσα στην οικογένεια γίνονται ακόμη πιο συχνά.

Οι εικόνες μοιάζουν με αυτές που περιγράφει ο Ένγκελς στο βιβλίο του «Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία». ¹⁰ Ο καπιταλισμός σαν σύστημα δημιουργεί αυτές τις καταστάσεις από την εμφάνισή του. Η φτώχεια λειτουργεί σαν πίεση για αύξηση της εγκληματικότητας συνολικά, αλλά και στα πλαίσια της οικογένειας. Οι συνθήκες εκεί κάνουν τη ζωή χαοτική και τοξική ώστε συχνά γίνεται επικίνδυνη. Οι ευθύνες για τα παιδιά πέφτουν πάνω στους γονείς

χωρίς να έχουν τα μέσα για να ανταποκριθούν.

Σαν να μην έφταναν όλα αυτά, η κυβέρνηση προσπάθησε να πιωγουρίσει συνειδητά τις γυναίκες σε «βασιλίσσες του σπιτιού»:

«Καλλιεργείται επίμονα η υποτίμηση των γυναικών, ότι η θέση τους είναι στο σπίτι, η φύση τους η φροντίδα, ακόμη και το ότι δεν έχουν απόλυτα λόγο για το σώμα τους. (...) Δαιμονοποιείται η γυναίκα για τα προβλήματα στα παιδιά ή στη σχέση, δαιμονοποιείται η εναλλαγή συντρόφων και, φυσικά, δαιμονοποιούνται ευθέως και οι εκτρώσεις». ¹¹

Οι διαδηλώσεις που έγιναν ενάντια

στους βιαστές του Κολωνού ήταν μια δίκαιη έκφραση οργής:

«Το Σάββατο 15 Οκτωβρίου βρεθήκαμε όλοι μαζί για να δηλώσουμε την οργή μας απέναντι στην ακραία εκμετάλλευση ενός 12χρονου κοριτσιού που ζούσε στη γειτονιά. Ως σύλλογος εκπαιδευτικών αποφασίσαμε να συμμετάσχουμε σε αυτή την κινητοποίηση θεωρώντας πως ό,τι συμβαίνει στη γειτονιά μας μάς αφορά, πως ό,τι συμβαίνει στους μαθητές μας είναι και δικό μας ζήτημα. Εντυπωσιακή ήταν η ανταπόκριση του κόσμου από τη γειτονιά, με τη συμμετοχή πολλών κατοίκων αλλά και ανθρώπους να μας χειροκροτούν από τα μπαλκόνια των πολυκατοικιών. Η αστυνομία έκανε χρήση χημικών για να διαλύσει την συγκέντρωση, ενώ ένας διαδηλωτής χρειάστηκε να διακομιστεί στο νοσοκομείο. Δεν μας κάνει εντύπωση η στάση της αστυνομίας. Πρόκειται για ένα σώμα που βασανίζει, κακοποιεί, βιάζει, συγκαλύπτει θεωρώντας πως δεν θα τιμωρηθεί ποτέ για τίποτα. Είναι η στιγμή να παλέψουμε όχι μόνο για να αποδοθεί δικαιοσύνη αλλά και για να ανατρέψουμε το σύστημα που γεννά φτώχεια, σεξισμό και εκμετάλλευση». ¹²

Είναι ξεκάθαρο ότι η λύση δεν θα έρθει με περισσότερη αστυνόμευση στις εργατογειτονίες. Σαν άμεση επιβεβαίωση ήρθε η καταγγελία για βιασμό μιας νέας γυναίκας από δυο αστυνομικούς μέσα στο Α.Τ. Ομόνοιας. Το πρόβλημα του σεξισμού μέσα στην αστυνομία έχει μεγάλη ιστορία. Όπως θυμίζει ο Αχιλλέας Φωτάκης:

«Το Τμήμα Ηθών και Λεσχών (έπειτα Ηθών και Παιγνίων) ήταν από τις πρώτες διακριτές υπηρεσίες της Ασφάλειας και είχε παραρτήματα σε όλα σχεδόν τα τμήματα της πόλης. Το 1929 ενσωματώθηκε στην Υποδιεύθυνση της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών. Το Ηθών είχε δημιουργηθεί με σκοπό να επιτηρεί τις εργάτριες του σεξ και τα πορνεά, να ελέγχει τη διάδοση αφροδισίων νοσημάτων και, παράλληλα να περιορίζει τον παράνομο τζόγο, τα τυχερά παίγνια και τις

13 Οκτώβρη, Απεργία ΠΟΕ-ΟΤΑ στους Παιδικούς Σταθμούς

21 Οκτώβρη, Πανελλαδική απεργία στο Βοήθεια στο Σπίτι και συλλαλητήριο στην Αθήνα

απάτες στη χρηματαγορά, καθώς και την 'αλητεία' και την 'επαιτεία' σε δημόσιους χώρους. (...) Το πρόβλημα, όπως δείχνουν οι εσωτερικές αναφορές, δεν ήταν η χαρτοπαιξία των πλουσίων αλλά των φτωχών τάξεων και έτσι, αντανακλαστικά θυμάται κανείς τους βασικούς λόγους δημιουργίας του νέου αστυνομικού σώματος: τη διείσδυση και τον έλεγχο στα κατώτερα στρώματα. (...) Επιτροπή ειδικής σύνθεσης καθόριζε το ποια 'άσημνη γυναίκα' θα χαρακτηριζόταν 'κοινή' ή 'ελευθέρια'.¹³

Από τότε έχουν περάσει σχεδόν εκατό χρόνια, αλλά το «Ηθών» στην Τεχεράνη και οι μπάτσοι του ΑΤ Ομόνοιας συνεχίζουν την εγκληματική δράση τους.

Η απάντηση στις σεξιστικές επιθέσεις απλώνεται πέρα από τη σύγκρουση με την αστυνομία, στις διεκδικήσεις για κοινωνικές υπηρεσίες που να καλύπτουν τις ανάγκες των γυναικών και των παιδιών. Στις 13 Οκτώβρη έγινε στάση εργασίας της ΠΟΕ-ΟΤΑ για τους εργαζόμενους στους Παιδικούς Σταθμούς με μαζική συγκέντρωση διαμαρτυρίας έξω από τα γραφεία του Εθνικού Συμβουλίου Προσχολικής Αγωγής. Εκατοντάδες ήταν οι εργαζόμενες/οι, στη συντριπτική πλειοψηφία γυναίκες, που βρέθη-

καν με τα πανό των σωματείων τους και με αυτοσχέδια πολύχρωμα χαρτόνια με συνθήματα. Διεκδικούσαν μαζικές προσλήψεις μόνιμου προσωπικού και μονιμοποίηση των συμβασιούχων.

«Το 12ωρο ωράριο που θέλουν να περάσουν είναι δυσβάσταχτο για τους εργαζόμενους και αντιπαιδαγωγικό για τα παιδιά», υπογράμμισε η Ελένη Τσαγανού, βρεφονηπιοκόμος στον Δήμο Νίκαιας-Ρέντη. «Ένα παιδί δεν μπορεί να είναι τόσες ώρες κλεισμένο στους τέσσερις τοίχους του Παιδικού Σταθμού που δεν έχει τις υποδομές για να υποστηρίξει τη δημιουργική απασχόληση που έχει ανάγκη. Είναι απαραίτητες αυτές οι δομές για να κρατούν τα παιδιά των εργαζόμενων τις ώρες που δουλεύουν, να τους προσφέρουν την κοινωνικοποίηση που έχουν ανάγκη. Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία πρέπει να αναπτύξουν τη φαντασία τους και χρειάζονται ελεύθερο χώρο, χρόνο και πολύ παιχνίδι. Χρειάζεται αναβάθμιση των υποδομών για να γίνει αυτό, δεν αρκεί η καλή διάθεση των εργαζόμενων. Χρειάζονται επίσης πολλοί περισσότεροι παιδαγωγοί για να μπορούν να ασχοληθούν και με κάθε παιδί ξεχωριστά. Έχουν βάλει τους εργαζόμενους-γονείς των παιδιών- να δουλεύουν από

την ανατολή ως τη δύση του ήλιου και γι' αυτό πιέζουν να λειτουργούν οι σταθμοί τις αντίστοιχες ώρες».¹⁴

Οι περικοπές, οι ιδιωτικοποιήσεις και η υποβάθμιση τέτοιων κοινωνικών υπηρεσιών είναι μια επίθεση που ξεδιπλώνεται, όχι μόνο στην Ελλάδα, και παντού συναντάει αντιστάσεις. Στο Λονδίνο, στη Γλασκόβη, στο Μπέλφαστ και σε πολλές ακόμη πόλεις της Βρετανίας έγιναν διαδηλώσεις γονιών με αιτήματα για περισσότερους, καλύτερους και στελεχωμένους βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες όλων, για μόνιμο δικαίωμα των εργαζόμενων να επιλέγουν τα ωράρια τους και για κατοχυρωμένες γονικές άδειες.¹⁵

Η εργατική αντίσταση πιο δυνατή από το κράτος καταστολής

«Σήμερα στον Πειραιά, στις 9 Νοέμβρη σε όλη τη χώρα» Αυτό το σύνθημα ήταν στα στόματα των απεργών στις 25 Οκτώβρη στον Πειραιά:

«Νέκρωσε από άκρη σε άκρη το λιμάνι του Πειραιά, από τα караβάκια της Σαλαμίνας και τη Ζώνη του Περάματος μέχρι το ΣΕΜΠΟ και το Χατζηκυριά-

κειο, την Τρίτη 25/10, ημέρα παμπειραϊκής απεργίας στο λιμάνι. Ίσως για πρώτη φορά συντονίστηκαν από κοινού όλοι οι κλάδοι: οι λιμενεργάτες της COSCO, τα ναυτεργατικά σωματεία, τα πληρώματα στα ρυμουλκά και ναυαγосσωστικά, οι ναυπηγοεπιχειρηματίες και οι εργαζόμενοι στο Μέταλλο».¹⁶

Είχε προηγηθεί την Παρασκευή 21 Οκτώβρη η απεργία των εργαζόμενων στο «Βοήθεια στο σπίτι»:

«Για άλλη μια φορά διαδηλώνουμε στην Αθήνα οι εργαζόμενοι του “Βοήθεια στο Σπίτι” από τη μία άκρη της Ελλάδας μέχρι την άλλη», δήλωσε η Χρυσούλα Κλεισαρχάκη, πρόεδρος των εργαζομένων του ΒοΣ Κρήτης. «Όλες οι προηγούμενες κυβερνήσεις είχαν προσαρτηθεί να ιδιωτικοποιήσουν το πρόγραμμα, αλλά δεν τα κατάφεραν χάρη

στη μεγάλη αντίστασή μας. Έτσι δεν θα αφήσουμε ούτε αυτή την κυβέρνηση να μας διαλύσει».

«Σήμερα είναι μια πολύ μεγάλη κινητοποίηση. Θεωρώ ότι οι μισοί και παραπάνω εργαζόμενοι του ΒοΣ πανελλαδικά έχουν κατέβει σήμερα στην πορεία», μας είπε η Κωνσταντίνα Χανιώτη, κοινωνική λειτουργός στο ΒοΣ δήμου Αμαρουσίου. «Επί κόβιντ καλύψαμε τις ανάγκες όλων των κατοίκων. Ουσιαστικά το ΒοΣ είναι πρωτοβάθμια κοινωνική δομή. Η κυβέρνηση έχει την ευθύνη να μην αφήσει ακάλυπτο από βοήθεια τον φτωχό κόσμο που έχει ανάγκες».¹⁷

Η απεργία στην Υγεία στις 20 Οκτώβρη ήταν σταθμός για τις εξελίξεις στο εργατικό κίνημα. Είναι χαρακτηριστικές οι δηλώσεις των απεργών στην Εργατική Αλληλεγγύη:

«Σήμερα είναι μόνο το ξεκίνημα. Για να αποτρέψουμε τα σχέδια της κυβέρνησης που ολοφάνερα θα οδηγήσουν σε έμμεση, αλλά σαφή ιδιωτικοποίηση του ΕΣΥ. Είναι κάτι που το προσπαθεί τρία χρόνια τώρα. Θα συνεχίσουμε με την πανεργατική απεργία στις 9 Νοέμβρη και ελπίζουμε να κλιμακώσουμε αμέσως μετά».

Γιώργος Σέρβος, παιδοκαρδιολόγος Αγγλαία Κυριακού, αντιπρόεδρος Σωματείου Εργαζομένων.

«Ηρθαμε μαζί με τους συναδέλφους από την Πάτρα και προσανατολιζόμαστε να κάνουμε και τοπικά μεγάλες κινητοποιήσεις. Έχουμε πείρα σε αυτό, έχουμε οργανώσει Καραβάνι της Υγείας στην Αμαλιάδα με απίστευτη συμμετοχή κόσμου και θα το κάνουμε ξανά, οργανωμένα, συντονισμένα και δυναμικά».

Βασίλης Μιχαλόπουλος, γραμματέας Σωματείου Εργαζομένων Νοσοκομείου Αμαλιάδας.

Η Λουίζα Γκίκα, γιατρός στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Ιωαννίνων και μέλος του ΔΣ της Ένωσης Ιατρών Νοσοκομείων Ηπείρου, τόνισε στην ομιλία της στη συγκέντρωση στα Γιάννενα τη μέρα της απεργίας: «Παλεύουμε ώστε το εργατικό κίνημα, με μεγαλύτερη επιτυχία στην πανεργατική στις 9 Νοέμβρη, να ανατρέψει αυτή την κυβέρνηση, μια κυβέρνηση δολοφονική, που καλύπτει σεξιστές και βιαστές».¹⁸

Οι απεργίες στα Νοσοκομεία, στο ‘Βοήθεια στο σπίτι’ και στο λιμάνι του Πειραιά μέσα σε μια βδομάδα στα τέλη Οκτώβρη έδειξαν τις διαστάσεις που έχει πάρει το απεργιακό κίνημα. Όχι μόνο επιβεβαίωσαν πανηγυρικά τη δυναμική του κινήματος αλλά και ανέδειξαν τα πολιτικά χαρακτηριστικά του και στον τρόπο που οργανώνεται.

Κοινό αίτημα όλων των απεργών είναι οι αυξήσεις στους μισθούς, οι προσλήψεις και οι μονιμοποιήσεις. Το κίνημα στα Νοσοκομεία είναι από τα πιο σκληρά που βρίσκει απέναντί της η κυβέρνηση και ο υπουργός Υγείας:

«Ερχόμαστε σήμερα από το Γεννηματάς με μια μαζική κινητοποίηση που έχει

20 Οκτώβρη, Τα ΜΑΤ έτοιμα να επιτεθούν στη φοιτητική διαδήλωση

15 Οκτώβρη, Διαδήλωση στα Σεπόλια ενάντια στους βιαστές και προαγωγούς της ΝΔ

25 Οκτώβρη, Απεργία στον Πειραιά. Διαδήλωση με την COSCO στην πρώτη γραμμή

κλείσει όλα τα βασικά τμήματα του νοσοκομείου τα οποία δουλεύουν μόνο με προσωπικό ασφαλείας. Συγκροτήσαμε απεργιακή επιτροπή, κερδίσαμε τη συμπαράσταση όλου του προσωπικού, οργανώσαμε μαζική γενική συνέλευση και χαλάσαμε τη φιέστα του Πλεύρη που ήρθε να μας πει ότι δήθεν τα καινούργια ΤΕΠ του Λάτση μπορούν να σώσουν τη δημόσια Υγεία. Τους είπαμε ότι τα ντουβάρια δεν θεραπεύουν ασθενείς, ότι χρειαζόμαστε μαζικές προσλήψεις, μονιμοποιήσεις, να επιστρέψουν οι συνάδελφοι που είναι σε αναστολή. Η εμπειρία του Γεννηματάς πρέπει να απλωθεί σε όλα τα νοσοκομεία», έτσι συνόψισε την εικόνα η Αργυρή Ερωτοκρίτου, μέλος του Συντονιστικού Νοσοκομείων και του ΔΣ του Σωματείου Εργαζόμενων στο ΓΝΑ Γεννηματάς.

Σε όλες τις απεργίες υπάρχουν τρία κοινά στοιχεία. Το πρώτο είναι η δύναμη των κοινών αιτημάτων. Οι αυξήσεις στους μισθούς για μεγάλο χρονικό διάστημα, αρχικά με τα Μνημόνια και στη συνέχεια με την πανδημία, ήταν αρνητικές μέχρι μηδενικές. Ο πληθωρισμός και η ακρίβεια πέταξαν στα σκουπίδια τις υποσχέσεις του Μητσοτάκη ότι τα πράγματα θα βελτιωθούν και βγάλουν όλους τους χώρους στη μάχη.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ότι δεν λειτουργούν όπως παλιά οι αυταπάτες

για την αναμονή μιας άλλης κυβέρνησης που θα βελτιώσει την κατάσταση. Αυτό μπορούσε να υπάρχει πριν από την τετραετία της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά όχι σήμερα. Η εμπειρία είναι ο καλύτερος δάσκαλος και κάνει τη βάση των συνδικάτων να πιέζει τις ηγεσίες να κινηθούν διαφορετικά. Αυτό φαίνεται και στις εκλογές των σωματείων.

Σαν συνέπεια υπάρχει ένα τρίτο στοιχείο που έχει να κάνει με την οργάνωση των απεργιών από τα κάτω. Τα καλύτερα παραδείγματα έρχονται από τα νοσοκομεία, αλλά το άπλωμα και σε άλλους χώρους και κλάδους είναι στην ημερήσια διάταξη.

Η Γενική Απεργία στις 9 Νοέμβρη μπορεί να λειτουργήσει προς αυτή την κατεύθυνση. Ενώνει όλες τις εμπειρίες και αυτό σημαίνει δυνατότητες για γενίκευση. Γενίκευση με την έννοια της οργάνωσης χώρο-χώρο για μεγάλη συμμετοχή, γενίκευση καθώς κανένας χώρος δεν είναι μόνος του και αυτό καταγράφεται στο δρόμο στις απεργιακές συγκεντρώσεις, γενίκευση με το άπλωμα των εμπειριών της άμεσης δημοκρατίας με συνελεύσεις στους χώρους δουλειάς.

Αυτές είναι εξελίξεις που έχουν τρομοκρατήσει την κυβέρνηση και τους εργοδότες γιατί αφορούν και το δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα.

Αυτοί προσπαθούν να μας διασπασουν, εμείς συνδέουμε τις μάχες

Δίπλα στην αστυνομική καταστολή, η κυβέρνηση επιστρατεύει τον ρατσισμό και την πατριδοκαπηλεία σαν εργαλεία αποπροσανατολισμού. Δεν περνάει μέρα χωρίς μπαράζ κυβερνητικής προπαγάνδας ενάντια στους πρόσφυγες που «απειλούν τα σύνορά μας» και χρησιμοποιούνται από τον Ερντογάν σαν «εργαλείο» για τα σχέδιά του. Όποιος αντιστέκεται στη ρατσιστική και πολεμοκάπηλη κυβερνητική πολιτική βαφτίζεται ύποπτος ως πράκτορας του Πούτιν ή του Ερντογάν ή και των δυο μαζί. Αυτό βολεύει τη Νέα Δημοκρατία και σαν ιδεολογική καταστολή απέναντι στις απεργίες και την Αριστερά αλλά και σαν εκλογική τακτική για ενσωμάτωση των ψηφοφόρων της δεξιάς πολυκατοικίας.

Μπορούμε, όμως, να γυρίσουμε αυτές τις επιθέσεις σε μπούμεραγκ για την κυβέρνηση. Όσο δίνει αέρα στους φασίστες, τόσο προκαλεί τα αντιφασιστικά αισθήματα του κόσμου που δεν ανέχεται τους ναζιστικούς χαιρετισμούς του Πλεύρη στη δίκη της Χρυσής Αυγής ούτε τις επιθέσεις φασιστικών ομάδων σε μαθητές και μετανάστες.

Απαραίτητη, όμως, για να το πετύχουμε αυτό είναι μια στρατηγική που

συνδέει όλες τις εργατικές αντιστάσεις και δίνει προοπτική επαναστατικής αλλαγής. Παλεύουμε για νίκες του κινήματος εδώ και τώρα σε όλα τα μέτωπα, για την ανατροπή της κυβέρνησης και για να απαλλαγούμε συνολικά από τις βαρβαρότητες του καπιταλισμού. Δεν υπάρχουν σινικά τείχη ανάμεσα στις άμεσες διεκδικήσεις μας και σε μια κοινωνία όπου η εργατική τάξη θα κάνει κουμάντο.

Ο διαχωρισμός αυτής της πορείας σε ξεχωριστά στάδια είναι μια παλιά αμαρτία της ρεφορμιστικής αριστεράς που αντιπαραθέτει τις μεταρρυθμίσεις στο εδώ και τώρα με την επανάσταση σαν κάποιο μακρινό όραμα μιας «Δευτέρας Παρουσίας». Στην πραγματικότητα οι κατακτήσεις των άμεσων αγώνων φέρνουν πιο κοντά τη δυνατότητα της τάξης μας να ανατρέψει ολόκληρο το σύστημα.

Αυτό επιβεβαιώνει η ιστορική εμπειρία. Η πάλη των εργατών και των εργατριών στη Ρωσία το 1917 έφερε την ανατροπή του Τσαρικού καθεστώτος και έβαλε στην ημερήσια διάταξη την επιλογή: σταματάμε εδώ για να «κατοχυρώσουμε» τη δημοκρατία, όπως έλεγε η ρεφορμιστική αριστερά που συμμετείχε στη «μεταβατική» κυβέρνηση, ή

προχωράμε στο σοσιαλισμό με την εργατική δημοκρατία, με όλη την εξουσία στα σοβιέτ, όπως έλεγε ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι. Το πρώτο σκέλος σήμαινε παραμονή στο σφαγείο του Πρώτου Παγκόσμιου Πόλεμου, το δεύτερο σκέλος σήμαινε το «πανηγύρι των καταπιεσμένων».

Σήμερα, ο άμεσος πολιτικός στόχος των αγώνων των εργατών, της νεολαίας, των γυναικών, του αντιφασιστικού και αντιρατσιστικού κινήματος είναι η ανατροπή της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας. Παλεύουμε για να το πετύχουμε αυτό και δεν σκοπεύουμε να χαρίσουμε τις νίκες του κινήματος σε κάποια γενικά και αόριστα «προοδευτική» κυβέρνηση που θα βάλει φρένο στη δυναμική τους στο όνομα της «ανασυγκρότησης της οικονομίας». Παλεύουμε για να αποκτήσει η οργανωμένη εργατική τάξη τη δύναμη να επιβάλλει τη δικαίωση των διεκδικήσεων της με τις δικές της δυνάμεις. Κάθε βήμα εργατικής δημοκρατίας μέσα στους σημερινούς αγώνες μπορεί να είναι ένα βήμα για την εργατική δημοκρατία σαν συνολική εναλλακτική.

Αλλά αυτό προϋποθέτει μια αριστερά επαναστατική που οργανώνεται και οργανώνει με βάση αυτή την προοπτική.

Κάθε αγωνιστής και κάθε αγωνίστρια που θέλει να δει τις μάχες μας να δικαιώνονται πρέπει να στρατευτεί εδώ και τώρα στην οικοδόμηση αυτής της επαναστατικής δύναμης. ■

Σημειώσεις

1. Adam Tooze. Welcome to the world of the polycrisis. Financial Times 29-30 October 2022. <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>
2. Adam Tooze. Πολιτική οικονομία μιας κατάρρευσης. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης. Ηράκλειο 2022
3. Σπύρος Ψύχας. Και η παιδική φτώχεια τραβάει την ανηφόρα. Εφημερίδα των Συντακτών 18 Οκτωβρίου 2022. https://www.efsyn.gr/ellada/koinoia/363550_i-ftoheia-ginetai-monimos-katoikos-tis-horas-kai-saronei-oles-tis-ilikiies
4. Χριστίνα Κοψίνη. Μείωση πραγματικών μισθών έως 9% στην ΕΕ. Εφημερίδα των Συντακτών 18 Οκτωβρίου 2022. https://www.efsyn.gr/oikonomia/ergasiaka/363530_perissoteres-alla-heirotertes-oi-theseis-ergasias-2022
5. Ελληνικές 6 από τις 23 περιφέρειες της ΕΕ με ανεργία νέων άνω του 30%. Εφημερίδα των Συντακτών 18 Οκτωβρίου 2022. https://www.efsyn.gr/oikonomia/elliniki-oikonomia/363536_ellinikes-6-aro-tis-23-perifereies-tis-ee-me-anergia-neon-ano
6. Joseph Choonaara. Trussonomics confronts the crisis. International Socialism Journal 176. <http://isj.org.uk/trussonomics/>
7. ΟΛΠ: +61,8% τα καθαρά κέρδη το 9μηνο. ΕφΣυν 29-30 Οκτώβρη.
8. Μύθοι και αλήθειες για τα funds και τα κόκκινα δάνεια. Καθημερινή 30 Οκτωβρίου 2022
9. Γιώργος Πίτσας. Εγκληματίες σεξιστές. Εργατική Αλληλεγγύη No 1542, 12 Οκτώβρη 2022. <https://ergatiki.gr/article.php?id=26561&issue=1542>
10. Φρήντριχ Ένγκελς. Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία. εκδόσεις Δημιουργία. α' τόμος 1985. Β' τόμος 1989.
11. Βλέπε σχετικά τον πρόλογο στην τρίτη έκδοση του βιβλίου της Μαρίας Στύλλου «Η πάλη για την απελευθέρωση των γυναικών». Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο. 2022
12. Μαρίννα Χρονοπούλου, δασκάλα. 144ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών. <https://ergatiki.gr/article.php?id=26621&issue=1543>
13. Αχιλλέας Φωτάκης. Αστυνομία Πόλεων- τα πρώτα βήματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Θεμέλιο 2022, σελ 155-161
14. Μάνος Νικολάου. Εργαζόμενοι στους παιδικούς σταθμούς. μια πρώτη νίκη. Εργατική Αλληλεγγύη 1543, 19 Οκτώβρη 2022. <https://ergatiki.gr/article.php?id=26595&issue=1543>
15. Socialist Worker. Rage over childcare crisis-thousands join March of the Mummies. <https://socialistworker.co.uk/news/rage-over-childcare-crisis-thousands-join-march-of-the-mummies/>
16. <https://ergatiki.gr/article.php?id=26623&issue=1544>
17. Μάνος Νικολάου. Από τον Έβρο μέχρι την Κρήτη. Εργατική Αλληλεγγύη No 1544, 26 Οκτώβρη 2022. <https://ergatiki.gr/article.php?id=26624&issue=1544>
18. Λένα Βερδέ. Ξεσηκωμός στα νοσοκομεία. Εργατική Αλληλεγγύη 1544, 26 Οκτώβρη 2022. <https://ergatiki.gr/article.php?id=26637&issue=1544>

Αντιφασιστική κατάληψη στο Πανεπιστήμιο Sapienza στη Ρώμη

Η πολιτική κρίση στη Βρετανία σε δυο πρωτοσέλιδα:
 “Η χειρότερη πρωθυπουργός όλων των εποχών”, “Και τώρα, να τους διώξουμε με τις απεργίες όλους”

Η χειρότερη κρίση από τον Μεσοπόλεμο

Φτάνουμε στο τέλος της χρονιάς και οι εικόνες τους τελευταίους μήνες του 2022 είναι παγκόσμια αντίστροφες από εκείνες που κυκλοφορούσαν όταν έμπαινε η χρονιά.

Τότε το κυρίαρχο αφήγημα ήταν ότι φτάνουμε επιτέλους στην έξοδο από τις πολλαπλές κρίσεις που σημάδεψαν τα προηγούμενα χρόνια. Βγαίνουμε από την πανδημία και τα σοκ που προκάλεσε όχι μόνο στα συστήματα Υγείας, αλλά και στην οικονομία, με τις καραντίνες και τις αρρυθμίες στις αλυσίδες διεθνών μεταφορών. Επιταχύνεται η «πράσινη» μετάβαση από τα ορυκτά καύσιμα

Οι πολιτικές κρίσεις στη Βρετανία και στην Ιταλία, τα οικονομικά αδιέξοδα και ο πόλεμος στην Ουκρανία θυμίζουν Μεσοπόλεμο.

Ο Πάνος Γκαργκάνας υποστηρίζει ότι η Αριστερά μπορεί και πρέπει να απαντήσει καλύτερα αυτή τη φορά.

προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας μετά και τις αποφάσεις της διάσκεψης του ΟΗΕ COP26. Μπαίνουμε σε φάση οικονομικής ανάκαμψης που θα φέρει επιστροφή στη δουλειά και βελτίωση του εργατικού εισοδήματος μετά την ταλαιπωρία που προκάλεσε η πανδημία, αλλά και χαλάρωση των εντάσεων στις δι-

εθνείς σχέσεις, καθώς μια ανοδική πορεία της παγκόσμιας οικονομίας θα ξαναβάλει μπροστά τις διαδικασίες συμμετοχής όλων των χωρών στα οφέλη της «παγκοσμιοποιημένης αγοράς».

Μία προς μία αυτές οι προσδοκίες έχουν τσακιστεί. Το 2022 έχει σηματοδοτεί από το ξέσπασμα του πολέμου ΝΑ-

ΤΟ-Ρωσίας στην Ουκρανία, που τείνει να εξαπλωθεί σε πολλές άλλες εστίες, από τη Βαλτική και την Ανατολική Μεσόγειο μέχρι τον Ειρηνικό. Στην οικονομία, η έκρηξη του πληθωρισμού όχι μόνο ροκανίζει τα εργατικά μεροκάματα, αλλά και επαναφέρει προβλήματα κρίσης χρέους καθώς οι κεντρικές τράπεζες ανεβάζουν τα επιτόκια. Όσο για τον μύθο της «πράσινης μετάβασης», αυτός έχει δώσει τη θέση του στον εφιάλτη της χειρότερης ενεργειακής κρίσης και στο ποδοβολητό των κυβερνήσεων και των πολυεθνικών της ενέργειας πίσω στα ορυκτά καύσιμα.

Ο συνδυασμός μιας τόσο πολλαπλής και απότομης μετάπτωσης από τα αισιόδοξα σενάρια στις σκληρές πραγματικότητες μιας νέας επιδείνωσης της μακρόσυρτης κρίσης του καπιταλισμού λειτουργεί αποσταθεροποιητικά για τις πολιτικές δυνάμεις που τη διαχειρίζονται και το πολιτικό σύστημα σχεδόν παντού. Οι εκλογές στην Ιταλία που έφεραν τους φασίστες της Μελόνι να ηγούνται στο συνασπισμό της Δεξιάς και ο τραγέλαφος της κυβέρνησης των Συντηρητικών στη Βρετανία που νόμισαν ότι βρήκαν μια «νέα Θάτσερ» στο πρόσωπο της Λιζ Τρας, μόνο για να ανακαλύψουν ότι άντεξε μόλις 44 μέρες, είναι τα πιο κραυγαλέα δείγματα πολιτικής κρίσης.

Πού οδηγούν αυτές οι εξελίξεις; Βρισκόμαστε σε συνθήκες όπου αναβιώνουν οι εμπειρίες του Μεσοπόλεμου; Και τι σημαίνουν όλα αυτά για την Αριστερά; Πρόκειται για ερωτήματα στα οποία πρέπει να σταθούμε για να μπορέσουμε να αναζητήσουμε διέξοδο που να υπηρετεί τα συμφέροντα της εργατικής τάξης.

Οικονομία, κεντρικές τράπεζες και κυβερνήσεις

Η εμπειρία της Βρετανίας είναι χαρακτηριστική για τις διαδικασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη. Η κρίση στο Συντηρητικό κόμμα δεν είναι καινούργια: είναι και αυτή μακρόσυρτη.

Αρχικά είχε να κάνει με τις ταλαντεύ-

σεις στο εσωτερικό της άρχουσας τάξης γύρω από το θέμα της εξόδου από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο τότε πρωθυπουργός Κάμερον είχε προκηρύξει δημοψήφισμα για το Brexit με στόχο να κλείσει το θέμα, αλλά έπεσε έξω. Είχε πάρει θέση κατά της εξόδου από την ΕΕ και είχε δηλώσει ότι μια ήττα για τους υποστηρικτές του Brexit θα λειτουργούσε όπως η ήττα για τους υποστηρικτές της αποχώρησης της Σκωτίας από το Ηνωμένο Βασίλειο στο αντίστοιχο δημοψήφισμα: θα έβαζε τέλος στις αμφισβητήσεις. Στην πραγματικότητα έγινε το αντίθετο. Ο Κάμερον έχασε το δημοψήφισμα και αναγκάστηκε να παραιτηθεί αφήνοντας τη διαδοχή του Τερέζα Μέι να διαχειριστεί μια έξοδο από την Ε.Ε που η τότε ηγετική πτέρυγα των Συντηρητικών δεν επιθυμούσε.

Εκείνη η αντίφαση σήμανε την αντικατάσταση της Μέι από τον Μπόρις Τζόνσον που είχε πάρει θέση υπέρ του Brexit και υποσχόταν ότι θα υλοποιήσει την έξοδο που ζήτησε το 52% των ψηφοφόρων στο δημοψήφισμα. Η δημαγωγία του Τζόνσον επέτρεψε στους Συντηρητικούς να κερδίσουν τις εκλογές που ακολούθησαν, καθώς μπόρεσε να εκμεταλλευτεί την αδυναμία του Τζέρεμι Κόρμπιν να πάρει καθαρή θέση πάνω στο ζήτημα. Αλλά η συνέχεια έδειξε ότι η δημαγωγία του Τζόνσον είχε κοντά ποδάρια. Ο Τζόνσον αναγκάστηκε τελικά να παραιτηθεί.

Η αποκαθάρωση του Τζόνσον έρχεται σαν αποτέλεσμα της εσωκομματικής κρίσης και των εσωτερικών αντιθέσεων που αντιμετωπίζει το κόμμα των Συντηρητικών και γενικότερα η άρχουσα τάξη της Βρετανίας –όχι μόνο πάνω στο τελεσμένο πλέον Brexit αλλά και σε μια σειρά από ζητήματα που αφορούν την διαχείριση ενός συστήματος που περνάει από την μια κρίση στην άλλη». Την εικόνα της κρίσης «από τα πάνω» αναλύει στην στήλη του στο Socialist Worker ο Άλεξ Καλίνικος:

«Η πτώση του Μπόρις Τζόνσον επιβεβαιώνει τόσο τη δύναμη όσο και την

αδυναμία του βρετανικού πολιτικού συστήματος. Είναι ένα σύστημα που επιτρέπει στα κυβερνώντα κόμματα να ξεφορτώνονται σχετικά εύκολα τους ηγέτες που έχουν γίνει βαρίδια. Αλλά από την άλλη, ο Τζόνσον αφήνει πίσω του γκρεμισμένο το κόμμα των Τόρις.

Για να πραγματοποιήσει το σκληρό Brexit που επιδίωκε η δεξιά των Τόρις, ο Τζόνσον εκκαθάρισε τη φιλοευρωπαϊκή πτέρυγα του κόμματος. Κέρδισε τις εκλογές το 2019 στοχεύοντας στην υποστήριξη του λεγόμενου “Κόκκινου Τείχους” των πρώην βιομηχανικών και παραδοσιακών Εργατικών περιφερειών της Βόρειας Αγγλίας που το 2016 είχαν ψηφίσει αποχώρηση από την ΕΕ. Οι βουλευτές των Τόρις που κέρδισαν σε αυτές τις εκλογικές περιφέρειες τώρα ζητάνε μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης κόστους ζωής. Οι ψεύτικες υποσχέσεις των Συντηρητικών ότι το δικό τους Brexit θα έφερνε καλύτερες μέρες τινάχτηκαν στον αέρα».

Οι απότομες στροφές των Συντηρητικών έγιναν πιο χασοτικές εξαιτίας της κατάστασης έκτακτης ανάγκης που δημιουργήθηκε από την πανδημία COVID-19. Ως υπουργός Οικονομικών ο Ρίσι Σουνάκ αναγκάστηκε να βάλει προσωρινά στο ράφι το βιβλίο με τους κανόνες του θατσερισμού, αυξάνοντας μαζικά τις δημόσιες δαπάνες για να αποτρέψει την οικονομική κατάρρευση.

Στο τελευταίο του πακέτο τον Μάιο, και υπό την πίεση του Τζόνσον, διέθεσε σχεδόν 10 δισεκατομμύρια λίρες για επιδοτήσεις για τους φουσκωμένους λογαριασμούς ενέργειας, δαπάνη που χρηματοδοτήθηκε από έναν φόρο στις εταιρείες πετρελαίου, φυσικού αερίου και ηλεκτρικής ενέργειας.

Ξαφνικά το κόμμα της Θάτσερ βρέθηκε να ανεβάζει τη φορολογία. Για την πλειοψηφία των βουλευτών του Συντηρητικού κόμματος αυτό είναι απαράδεκτο: η λύση γι’ αυτούς είναι η μείωση των δημοσίων δαπανών και η συρρίκνωση του κράτους.

Το πρόβλημά τους, όμως, είναι ότι

αυτή η 'λύση' δεν έχει καμία σχέση με την πραγματικότητα. Ο καπιταλισμός και στη Βρετανία και παγκόσμια παλεύει με μια ατελείωτη σειρά καταστάσεων 'έκτακτης ανάγκης' –οικονομική κρίση, πανδημία, πόλεμος, ραγδαία αύξηση των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας. Αυτή η κατάσταση απαιτεί ένα μεγαλύτερο και ισχυρότερο κράτος, όχι το μικρότερο και πιο αδύναμο που επιθυμούν οι παραδοσιακοί Τόριδες...

Η εικόνα των εσωτερικών αντιθέσεων του παραδοσιακού κόμματος της άρχουσας τάξης στην Βρετανία για το πώς αντιμετωπίζουν τις αλληπάλληλες μορφές που παίρνει η κρίση βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με τις διεκδικήσεις των από τα κάτω. Τα τρία περίπου χρόνια που βρέθηκε στην κυβέρνηση ο Τζόνσον ήρθε αντιμέτωπος με το κίνημα στους δρόμους ξανά και ξανά.

Ο κόσμος διαδήλωνε μαζικά άλλοτε ενάντια στην πολιτική της κυβέρνησης για την κλιματική αλλαγή, άλλοτε ενάντια στα αστυνομικά λοκντάουν

στην διάρκεια της καραντίνας, άλλοτε στις διαδηλώσεις των γυναικών ενάντια στις σεξιστικές επιθέσεις. Πρόσφατα, έγιναν κινητοποιήσεις απαγορευόμενες στους μπάτσους να απελάσουν μετανάστες χωρίς χαρτιά από τις γειτονιές τους. Οι κωλοτούμπες του Τζόνσον από την «ανοσία της αγέλης» στην «κοινωνική πολιτική» για την αντιμετώπιση της πανδημίας ήταν αποτέλεσμα της κινητοποίησης των εργαζομένων στα νοσοκομεία, στα σχολεία, στις σχολές, στους χώρους εργασίας.

«Τις τελευταίες μάλιστα εβδομάδες το από τα κάτω πήρε νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά, με την τριήμερη απεργία των σιδηροδρομικών για αυξήσεις να ξεσηκώνει ένα μαζικό κύμα υποστήριξης και αλληλεγγύης που εκφράστηκε όχι μόνο στα γκάλοπ, αλλά και στις μαζικές απεργιακές φρουρές. Αλλά και μια διάθεση για κλιμάκωση και άπλωμα των απεργιών με δεκάδες εργατικούς χώρους να στήνουν ο ένας μετά τον άλλον κάλπες και να αποφασίζουν απεργι-

ακές κινητοποιήσεις με αίτημα αυξήσεις στους μισθούς, σύγκρουση με τα αφεντικά, σύγκρουση με την κυβέρνηση».¹

Στη συνέχεια, αποδείχθηκε ότι η λέξη «μπίλιες» στον τίτλο της ΕΑ ήταν πολύ λίγη. Η Ελίζαμπεθ Τρας που έγινε διάδοχος του Τζόνσον και προσπάθησε να επιβάλει επιστροφή στην θατοσερική ορθοδοξία πυροδότησε τη μεγαλύτερη αναταραχή στις αγορές που απείλησαν να βυθίσουν τη στερλίνα και να τινάξουν στον αέρα τα βρετανικά ομόλογα. Όπως έγραψε ο Άλεξ Καλλίνικος:

«Η Τράπεζα της Αγγλίας αναγκάστηκε να παρέμβει για να σταματήσει την πτώση των τιμών των ομολόγων. Αλλά η κρίση συγκλόνησε τις δύο σημαντικότερες αγορές κρατικών ομολόγων –την αμερικανική και τη γερμανική. Ένας κορυφαίος τραπεζίτης του Λονδίνου δήλωσε ότι «φτάσαμε κοντά σε μια στιγμή όπως η κατάρρευση της Lehman Brothers», η οποία προκάλεσε το χρηματοπιστωτικό κραχ τον Σεπτέμβριο του 2008.

Η στήλη *Unhedged* των *Financial Ti-*

mes σχολίασε: «Η κρυφή μόχλευση (δανεισμός) που χρησιμοποιείται για τη χρηματοδότηση κερδοσκοπικών επενδύσεων) αυξάνεται, όπως η μαύρη μούχλα σε ένα υπόγειο, κατά τη διάρκεια μεγάλων περιόδων φθηνού χρήματος στις αγορές. Τα χαμηλά επιτόκια παρέχουν ένα υγρό περιβάλλον για την ανάπτυξη οικονομικών μυκήτων. Περισσότερες σανίδες θα ξηλωθούν και περισσότερη μούχλα θα βρεθεί, πριν τελειώσει ο κύκλος ανόδου των επιτοκίων».

Αλλά η μαύρη μούχλα είναι πολύ «αθώος» παραλληλισμός. Οι κερδοφόρες κομπίνες και απάτες της εποχής του φθηνού χρήματος μοιάζουν περισσότερο με νάρκες που δεν έχουν εκραγεί κρυμμένες στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η Τρας και ο Κουαρτένγκ έπεσαν μόλις πάνω στην πρώτη».²

Η Τρας προσπάθησε να σωθεί απολύοντας τον υπουργό Οικονομικών αλλά τελικά αναγκάστηκε να παραιτηθεί και η ίδια.

«Ναρκοθετημένη» πορεία

Οι «νάρκες» που έκαναν την Τρας την πιο βραχύβια πρωθυπουργό στην ιστορία της Βρετανίας απειλούν όλες τις κυβερνήσεις. Οι περισσότεροι οικονομικοί αναλυτές ανησυχούσαν ότι μια νέα κρίση χρέους θα ξέσπαγε στην Ιταλία, αλλά τελικά η «έκρηξη» έγινε στη Βρετανία. Αυτό είναι ενδεικτικό για την έκταση των προβλημάτων που απειλούν ξανά τη σταθερότητα του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Η πολιτική των μαζικών επιδοτήσεων που ονομάστηκε «ποσοτική χαλάρωση» και ενεργοποιήθηκε σε τεράστια κλίμακα για τη διάσωση των τραπεζών μετά το κραχ του 2007-8, πήρε νέες διαστάσεις τα τελευταία δυο χρόνια για τη στήριξη των επιχειρήσεων μέσα στην πανδημία. Ενώ οι κεντρικοί τραπεζίτες μιλούσαν ήδη πριν από το 2020 για την ανάγκη να τερματιστεί η «ποσοτική χαλάρωση», το ξέσπασμα της πανδημίας σήμανε ότι οι κυβερνήσεις προχώρησαν σε ένα νέο γύρο επιδοτήσεων τεραστίων διαστάσεων. Πρόκειται για ιλιγγιώδη

ποσά. Στις ΗΠΑ ο Μπάιντεν υπερακόντισε τον Τραμπ προωθώντας δεύτερο πακέτο κρατικών ενισχύσεων, στην Ε.Ε δημιουργήθηκε για πρώτη φορά κοινό ταμείο από το οποίο η υπερχρεωμένη Ιταλία μπορούσε να αντλήσει 200 δις ευρώ!

Θεωρητικά, κυβερνήσεις και κεντρικές τράπεζες συμφωνούσαν προσδοκώντας ότι μια οικονομική ανάκαμψη θα έλυσε το πρόβλημα ανεβάζοντας το ΑΕΠ και μειώνοντας τα σχετικά βάρη από το αυξημένο χρέος. Στην πραγματικότητα, όμως, το μεγαλύτερο μέρος των κρατικών επιδοτήσεων προς τις επιχειρήσεις δεν μεταφράστηκε σε άνοδο των επενδύσεων, αλλά σε γιγάντωση της κερδοσκοπίας σε βαθμό που διογκώθηκε ο κίνδυνος να αρχίσουν να σκάνε οι «φούσκες». Αυτό πλέον διχάζει τις κεντρικές τράπεζες από τις κυβερνήσεις.

Οι κυβερνήσεις πιέζονται από τις εξελίξεις να αυξήσουν τις κρατικές δαπάνες συνεχίζοντας τις επιδοτήσεις προς τις επιχειρήσεις, είτε λόγω της ενεργειακής κρίσης, είτε λόγω των πολεμικών εξοπλισμών. Στη Γερμανία, η κυβέρνηση Σολτς είχε ήδη ανακοινώσει ένα πακέτο 100 δις ευρώ για την αναβάθμιση του γερμανικού στρατού και πρόσφατα πρόσθεσε ένα πακέτο 200 δις για ενεργειακές επιδοτήσεις. Ο Μπάιντεν ανεβάζει τις πολεμικές δαπάνες για ενίσχυση της Ουκρανίας με αλληπάλληλα πακέτα βοήθειας προς τον Ζελένσκι. Αλλού, οι κυβερνήσεις δυσκολεύονται να ακολουθήσουν αυτόν τον γύρο, αλλά παντού προσπαθούν να μην μείνουν πίσω από τους ανταγωνιστές τους.

Οι κεντρικές τράπεζες, όμως, βλέπουν με δέος την διογκωμένη απειλή για κρίση χρέους και ανεβάζουν τα επιτόκια επιχειρώντας να φρενάρουν τον δανεισμό. Στη Βρετανία, η κεντρική τράπεζα κέρδισε με τον πιο σκληρό τρόπο την αναμέτρηση με την Τρας, αφού πρώτα έφτασαν στο χείλος του γκρεμού. Στην Ιταλία, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα πιέζει και συνεργάζεται με τους φασίστες της Μελόνι για «να τους φέρει στον ίδιο δρόμο».

Ο ρόλος της ΕΚΤ στην πολιτική σκηνή

της Ιταλίας δεν είναι καινούργιος. Ήδη στο παρελθόν ένας Επίτροπος της Κομισιόν της ΕΕ, ο Μάριο Μόντι είχε γίνει «τεχνοκράτης» πρωθυπουργός κοινής αποδοχής και πιο πρόσφατα τον ίδιο ρόλο ανέλαβε ο ίδιος ο πρώην διοικητής της ΕΚΤ, ο Μάριο Ντράγκι. Ωστόσο, η διαχείριση της κρίσης χρέους με αλληπάλληλες επιθέσεις λιτότητας που δεν λύνουν το οικονομικό πρόβλημα, αποτελεί από μόνη της εστία πολιτικής αποσταθεροποίησης. Όπως τονίζει η διακήρυξη της Διεθνιστικής Σοσιαλιστικής Τάσης μετά τις ιταλικές εκλογές:

«Η νίκη των κομμάτων της δεξιάς στις ιταλικές εκλογές σημαίνει ότι, για πρώτη φορά μετά την κατάρρευση των δικτατοριών στη δεκαετία του 1970, ένα φασιστικό κόμμα θα βρεθεί επικεφαλής μιας κυβέρνησης στην Ευρώπη. Οκτώβριος 2022, εκατό χρόνια από την Πορεία στη Ρώμη που έφερε τον Μουσολίνι στην εξουσία, ένα φασιστικό στέλεχος γίνεται ξανά πρωθυπουργός της Ιταλίας.

Η ευθύνη για αυτή την τρομακτική εξέλιξη ανήκει ξεκάθαρα στα κυρίαρχα κόμματα –ιδιαίτερα στο κεντροαριστερό Δημοκρατικό Κόμμα και στο δήθεν αντικαθεστωτικό Κίνημα των 5 Αστέρων– τα οποία στήριξαν την κυβέρνηση Ντράγκι. Αυτός ο “τραπεζίτης των τραπεζιτών” κλείδωσε την Ιταλία ακόμη πιο σφιχτά στη νεοφιλελεύθερη αγκαλιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στήριξε με ενθουσιασμό τον πόλεμο δι’ αντιπροσώπων που διεξάγει το ΝΑΤΟ κατά της Ρωσίας στην Ουκρανία. Οι “Αδελφοί της Ιταλίας” ήταν το μόνο σημαντικό κόμμα που έμεινε έξω από αυτή την κυβέρνηση και κατάφεραν να καρπωθούν τη δυσσέσκεια που προκαλούσε».³

Ο ιταλικός καπιταλισμός κουβαλάει αμαρτίες από το παρελθόν. Το χρέος βρισκόταν στο 120% όταν η Ιταλία δεσμεύτηκε να μπει στο ευρώ και να το μειώσει στο 60% που όριζε η Συνθήκη του Μάαστριχτ. Αντί για μείωση, όμως, το χρέος αυξήθηκε ξανά ξεπερνώντας τα αρχικά του επίπεδα μετά την διεθνή κρίση που ξέσπασε το 2007 και κορυ-

Αριστερά: Ο Ντράγκι παραδίδει στη Μελόνι. Δεξιά: Να κάνουμε την Ιταλία αντιφασιστική ξανά.

φώθηκε στην Ευρωζώνη το 2011. Το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Ιταλίας το 2018 ήταν 8% χαμηλότερο από τα επίπεδα του 2007 και μόνο 4% πάνω από τα επίπεδα του 1997.⁴

Η οικονομική υστέρηση του ιταλικού καπιταλισμού συμβάδιζε με την πολιτική δυσπραγία. Το 1992-1994 κατέρρευσε –μέσα σε ένα όργιο αποκαλύψεων για σκάνδαλα που έμεινε γνωστό με το όνομα Tangentopoli («μιζόπολι», λογοπαίγνιο πάνω στο επιτραπέζιο παιχνίδι «μονόπολι»)– η κολώνα της διακυβέρνησης της Ιταλίας σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο.

Σε όλα τα χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το Χριστιανοδημοκρατικό κόμμα είχε διατηρήσει τον έλεγχο των κυβερνήσεων σε συνεργασία με άλλα μικρότερα κόμματα, κρατώντας το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, το μεγαλύτερο ΚΚ της Δύσης, μόνιμα στην αντιπολίτευση. Όπως αποκαλύφθηκε, ο έλεγχος αυτός διαπλεκόταν με σκοτεινούς μηχανισμούς όπως η Μαφία, η «στοά» P2 και η παρακρατική οργάνωση Gladio. Ο Τζούλιο Αντρεότι, ισχυ-

ρός άντρας της Χριστιανοδημοκρατίας, πρωθυπουργός της Ιταλίας επτά φορές, είχε τόσο στενούς δεσμούς με τον αρχιμαφιόζο Σαλβατόρε Ρίινα ώστε αντάλλαξαν το φιλί-όρκο πίστης των μαφιόζων!

Στις εκλογές τον Μάρτη του 1994 οι Χριστιανοδημοκράτες και το Σοσιαλιστικό κόμμα κατέρρευσαν. Το κόμμα του Κράξι πήρε μόλις 2,2%. Νικητής αναδείχθηκε ο Σίλβιο Μπερλουσκόνι επικεφαλής μιας τριπλής συμμαχίας ανάμεσα στο δικό του κόμμα Φόρτσα Ιτάλια, τους «μεταφασίστες» του Τζιανφράνκο Φίνι (Εθνική Συμμαχία, πρώην MSI) και την Λέγκα του Βορρά με ηγέτη τότε τον Ουμπέρτο Μπόσι.

Στα τριάντα περίπου χρόνια που μεσολάβησαν από τότε μέχρι τα χρόνια της σημερινής τραπεζικής κρίσης, το μονοπώλιο της Χριστιανοδημοκρατίας αντικαταστάθηκε από έναν αδύναμο «δικομματισμό» όπου εναλλάσσονταν κυβερνήσεις της συμμαχίας Μπερλουσκόνι με κυβερνήσεις γύρω από το Δημοκρατικό Κόμμα, την μετεξέλιξη του ΙΚΚ σε νεοφιλελεύθερη σοσιαλδημο-

κρατία. Σήμερα βρισκόμαστε σε μια νέα πολιτική κρίση με την κατάρρευση αυτού του «δικομματισμού» που δεν διορθώθηκε από την ανάδειξη του κόμματος των «5 αστέρων».

Φασισμός, πόλεμος, πίσω στη δεκαετία του 1930;

Η κατάσταση στην Ιταλία είναι, χωρίς αμφιβολία, ανησυχαστική. Πρώτη φορά οι κληρονόμοι του φασισμού παίρνουν την πρωθυπουργία. Μια γεύση για τους κινδύνους που εγκυμονεί αυτή η εξέλιξη μπορούμε να δούμε από την αποθράσυνση των φασιστών σε προηγούμενες στιγμές όταν οι «μεταφασίστες» έπαιρναν υπουργεία στις κυβερνήσεις του Μπερλουσκόνι.

«Το Σάββατο 10 Φλεβάρη 2018 αντιφασίστες/τριες και αντιρατσιστές/τριες βγήκαν σε διαδηλώσεις σε ολόκληρη τη χώρα. Αυτό που είχε προηγηθεί ήταν ότι «ο Λούκα Τραϊνι, ένας φασίστας στις 3 Φλεβάρη πήρε ένα όπλο και άρχισε να κυνηγάει και να πυροβολεί επί δύο ώρες μετανάστες στη Ματσεράτα, μια πόλη κοντά στην Ανκόνα. Κατάφερε να τραυ-

ματίσει πέντε άντρες και μια γυναίκα. Εκτός από άλλα όπλα, στο σπίτι του βρέθηκε φασιστικό υλικό και ο "Αγώνας" του Χίτλερ. Ο φασίστας δηλώνει αμετανόητος και δικαιωμένος και δεν είναι παράξενο. Η ιταλική πολιτική σκηνή του είχε ανοίξει το δρόμο.

Η πρώτη δήλωση του Μπερλουσκόνι μετά το έγκλημα ήταν ότι αν εκλεγεί πρωθυπουργός θα απελάσει 600 χιλιάδες μετανάστες και θα αφήσει μόνο 30 χιλιάδες νόμιμους. Η Δεξιά και οι διάφορες πτέρυγες της ακροδεξιάς έτρεξαν για το ποιος θα πρωταγκαλιάσει πολιτικά τον πιστολέρο φασίστα, φυσικά "καταδικάζοντας" το περιστατικό αλλά τονίζοντας ότι η αιτία είναι η παράνομη μετανάστευση. Υποτίθεται ότι ο Τραϊνί άρχισε να πυροβολεί επειδή εξοργίστηκε από τη δολοφονία μιας λευκής γυναίκας για την οποία η αστυνομία κατηγορεί κάποιους Νιγηριανούς μετανάστες». ⁵

Κι όμως, ενώ υπάρχει αυτή η εμπειρία, επιχειρείται ένα συστηματικό ξέπλυμα της Μελόνι. Από την πρώτη στιγμή ξεκίνησε μια προσπάθεια να δηλωθεί ότι η «πραγματική» φασιστική απειλή προέρχεται έξω από την ΕΕ, από τη Ρωσία του Πούτιν. Στις 2 Οκτώβρη η Καθημερινή της Κυριακής αναδημοσίευε από τους Φαϊνάνσιαλ Τάιμς άρθρο του καθηγητή της Οξφόρδης Τίμοθι Γκάρτον Ας με τίτλο «Αναζητώντας τον φασισμό στα σωστά μέρη: στη Ρωσία, όχι στην Ιταλία»:

«Τα στοιχεία δεν επαρκούν για την απόδοση του χαρακτηρισμού "φασιστικό" [στο κόμμα της Μελόνι]. Η μεταπολεμική Ιταλία συνδύασε άλλωστε επιτυχώς την πολιτική αστάθεια με τη θεσμική σταθερότητα. Ο διαχωρισμός των εξουσιών λειτουργεί αποτελεσματικά, ενώ η ιταλική δημοκρατία απειλείται σήμερα λιγότερο από ό,τι η αμερικανική. Όσο αντιδραστική και εθνικιστική και να είναι η ιδεολογία της Μελόνι, δεν μοιράζεται την ηρωοποίηση της πολεμικής βίας και της υπέρτατης θυσίας, αναγκαία συστατικά του φασισμού. Το "παράσημο" του φασισμού διεκδικεί, όμως, με αξιώσεις άλλος παίκτης: ο Ρώσος πρόεδρος

Βλαντιμίρ Πούτιν, που εκμεταλλεύεται συνειδητά πολλά από τα ιστορικά γνωρίσματα του φασισμού. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται η προώθηση της λατρείας του ηγέτη, η καλλιέργεια αισθήματος αλυτρωτισμού και ιστορικής αδικίας, η προπαγάνδα με αποδέκτη τη νεολαία και η δαιμονοποίηση του εχθρού». ⁶

Λίγο αργότερα, στις 17 Οκτώβρη ο Επίτροπος Εξωτερικών της ΕΕ Ζοζέπ Μπορέλ δήλωνε: «Η Ευρώπη είναι κήπος. Ο υπόλοιπος κόσμος είναι μια ζούγκλα. Να μην αφήσουμε τη ζούγκλα να έρθει στον κήπο. Οι κηπουροί πρέπει να πάνε στη ζούγκλα». ⁷ Προφανώς το ΝΑΤΟ στην Ουκρανία κάνει κηπουρική.

«Κηπουρός» στην Ιταλία παραμένει χωρίς αμφιβολία ο Μάριο Ντράγκι. Η Καθημερινή στο ίδιο φύλλο που αναφέραμε πιο πάνω αφιερώνει μια σελίδα για να τονίσει ότι «ο Μάριο Ντράγκι έχει αναλάβει στο παρασκήνιο ρόλο καθοδηγητή και μεσολαβητή με τις Βρυξέλλες». Υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Μελόνι αναλαμβάνει ο Τζιανκάρλο Τζορτζέτι της Λέγκας, ο οποίος ήταν υπουργός και στην κυβέρνηση Ντράγκι.

Ταυτόχρονα, η Μελόνι δηλώνει ανεπιφύλακτα υποστηρίκτρια του πολέμου κατά της Ρωσίας στην Ουκρανία. Έτσι συμπληρώνεται η εικόνα μιας «αντιφασιστικής συμμαχίας» κατά του Πούτιν στην οποία συμμετέχουν οι πολιτικοί απόγονοι του Μουσολίνι!

Παρά τις χυδαίες αυτές προσπάθειες διαστρέβλωσης της πραγματικότητας, όμως, χρειάζεται να σταθούμε στις αναλογίες ανάμεσα στη σημερινή κρίση και τη μεγαλύτερη κρίση που συγκλόνησε τον καπιταλισμό στον Μεσοπόλεμο. Για την ακρίβεια, οι απόπειρες από τα δεξιά να επιβάλουν τις δικές τους αναφορές, σημαίνουν ότι η Αριστερά πρέπει να επιμένει στα διδάγματα που άφησε ο Μεσοπόλεμος, στις ομοιότητες και στις διαφορές ανάμεσα στο τότε και στο σήμερα.

Ένα πρώτο κοινό στοιχείο είναι η ανάδυσση της απειλής για έναν «Τρίτο Πα-

γκόσμιο Πόλεμο». Ο Μεσοπόλεμος, όπως ακριβώς λέει αυτός ο όρος, ήταν η περίοδος που σηματοδεύτηκε από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Δεύτερο που ήταν η συνέχειά του.

Τότε, η παγκόσμια τάξη πραγμάτων είχε διασαλευτεί από την ανάδυση του γερμανικού καπιταλισμού που διεκδικούσε δικό του ιμπεριαλιστικό μερίδιο σε έναν κόσμο όπου οι αποικίες είχαν μοιραστεί ανάμεσα στις παραδοσιακές μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις των αρχών του 20ου αιώνα, τη Βρετανία και τη Γαλλία. Σήμερα, η νέα αναδυόμενη δύναμη είναι η Κίνα που θέτει σε αμφισβήτηση την ηγεμονία των δυτικών ιμπεριαλισμών, των ΗΠΑ και της ΕΕ. Τότε, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν η προσπάθεια της ναζιστικής Γερμανίας να πάρει τη ρεβάνς για την ήττα της στον Πρώτο. Σήμερα, η Ρωσία του Πούτιν προσπαθεί να περιορίσει τις συνέπειες από την ήττα της στον Ψυχρό Πόλεμο. Αυτές οι αναλογίες είναι υπαρκτές, αλλά για να μην καταπίνουμε αμάσητη την προπαγάνδα ότι το ΝΑΤΟ είναι μια νέα «αντιφασιστική συμμαχία», είναι απαραίτητο να επιμένουμε στη θεωρία του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό σαν σύγχρονο στάδιο του καπιταλισμού.

Στις παραμονές του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, οι εμπορικές σχέσεις Γερμανίας-Βρετανίας ήταν τόσο στενές ώστε ένας πόλεμος μεταξύ τους να μοιάζει αδιανόητος. Για την ακρίβεια, υπήρχαν θεωρητικοί όπως ο Κάουτσκι που εκτιμούσαν ότι ο πόλεμος δεν είναι πια συμβατός με τον «παγκοσμιοποιημένο» καπιταλισμό του 20ου αιώνα. Οι ισχυρές χώρες θα σχημάτιζαν, αργά ή γρήγορα, ένα «καρτέλ» –όπως ακριβώς έκαναν και οι μεγάλες επιχειρήσεις για να ελέγξουν την αγορά και να αποφύγουν τον πόλεμο των τιμών. Το αποτέλεσμα θα ήταν μια καταθλιπτική, ίσως, ισορροπία ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις. Αλλά ισορροπία –χωρίς πολέμους. Ο Κάουτσκι δημοσίευσε ένα άρθρο με τις απόψεις του αυτές στην εφημερίδα του SPD Neue Zeit τον Σεπτέμβρη του

1914, ένα μήνα δηλαδή μετά το ξέσπασμα των εχθροπραξιών.⁸

Αυτά πρέπει να τα θυμόμαστε σήμερα όπου οι οικονομικές σχέσεις ΗΠΑ-Κίνας και ΕΕ-Κίνας είναι τεράστιες, αλλά η απειλή πολεμικής αναμέτρησης είναι τρομακτικά υπαρκτή. Οι ανακατατάξεις στην οικονομική βαρύτητα των διαφόρων κρατών μεταξύ τους, πίεζε τότε και πιέζει ξανά σήμερα στην εποχή του ιμπεριαλισμού, μέσα από τη στενή σύνδεση ανάμεσα στην οικονομία και το κράτος, για αναπροσαρμογή στις διεθνείς ισορροπίες. Και αυτό μπορούσε να γίνει μόνο με ένα τρόπο: με τον πόλεμο.

Ο Ρούζβελτ και ο Τσώρτσιλ δεν ήταν αγνοί «αντιφασίστες» στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν ο Χίτλερ προσπαθούσε να αναστηλώσει τον ηττημένο γερμανικό ιμπεριαλισμό. Ξέρουμε πολύ καλά ότι και η Βρετανία και η Γαλλία προσπάθησαν να τα βρουν με τη ναζιστική Γερμανία με τις συμφωνίες του Μονάχου και μόνο όταν οι ιμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί ξεχείλισαν, ο Τσόρτσιλ και οι άλλοι σύμμαχοι ανακάλυψαν ότι είναι «αντιφασίστες». Αντίστοιχα σήμερα, τα κίνητρα των ΗΠΑ και της ΕΕ δεν είναι η υπεράσπιση της δημοκρατίας από την «ολοκληρωτική απειλή» του Πούτιν. Είναι η εξασφάλιση της υπεροχής της Δύσης απέναντι στην Κίνα και τη Ρωσία.

Με αντίστοιχο τρόπο χρειάζεται να σταθούμε στις αναλογίες ανάμεσα στην οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 και στη σημερινή. Τόσα χρόνια μετά το Κραχ του 1929, οι αστοί οικονομολόγοι εξακολουθούν να μην κατανοούν πώς ξέσπασε η κρίση.

Όλες οι απόπειρες της επίσημης, αστικής οικονομικής επιστήμης να ανακαλύψουν τα πραγματικά αίτια που οδήγησαν στη Μεγάλη Ύφεση έχουν αποτύχει παταγωδώς. Και ο λόγος είναι απλός: η κρίση της δεκαετίας του 1930 ήταν –όπως και η σημερινή– μια «συστημική κρίση». Υπεύθυνη για την κρίση ήταν η ίδια η «φυσιολογική λειτουργία» του καπιταλισμού και όχι η παρα-

Γαλλία 1936 - Καταλήψεις στα εργοστάσια

βίασή της. Αλλά αυτό είναι κάτι που οι αστοί οικονομολόγοι δεν μπορούν να αποδεχτούν.

Ο Φρίντριχ φον Χάγιεκ, ο διάσημος φανατικός υπέρμαχος του κλασσικού φιλελευθερισμού της αγοράς, θεωρούσε ότι το πρόβλημα είχε ξεκινήσει από τα χαμηλά επιτόκια της κεντρικής τράπεζας που «παραμόρφωσαν» τα σήματα της αγοράς και οδήγησαν στα μέσα της δεκαετίας του 1920 σε μια σειρά μη βιώσιμων επενδύσεων.

Ο Μίλτον Φρίντμαν (ο διαβόητος γκουρού του νεοφιλελευθερισμού) συμφωνούσε με τον Χάγιεκ ότι το πρόβλημα είχε προκληθεί από λανθασμένες παρεμβάσεις της κεντρικής τράπεζας αλλά για τον ακριβώς αντίθετο λόγο: η προσφορά

χρήματος, έλεγε, ήταν υπερβολικά μικρή. Το κακό θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί αν η αμερικανική κεντρική τράπεζα χαλάρωνε την νομισματική της πολιτική το 1929/30, δηλαδή έριχνε τα επιτόκια ακόμα πιο κάτω αντί να τα ανεβάσει.⁹

Οι σημερινές διαφωνίες μέσα στο νεοφιλελεύθερο στρατόπεδο, π.χ. ανάμεσα στην Τρας και την Τράπεζα της Αγγλίας, έχουν μεγάλη παράδοση.

Σήμερα, τα οικονομικά προβλήματα επίσης αποδίδονται σε συγκυριακές αφορμές, την επίδραση της πανδημίας, της ενεργειακής κρίσης, του πολέμου. Το σύστημα δουλεύει και απλά χρειάζεται να αποφύγουμε τους κινδύνους από τους «λαϊκισμούς», δεξιούς και αριστερούς που απειλούν τη δημοκρατία –κά-

πως έτσι η κυρίαρχη αφήγηση μας συμβουλεύει να περιμένουμε την ανάκαμψη έστω και αν δεν είναι σε θέση να πει πώς θα έρθει: ανεβάζοντας τα επιτόκια ή ανεβάζοντας τις επιδοτήσεις για τις επιχειρήσεις, με τη συνταγή των κεντρικών τραπεζιτών ή με τις παρεμβάσεις των κυβερνήσεων;

Απέναντι σε αυτές τις συνταγές παθητικής αναμονής, η ιστορία του Μεσοπολέμου έχει να μας δώσει πολύ διαφορετικές απαντήσεις από τη μεριά της εργατικής τάξης.

Εύκολα θα μπορούσε κανείς να μπει στον πειρασμό να περιγράψει την εργατική κατάσταση στις αρχές του 1934 ως απελπιστική. Σίγουρα θα το έκαναν όσοι σχολιαστές σήμερα βλέπουν την εργατική τάξη εξουθενωμένη από το συνδυασμό της νέας ύφεσης και της πανδημίας. Κι όμως, από τον Φλεβάρη του 1934 και μετά και ιδιαίτερα το καλοκαίρι του 1936 έχουμε μια εκρηκτική εμφάνιση του «ιστορικού νεκροθάφτη» στο προσκήνιο: στη Γαλλία η νίκη της Αριστεράς στις εκλογές οδηγεί στη μεγαλύτερη μέχρι τότε απεργιακή έκρηξη της ιστορίας, στην Ισπανία καταλήγει κυριολεκτικά σε πόλεμο ανάμεσα σε επανάσταση και αντεπανάσταση, στις ΗΠΑ έχουμε κύμα καταλήψεων των μεγαλύτερων εργοστάσιων του κόσμου.

Ένα από τα πιο σπουδαία κρατούμενα της ιστορικής εμπειρίας, λοιπόν, είναι ότι η εργατική τάξη μέσα στις πιο δύσκολες συνθήκες δεν σκύβει το κεφάλι. Αργά ή γρήγορα, η συσσωρευμένη οργή ξεσπάει ορμητικά και οδηγεί σε επαναστατικές καταστάσεις καθώς οι από πάνω μέσα στην κρίση δεν μπορούν να συνεχίσουν να κυβερνούν όπως παλιά ενώ οι από κάτω δείχνουν μαζικά ότι δεν θέλουν να συνεχίσουν όπως παλιά. Το πραγματικό ερώτημα δεν αφορά στις δυνατότητες της τάξης αλλά στην ικανότητα της Αριστεράς να αξιοποιήσει τέτοιες ευκαιρίες.

Η Αριστερά ποτέ δεν είναι ενιαία σε τέτοιες στιγμές. Φουντώνει μια τεράστια αντιπαράθεση γύρω από το πόσο

μακριά θέλει και μπορεί να φτάσει η εργατική τάξη. Τα ρεφορμιστικά τμήματα έχουν ως μόνιμο μοτίβο ότι η εργατική τάξη δεν είναι έτοιμη να πάρει τον έλεγχο. Αξίζει να θυμηθούμε εδώ την αντιπαράθεση του Τρότσκι με τον Κάουτσκι πάνω ακριβώς στο ζήτημα του πως εκπαιδεύεται η τάξη.

«Ο Κάουτσκι θέτει το ερώτημα: “Θα αποφάσιζε ο Τρότσκι να ανέβει πάνω σε μια ατμομηχανή και να την ξεκινήσει πιστεύοντας ότι στη διάρκεια του ταξιδιού θα είχε το χρόνο να μάθει και να χειριστεί όσα χρειάζονται; Πρέπει κανείς να έχει αποκτήσει προηγούμενες τις κατάλληλες δεξιότητες που απαιτούνται για να οδηγήσει ατμομηχανή πριν αποφασίσει να τη βάλει σε κίνηση. Αντίστοιχα, το προλεταριάτο θα έπρεπε πρώτα να έχει αποκτήσει τις απαραίτητες γνώσεις που το κάνουν ικανό να διευθύνει τη βιομηχανία ώστε να μπορεί να την ελέγξει”.

Αυτή η διδακτική σύγκριση θα ήταν αντάξια ενός επαρχιακού παππά. Αλλά είναι ηλίθια. Πολύ πιο βάσιμο θα ήταν να πούμε “Θα τολμήσει ο Κάουτσκι να ανέβει στο άλογο πριν μάθει να κάθεται καλά στη σέλα και να οδηγήσει το ζωντανό σε κάθε βήμα”; Έχουμε λόγους να πιστεύουμε ότι ο Κάουτσκι δεν θα έπαιρνε την απόφαση για ένα τέτοιο επικίνδυνο καθάρμα μπολσεβίκικο εγχείρημα. Φοβόμαστε ότι, αποφεύγοντας το ρίσκο να ανέβει στο άλογο, ο Κάουτσκι θα είχε μεγάλες δυσκολίες να μάθει τα μυστικά της ιππασίας. Γιατί η βασική αντίληψη των Μπολσεβίκων είναι αυτή ακριβώς: μαθαίνεις να πορεύεσαι με το άλογο μόνο όταν βρίσκεσαι πάνω στο άλογο.

Τώρα, όσο αφορά στην ατμομηχανή... κανένας ποτέ δεν έμαθε να οδηγήσει ατμομηχανή με το να κάθεται στο γραφείο του.(...) Είναι γεγονός ότι πάνω στην ατμομηχανή χρειάζεσαι εκπαίδευση από έναν παλιό οδηγό. Και για τα άλογα υπάρχουν σχολές ιππασίας. Αλλά στον τομέα του ελέγχου του κράτους δεν προκύπτουν τέτοιες τεχνητές συνθήκες. Η αστική τάξη δεν δημιουργεί ακαδημίες κρατικής διαχείρισης για το προλε-

ταριάτο ούτε βάζει στη διάθεσή του για εξάσκηση το τιμόνι του κράτους». ¹⁰

Η ατολμία του ρεφορμισμού να αφήσει το άλογο της εργατικής τάξης να καλπάζει και να το οδηγήσει στη νίκη είχε τραγικό κόστος στη δεκαετία του 1930.

Δεν πρέπει να αφήσουμε κάτι τέτοιο να επαναληφθεί σήμερα. ■

Σημειώσεις

1. Γιώργος Πίττας, «Μπίλιες το κυβερνητικό κόμμα των Συντηρητικών». Εργατική Αλληλεγγύη No 1530, 13/7/2022 <https://ergatikiki.gr/article.php?id=26225&issue=1530>
2. Άλεξ Καλλίνικος, Οι «νάρκες» της κερδοσκοπίας αρχίζουν να σκάνε. Εργατική Αλληλεγγύη No 1541, 5/10/2022
3. ΔΣΤ, Ανακοίνωση για τις εκλογές στην Ιταλία, <https://sekonline.gr/article.php?id=1269>
4. Πάνος Γκαργγκάνας, Ιταλία-ο αδύνατος κρίκος της ΕΕ, Σοσιαλισμός από τα κάτω No 129, Ιούλης-Αυγούστος 2018, <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=1067>
5. Νίκος Λούντος, Ιταλία: ενάντια στη σαπίλα της λιτότητας και του ρατσισμού, Εργατική Αλληλεγγύη No 1311, 14 Φλεβάρη 2018, <http://ergatikiki.gr/article.php?id=17882&issue=1311>
6. <https://www.kathimerini.gr/world/562071592/anazitontas-ton-fasismo-sta-sosta-meri-sti-rosia-ochi-stin-italia/>
7. <https://www.facebook.com/nikos.loudos.3/videos/646486957209834>
8. Σωτήρης Κοντογιάννης, 1914-ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, Σοσιαλισμός από τα κάτω No 104, Μάης-Ιούνιος 2014, <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=139> Το κείμενο του Κάουτσκι υπάρχει στα αγγλικά στο <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1914/09/ultra-imp.htm>
9. Σωτήρης Κοντογιάννης, Το κραχ του 1929, Σοσιαλισμός από τα κάτω No 136, Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 2019, <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=1187>
10. Το κείμενο του Τρότσκι στο Leon Trotsky, Terrorism and communism, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1920/terrcomm/ch07.htm>

Ο Μαρξ και το κράτος

**Ο Λέανδρος Μπόλαρης
θυμίζει την επαναστατική
παράδοση του Μαρξ
και του Ένγκελς
στην αντιμετώπιση
του κράτους από το
εργατικό κίνημα
και την Αριστερά.**

Η συζήτηση για το κράτος, τη δημοκρατία και τη στρατηγική της Αριστεράς επανέρχεται πιεστικά από όλες τις εξελίξεις σε έναν καπιταλισμό που συγκλονίζεται από μια βαθιά πολιτική κρίση. Τί είναι το κράτος, από που προήλθε; Πόσο δημοκρατικό μπορεί να είναι στον καπιταλισμό; Γιατί η δημοκρατία είναι υπόθεση της εργατικής τάξης και μέχρι που μπορεί να φτάσει στην πάλη γι' αυτήν; Αυτά τα ζητήματα δεν τίθενται για πρώτη φορά σήμερα. Συνοδεύουν την Αριστερά από τα πρώτα της βήματα. Η συμβολή του Μαρξ και του Ένγκελς σε αυτή τη συζήτηση είναι πολύτιμη, είναι η βάση για να εξετάσουμε τις σημερινές εξελίξεις.

Τάξεις και κράτος

Το κράτος γεννήθηκε όταν οι ανθρώπινες κοινωνίες χωρίστηκαν σε τάξεις εκμεταλλευτών και εκμεταλλεόμενων. Η αφητηρία του Μαρξ και του Ένγκελς

για να αναλύσουν αυτή τη μετάβαση είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ανθρώπινες κοινωνίες αλληλοεπιδρούν με τη φύση για να εξασφαλίσουν την «παραγωγή και αναπαραγωγή της πραγματικής ζωής».¹

Για χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι ζούσαν σε κοινωνίες νομάδων, τροφουλλεκτών και των πρώτων αγροτών στις οποίες δεν υπήρχε ατομική ιδιοκτησία με την έννοια που της δίνουμε σήμερα (δηλαδή πλούτος συγκεντρωμένος σε λίγα χέρια), δεν υπήρχε καταπίεση των γυναικών, και οι διαφορές επιλύονταν κυρίως με τη συζήτηση και πολύ λίγο με τη βία. Ήταν κοινωνίες ισότητας και συνεργασίας και επίσης κοινωνίες που δεν είχαν στρατούς, αστυνομίες, δικαστές, φυλακές.²

Οι τάξεις άρχισαν να διαμορφώνονται όταν ένα λεπτό στρώμα της κοινωνίας ανέλαβε να διαχειρίζεται το πλεό-

νασμα της παραγωγής ενώ η πλειοψηφία συνέχιζε να μοχθεί στη γη. Αυτές οι νέες τάξεις των πολεμιστών, ιερέων και γαιοκτημόνων, χρειαζόνταν να επιβάλλουν τα συμφέροντά τους σε όλη την κοινωνία. Με νόμους που ήταν «ιεροί και απαραβίαστοι» και με την ισχύ που θα τους επέβαλε. Επίσης χρειαζόνταν να εξασφαλίσουν το δικό τους έλεγχο απέναντι στους αντιπάλους τους, να ελέγξουν δηλαδή μια συγκεκριμένη εδαφική έκταση με τους πληθυσμούς και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της. Έτσι γεννήθηκαν τα κράτη.

Όπως το έθεσε ο Ένγκελς στο κλασικό του βιβλίο «Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους»:

«Το κράτος είναι προϊόν της κοινωνίας σε ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης. Είναι η ομολογία ότι η κοινωνία αυτή μπερδεύτηκε σε μια αξεδιάλυτη αντίφαση με

τον ίδιο τον εαυτό της, ότι διασπάρθηκε σε ασυμφιλίωτες αντιθέσεις που είναι ανήμπορη να παραμερίσει. Και για να μη φθείρουν αυτές οι αντιθέσεις, οι τάξεις με τα αντιμαχόμενα οικονομικά συμφέροντα τον εαυτό τους και την κοινωνία σ' έναν άκαρπο αγώνα, έγινε αναγκαία μια δύναμη που φαινομενικά στέκεται πάνω από την κοινωνία, για να μετριάξει τη σύγκρουση, για να την κρατάει μέσα στα όρια της 'τάξης'. Και η δύναμη αυτή που βγήκε από την κοινωνία, αλλά που τοποθετήθηκε πάνω απ' αυτήν, που όλο και περισσότερο αποξενωνόταν απ' αυτήν, είναι το κράτος.

Επειδή το κράτος δημιουργήθηκε από την ανάγκη να χαλιναγωγούνται οι ταξικές αντιθέσεις, και επειδή ταυτόχρονα γεννήθηκε μέσα στη σύγκρουση αυτών των τάξεων, είναι κατά κανόνα κράτος της πιο ισχυρής, οικονομικά κυρίαρχης τάξης, που με τη βοήθεια του κράτους γίνεται και πολιτικά κυρίαρχη τάξη, και έτσι αποκτάει νέα μέσα για την κατάπιξη και την εκμετάλλευση της καταπιεζόμενης τάξης».³

Απέναντι σε αυτή τη θέση του Μαρξ και του Ένγκελς για τον ταξικό χαρακτήρα του κράτους, προβάλλεται η αντίρρηση ότι στην πραγματικότητα τα κράτη επιτελούν ή εξασφαλίζουν λειτουργίες προς όφελος όλης της κοινωνίας: τη δημόσια υγεία για παράδειγμα, την προστασία από φυσικές καταστροφές. Όμως, από όλες τις λειτουργίες που εκπληρώνει ένα κράτος, η βασική, ο λόγος ύπαρξής του, είναι η «νομιμοποίηση» και η «στερέωση» της εξουσίας της οικονομικά κυρίαρχης τάξης και η διασφάλιση των γενικών συμφερόντων της.

Αυτή η ανάλυση ισχύει για όλες τις ταξικές, εκμεταλλευτικές κοινωνίες και ισχύει ακόμα πιο έντονα για τον καπιταλισμό. Ο Μαρξ στον Πρώτο Τόμο του Κεφαλαίου αφιερώνει πολλές σελίδες για να δείξει πώς η κρατική βία εξασφάλισε την αρπαγή της γης των αγροτικών κοινοτήτων για τους νέους εμπόρους-γαιοκτήμονες, πώς οι νόμοι –και η ένοπλη ισχύς που τους επέβαλε– έσπρωξε τους

ξεριζωμένους αγρότες να γίνουν το φτηνό εργατικό δυναμικό για τους καπιταλιστές με «τερατώδικους τρομοκρατικούς νόμους, με μαστιγώσεις, με στιγματισμούς».⁴ Το δουλεμπόριο και οι αποικίες που έδωσαν και ώθηση στην Βιομηχανική Επανάσταση στηρίχτηκαν στους πολεμικούς στόλους και τα κανόνια των ισχυρών κρατών της εποχής.

Οι αστικές τάξεις πήραν στα χέρια τους τα κράτη, τα αναδιαμόρφωσαν εκβάθρων για να υπηρετούν τις ανάγκες του νέου συστήματος εκμετάλλευσης, τα έκαναν πιο ισχυρά, ομοίμορφα και συγκεντρωτικά, άπλωσαν τον έλεγχό τους ακόμα και στις πιο μικρές πτυχές της καθημερινής ζωής των πολιτών.

Τα καπιταλιστικά κράτη συγκροτούνται σε ιεραρχικά οργανωμένους μηχανισμούς που από την ίδια τους τη φύση και λειτουργία δεν υπόκεινται σε κανένα ουσιαστικό δημοκρατικό έλεγχο και εντολή από τα κάτω. Δεν εκλέγουμε τους στρατηγούς όπως δεν εκλέγουμε τους τραπεζίτες και τους διευθύνοντες συμβούλους των επιχειρήσεων. Αντίθετα, αυτοί που διαχειρίζονται τα κράτη είναι δεμένοι (σπάνια δεμένες) με χίλια νήματα με την τάξη των καπιταλιστών. Έχουν μια σχέση αλληλεξάρτησης. Οι αμερικάνικες πολυεθνικές και το δολάριο έχουν ανάγκη το αμερικάνικο Πεντάγωνο. Και η ένοπλη ισχύς των ΗΠΑ που φτάνει στα πέρατα του κόσμου έχει ανάγκη το χρήμα των πολυεθνικών τους.

Στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος ο Μαρξ και Ένγκελς έγραφαν ότι: «Η πολιτική εξουσία στην ουσία της είναι η οργανωμένη βία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης... η αστική τάξη, από τότε που δημιουργήθηκε η μεγάλη βιομηχανία και η παγκόσμια αγορά, κατέκτησε τελικά την αποκλειστική πολιτική εξουσία στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος. Η σύγχρονη κρατική εξουσία είναι μονάχα μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της αστικής τάξης στο σύνολο της».⁵

Αυτές οι φράσεις διατηρούν όλη την

επικαιρότητά τους και σήμερα, ενάμισι αιώνα μετά τη συγγραφή τους.

Ανεξαρτησία:

Το κράτος, μας λένε στα πανεπιστήμια και στα ΜΜΕ, είναι ένας θεσμός υπεράνω τάξεων και ιδιαίτερων συμφερόντων, που η ανεξαρτησία του εξασφαλίζει την ελευθερία και τα δικαιώματα όλων των πολιτών που είναι ισότιμοι απέναντι στο νόμο. Τα δημοκρατικά Συντάγματα εξασφαλίζουν αυτή την ανεξαρτησία και κατοχυρώνουν αυτά τα δικαιώματα.

Στην εποχή τους ο Μαρξ και ο Ένγκελς είχαν να συγκρουστούν με τέτοιες απόψεις. Για παράδειγμα, σε ένα από τα πιο εντυπωσιακά έργα του με τίτλο «Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη» ο Μαρξ επισημαίνει ότι η «συνταγματική στολή» που έφερε η επανάσταση του Φλεβάρη του 1848 στη Γαλλία και η οποία υποτίθεται έκανε τις ελευθερίες «άτρωτες» περιλάμβανε τα μέσα για την αναίρεσή τους. Τους «οργανικούς νόμους» που θα εξασφάλιζαν «την αρμονία των ατομικών ελευθεριών μεταξύ τους και με τη δημόσια ασφάλεια». Οπότε «όλες αυτές οι ελευθερίες ρυθμίστηκαν έτσι που η αστική τάξη να τις απολαμβάνει δίχως να σκοντάφτει στα ίσα δικαιώματα των άλλων τάξεων της κοινωνίας». Η λέξη ελευθερία ήταν σεβαστή αλλά «εμποδιζόταν μόνο η πραγματική εξάσκησή της» επισημαίνει με σαρκασμό ο Μαρξ.⁶ Πόσο επίκαιρη ακούγεται αυτή η φράση σήμερα στον σύγχρονο καπιταλισμό, με την γιγάντωση των μηχανισμών καταστολής και του «βαθέως κράτους»!

Στην ιστορία του καπιταλισμού έχουν υπάρξει πολιτικά καθεστώτα που αυτή η «αυτονομία» του κράτους από τις αντιμαχόμενες κοινωνικές τάξεις φαίνεται να κυριαρχεί στον υπέρτατο βαθμό. Ο Μαρξ γράφοντας για το πραξικόπημα του 1851 στην Γαλλία παρατηρούσε ότι:

«Μήπως δε θα 'πρεπε τελικά ο στρατώνας και ο καταυλισμός, το σπαθί και το μουσκέτο, το μουστάκι και η στρατιωτική στολή, να σκεφτούν να λυτρώσουν

Λουδοβίκος Βοναπάρτης, ο πραξικοπηματίας

για πάντα την κοινωνία, ανακηρύσσοντας το δικό τους καθεστώς σαν το ανώτατο καθεστώς και ν' απαλλάξουν ολότελα την αστική κοινωνία από την έγνοια να κυβερνάει τον ίδιο τον εαυτό της»⁷

Ξανά και ξανά, δημαγωγοί όπως ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης στην εποχή του Μαρξ ή αντιδραστικά κινήματα, όπως ο φασισμός έχουν διακηρύξει ότι το καθεστώς που επιβάλλουν είναι υπεράνω τάξεων, είναι ενσάρκωση του έθνους, του λαού ή της φυλής. Στην πραγματικότητα, όπως ξέρουμε, μπορεί πράγματι να απάλλαξαν την «αστική κοινωνία από την έγνοια να κυβερνάει τον ίδιο τον εαυτό της» καταργώντας και εκμηδενίζοντας όλα τα πολιτικά κόμματα και τα αστικά, όλες τις ελευθερίες ακόμα και για τους αστούς. Όμως, δεν έπαψαν να είναι μορφές του αστικού κράτους. Γιατί εξασφάλιζαν στην αστική τάξη τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται και να παράγει κέρδη φιμώνοντας την

εργατική τάξη και να εκπροσωπούν τα συνολικά συμφέροντά της στους ανταγωνισμούς με άλλες αστικές τάξεις και τα κράτη τους.

Ο Μαρξ στις τελευταίες σελίδες της 18ης Μπρυμαίρ γράφει ότι την: «εκτελεστική εξουσία, με την τεράστια γραφειοκρατική και στρατιωτική οργάνωσή της, με τον πλατύ τεχνητό κρατικό μηχανισμό.. αυτό το φρικιαστικό παρασιτικό σώμα, που τυλίγεται σαν δίχτυ γύρω στο σώμα της γαλλικής κοινωνίας και φράζει όλους τους πόρους της», η επανάσταση θα τη βάλει «στόχο για να συγκεντρώσει πάνω της όλες της τις δυνάμεις καταστροφής». Τότε «η Ευρώπη θα αναπηδήσει από τη θέση της και θα φωνάξει χαρούμενα: καλά έσκαψες, γεροτυφλοπόντικα».⁸

Εργατικό κράτος

Για τον Μαρξ και τον Ένγκελς αυτή η επανάσταση είναι έργο της εργατικής τάξης που θα συντρίψει το παλιό κράτος

και θα πάρει την πολιτική εξουσία στα χέρια της, θα χτίσει το δικό της κράτος, τη δική της δημοκρατία που θα απλώνεται εκεί που δεν φτάνει ποτέ και η πιο «τέλεια» αστική δημοκρατία. Η ίδια η εργατική τάξη έδωσε την απάντηση πως θα είναι μια τέτοια εξουσία με την Παρισινή Κομμούνια το 1871.⁹

Η Κομμούνια κράτησε λίγο παραπάνω από δυο μήνες (18 Μάρτη με 28 Μάη) και πνίγηκε στο αίμα από το στρατό της αστικής κυβέρνησης. Όμως, άφησε μια τεράστια κληρονομιά: έδειξε για πρώτη φορά τι σημαίνει στην πράξη η δημοκρατία της εργατικής τάξης, τους απελευθερωτικούς ορίζοντες που ανοίγει για όλη την κοινωνία. Ο Μαρξ την ύμνησε σε ένα κείμενο που έχει μείνει γνωστό ως «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Γαλλία», το οποίο γράφτηκε ως διακήρυξη του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης των Εργατών, της Πρώτης Διεθνούς. Ταυτόχρονα με την παθιασμένη υπεράσπιση του επαναστατημένου Παρισιού ο Μαρξ εξηγεί:

«Το πραγματικό της μυστικό ήταν ότι ήταν ουσιαστικά μια κυβέρνηση της εργατικής τάξης, το αποτέλεσμα της πάλης της παραγωγικής τάξης ενάντια στην τάξη των σφετεριστών, η ανοιχτή τελικά πολιτική μορφή με την οποία μπορούσε να συντελεστεί η οικονομική απελευθέρωση της εργασίας... Η πολιτική κυριαρχία του παραγωγού δεν μπορεί να υπάρχει παράλληλα με τη διαιώνιση της κοινωνικής του υποδούλωσης».¹⁰

Η ουσία αυτής της «κυβέρνησης της εργατικής τάξης» ήταν ότι δεν αρκέστηκε να «περάσει την γραφειοκρατική-στρατιωτική μηχανή από το ένα χέρι στο άλλο» αλλά βάλθηκε «να την τσακίσει».¹¹ Σε ένα σημείο γράφει για παράδειγμα: «Για πρώτη φορά από τις μέρες του Φλεβάρη του 1848 οι δρόμοι του Παρισιού ήταν πάλι πραγματικά ασφαλείς, κι αυτό χωρίς κανενός είδους αστυνομία».

Γράφει ο Μαρξ:

«Το πρώτο διάταγμα της Κομμούνιας ήταν το διάταγμα για την κατάργηση

του μόνιμου στρατού και για την αντικατάστασή του με τον οπλισμένο λαό... Η Κομμούνα σχηματιζόταν από τους δημοτικούς συμβούλους που είχαν εκλεγεί με βάση το γενικό εκλογικό δικαίωμα στα διάφορα διαμερίσματα του Παρισιού. Ήταν υπεύθυνοι και μπορούσαν να ανακληθούν οποιαδήποτε στιγμή. Η πλειοψηφία τους αποτελούταν φυσικά από εργάτες ή από αναγνωρισμένους εκπροσώπους της εργατικής τάξης. Η Κομμούνα δεν επρόκειτο να είναι ένα κοινοβουλευτικό αλλά ένα εργαζόμενο σώμα, εκτελεστικό και νομοθετικό μαζί...».¹²

Σε ένα άλλο απόσπασμα ο Μαρξ αναδεικνύει την ποιοτική διαφορά ανάμεσα στη ψήφο στην αστική δημοκρατία με το γενικό εκλογικό δικαίωμα στην εργατική δημοκρατία:

«Αντί να αποφασίζεται μια φορά κάθε τρία ή έξι χρόνια, ποιο μέλος της άρχουσας τάξης θα εκπροσωπεί και θα τσαλαπατά το λαό στη βουλή, το γενικό εκλογικό δικαίωμα θα εξυπηρετούσε τον οργανωμένο σε κομμούνες λαό, όπως το ατομικό δικαίωμα εκλογής χρησιμεύει σε κάθε εργοδότη για να αναζητεί εργάτες,

επιστάτες και λογιστές για την επιχείρησή του. Και είναι αρκετά γνωστό ότι τόσο οι εταιρείες όσο και τα άτομα, ξέρουν συνήθως να βρίσκουν και να τοποθετούν τον κατάλληλο άνθρωπο στην κατάλληλη θέση και αν καμιά φορά γελαστούν, τότε ξέρουν πως θα επανορθώσουν γρήγορα το λάθος τους».¹³

Ο Ένγκελς προς το τέλος της ζωής του, το 1891, έγραφε στον πρόλογο μιας έκδοσης του Εμφυλίου Πολέμου στην Γαλλία:

«Στην πραγματικότητα όμως, το κράτος δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια μηχανή για την καταπίεση μιας τάξης από μια άλλη και μάλιστα όχι λιγότερο στην αστική δημοκρατία απ' ό,τι γίνεται στη μοναρχία! Και στην καλύτερη περίπτωση, το κράτος είναι ένα κακό που κληροδοτείται στο προλεταριάτο, που νίκησε στον αγώνα για την ταξική κυριαρχία και που τις χειρότερες πλευρές του, όπως το έκανε η Κομμούνα δεν μπορεί να μην τις περικόψει όσο το δυνατό γρηγορότερα ωστόσο μια γενιά, μεγαλωμένη μέσα σε νέες και ελεύθερες κοινωνικές συνθήκες, θα είναι σε θέση να πετάξει όλα αυ-

τά τα παλιοπράγματα που αποτελούν το κράτος.

Τον τελευταίο καιρό, τον σοσιαλδημοκράτη φιλισταίο [υποκριτή, στενόμυαλο] τον πιάνει ξανά ένας ιερός τρόμος όταν ακούει τις λέξεις: Δικτατορία του προλεταριάτου. Ε, λοιπόν κύριοι, θέλετε να μάθετε τι λογής είναι αυτή ή δικτατορία; Κοιτάχτε την Παρισινή Κομμούνα».

Αυταπάτες

Αυτές οι τελευταίες φράσεις του Ένγκελς δεν γράφτηκαν τυχαία. Ο ίδιος και ο Μαρξ χρειάστηκε να δώσουν πολιτικές μάχες στην Αριστερά της εποχής τους ενάντια σε απόψεις που έλεγαν ότι δεν χρειάζεται –ούτε είναι δυνατόν– να συντριβεί το υπάρχον κράτος αλλά μπορεί να υποχρεωθεί να λειτουργήσει προς όφελος της εργατικής τάξης. Αυτή η άποψη έχει έρθει ξανά και ξανά σαν προοπτική από διάφορα ρεύματα της ρεφορμιστικής Αριστεράς με τις υποσχέσεις, για παράδειγμα ότι μια αριστερή κυβέρνηση μπορεί να αλλάξει το κράτος.

Το πεδίο που έδωσαν αυτές τις μάχες ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήταν κυρίως η Γερμανία και η Αριστερά της.

Το 1875 τα δυο σοσιαλιστικά κόμματα στην Γερμανία ενώθηκαν στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD) που στα επόμενα χρόνια θα γινόταν το μεγαλύτερο κόμμα της Δεύτερης Σοσιαλιστικής Διεθνούς και το πρότυπο για την Αριστερά σε όλο τον κόσμο: ένα μαζικό κόμμα, με εκατοντάδες χιλιάδες μέλη, εκατομμύρια ψήφους και πρόγραμμα βασισμένο –υποτίθεται– στις ιδέες του Μαρξ.

Στο συνέδριο που έγινε στην πόλη Γκότα ενοποιήθηκαν το κόμμα με επικεφαλής τον Μπέμπελ και τον Βίλχελμ Λήμπνεχτ,¹⁴ με την οργάνωση των οπαδών του Φ. Λασάλ, που είχε αποκτήσει μαζική επιρροή στην εργατική τάξη. Όταν πήραν στα χέρια το σχέδιο προγράμματος για το νέο κόμμα, ο Μαρξ και ο Ένγκελς εκφράσανε τόσο έντονη διαφωνία που απείλησαν να διακόψουν δημόσια την οποιαδήποτε σχέση με αυτό. Ο λόγος ήταν ότι το πρόγραμμα έκανε απαράδεκτες υποχωρήσεις στα «γιατροσόφια του προφήτη» δηλαδή τις ιδέες του Λασάλ γενικά και το κράτος ειδικότερα.

Τον Λασάλ και τους οπαδούς του τους διακατείχε μια «ραγιαδική λατρεία του κράτους» θα έγραφε αργότερα ο Ένγκελς. Έτσι πρότειναν ότι η μετάβαση στη νέα κοινωνία θα γινόταν με ένα απλό τρόπο: το κράτος –το υπάρχον κράτος– «κάτω από το δημοκρατικό έλεγχο του εργαζόμενου λαού», θα έστηνε παραγωγικούς, εργατικούς συνεταιρισμούς που θα αποκτούσαν τον έλεγχο της οικονομίας.

Γράφει ο Μαρξ στην Κριτική του Προγράμματος της Γκότα: «Η “σοσιαλιστική οργάνωση της συνολικής εργασίας” αντί να “ξεπηδά” από την επαναστατική διαδικασία μετατροπής της κοινωνίας, “ξεπηδά” από την “κρατική βοήθεια” που δίνει το κράτος σε παραγωγικούς συνεταιρισμούς, που “τους δημιουργεί” αυτό, κι όχι ο εργάτης».

Αντίθετα, για τον Μαρξ η εργατική τάξη είναι το συνειδητό υποκείμενο της ανατροπής, όχι κάποιοι «σωτήρες» ή

«προφήτες». Γι' αυτό επιμένει σε μια σύνομη αλλά μεστή αναφορά στο κείμενο ότι: «Ανάμεσα στην καπιταλιστική και την κομμουνιστική κοινωνία βρίσκεται η περίοδος της επαναστατικής μετατροπής της μιας στην άλλη. Και σ' αυτή την περίοδο αντιστοιχεί μια πολιτική μεταβατική περίοδος, όπου το κράτος της δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά η επαναστατική δικτατορία των προλεταριάτων», δηλαδή η πολιτική της εξουσία που επιβάλλει το πρόγραμμά της και απελευθερώνει όλους τους καταπιεσμένους.¹⁵

Η κόντρα δεν ήταν «ακαδημαϊκή». Αφορούσε άμεσα ζητήματα. Τι αιτήματα βάζει το εργατικό κίνημα στην πάλη του για τα δημοκρατικά δικαιώματα; Που θέλει να φτάσει με αυτές τις διεκδικήσεις; Στην πραγματικότητα, υποστήριζαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, το κόμμα προσαρμοζόταν στα όρια που επέτρεπε το απολυταρχικό κράτος της «πρωσο-γερμανικής αυτοκρατορίας». Ένα κράτος που είχε καθιερώσει μεν το γενικό εκλογικό δικαίωμα για το ομοσπονδιακό κοινοβούλιο (το Ράϊχσταγκ) αλλά όπου κυβέρνηση, κρατικός μηχανισμός, στρατός, αστυνομία ελέγχονταν και τυπικά από τον Αυτοκράτορα και την αυλή του. Ο Μαρξ σαρκάζει ένα πρόγραμμα – και κατ' επέκταση το κόμμα που το υιοθετεί– το οποίο «περιορίζεται μέσα στα όρια εκείνου που επιτρέπει η αστυνομία και δεν επιτρέπει η λογική».

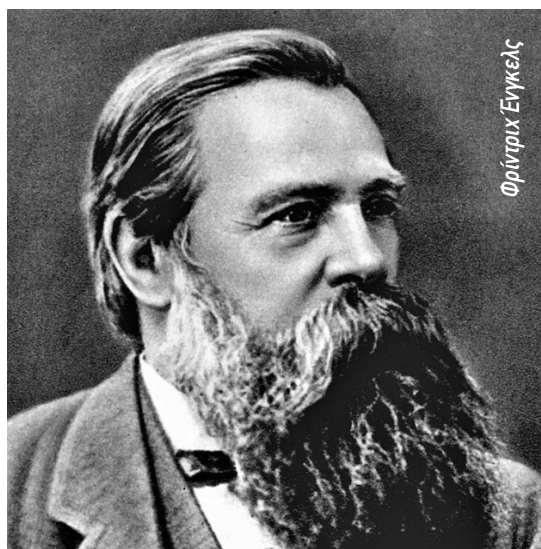
Δεκαπέντε χρόνια μετά, ο Ένγκελς θεωρούσε τόσο υπαρκτό τον κίνδυνο της προσαρμογής του SPD στους «θεσμούς» και τα όρια που έβαζε το κράτος και η άρχουσα τάξη ώστε αποφάσισε να ρίξει μια «βόμβα» σύμφωνα με τα δικά του λόγια. Δημοσίευσε, μετά από καυγά με την κομματική ηγεσία, την Κριτική του Προγράμματος της Γκότα. Επέλεξε προσεκτικά τη χρονική στιγμή: το SPD

στο συνέδριο που προγραμματίζε στην Ερφούρτη θα αντικαθιστούσε το «παλιό πρόγραμμα».

Η δημοσίευση όντως προκάλεσε κατακραυγή. Στο κοινοβούλιο ένας δεξιός βουλευτής σηκώθηκε να πει ότι: «Υπάρχει κανείς σε αυτή την αίθουσα που να πιστεύει ότι μια τέτοια “δικτατορία του προλεταριάτου” θα έρθει μέσω της μεταρρύθμισης που θα εφαρμοστεί βαθμιαία ή θα έρθει με μια νικηφόρα επανάσταση της Σοσιαλδημοκρατίας»; Κι η απάντηση των σοσιαλδημοκρατών στην «αίθουσα» ήταν να δώσουν όρκους πίστης στη «νομιμότητα». Ένας από αυτούς είπε απλά ότι η Κριτική ήταν «ένα απαράδεκτο πρόγραμμα του μακαρίτη Μαρξ» που δεν έγινε αποδεκτό.

Ο Β. Λήμπνεχτ πήρε το λόγο για να πει ότι αν η κυβέρνηση δώσει στους εργάτες το δικαίωμα στην οργάνωση και πολιτικά δικαιώματα τότε τα πράγματα θα πάρουν το δρόμο «της ειρηνικής, νόμιμης ανάπτυξης» και θα αποκλειστεί το ενδεχόμενο μιας «κοινωνικής επανάστασης και μάλιστα βίαιης όπως φοβούνται οι αστοί».¹⁶

Το SPD πράγματι υιοθέτησε ένα νέο πρόγραμμα στην Ερφούρτη, «μαρξιστικό». Όμως, η πραγματικότητα ήταν ότι έμπαινε ήδη στη τροχιά των μεγάλων συμβιβασμών, που θα κορυφώνονταν το 1914 όταν στήριξε την συμμετοχή στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο και την

Φρίντριχ Ένγκελς

«εθνική ενότητα» με το αυτοκρατορικό κράτος και την αστική τάξη.

Το 1918-1923 το SPD θα έσωζε τον γερμανικό καπιταλισμό από την εργατική επανάσταση και θα έβαφε τα χέρια του στο αίμα της Ρ. Λούξεμπουργκ, του Κ. Λήμπνεχτ και χιλιάδων ακόμα επαναστατών. Και το 1933 θα παραδιδόταν αμαχητί στην αρπαγή της εξουσίας από τους ναζί (που είχαν τις ευλογίες της αστικής τάξης) μιας και ο Χίτλερ είχε διοριστεί «συνταγματικά» στην καγκελαρία.

Σε τέτοιους καταστροφικούς συμβιβασμούς και προδοσίες έχει οδηγήσει επανειλημμένα η ρεφορμιστική στρατηγική για το κράτος.

Ο Λένιν το 1916-17 θα χρειαζόταν να κάνει μια ολόκληρη δουλειά για να αναδείξει τη θαμμένη κληρονομιά των ιδε-

ών του Μαρξ και του Ένγκελς για το κράτος. Όταν έγραφε στο Κράτος και Επανάσταση και στις Θέσεις του Απρίλη ότι η εργατική τάξη πρέπει να μην αφήσει «πέτρα πάνω στην πέτρα» από την παλιά κρατική μηχανή, και στη θέση της να χτίσει το «μυσο-κράτος», το «κράτος-Κομμούνα» με την πιο «πλέρια δημοκρατία» όπου «κάθε μαγειρίσα θα μπορεί να κυβερνάει», πατούσε πάνω σε αυτή την κληρονομιά.¹⁷ Το ίδιο και ο Τρότσκι που έλεγε ότι η εργατική τάξη που ανατρέπει τυραννίες δεν θα γυρίσει στη δουλειά για να ανεχτεί τη τυραννία του αφεντικού και του «κ. διευθυντή». Γιατί «η πολιτική κυριαρχία του παραγωγού δεν μπορεί να υπάρχει παράλληλα με τη διαιώνιση της κοινωνικής του υποδούλωσης». Αυτό ίσχυε τότε, το ίδιο ισχύει και σήμερα. ■

Σημειώσεις

1. Επιστολή του Ένγκελς στον Μπλοχ, 21 Σεπτέμβριου 1890, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21.htm
2. Για μια εκτενή ανάλυση τους βλέπε Chris Harman, 'Ο Ένγκελς και η καταγωγή της ανθρώπινης κοινωνίας» που περιλαμβάνεται στην έκδοση του κειμένου του Φ. Ένγκελς, Ο Ρόλος της Εργασίας στην Εξάνθρωπιση του Πιθήκου, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο 2011.
3. Φ. Ένγκελς, «Η Καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους», Σύγχρονη Εποχή 2006, σελ. 212.
4. Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, Τόμος Πρώτος, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 761.
5. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος
6. Κ. Μαρξ, Η 18η Μηνιαία του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, Σύγχρονη Εποχή 2005, σ.σ. 32-3. Ο Μηνιαίος ήταν μήνας του γαλλικού επαναστατικού ημερολόγιου που καθιερώθηκε το 1793. Στις 18 Μηνιαίος (9-10 Νοέμβριος) του 1799 ένα πραξικόπημα ανακήρυξε τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, Υπάτο. Το 1804 θα στεφόνταν αυτοκράτορας. Η 2 Δεκεμβρίου του 1851 ήταν η μέρα του πραξικοπήματος που οργάνωσε ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης και τον έκανε από Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Αυτοκράτορα και δικτάτορα.
7. Κ. Μαρξ, ο.π, σελ. 38.
8. Κ. Μαρξ, ο.π, σελ. 140.
9. Για μια περιεκτική παρουσίαση της Κομμούνας βλέπε Σταυρούλα Πανίδου, «150 χρόνια από την Παρισινή Κομμούνα-Η πρώτη έφοδος στον ουρανό», Σοσιαλισμός από τα Κάτω Νο145 (Μάρτης-Απρίλης 2021), <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=1292>
10. Κ. Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Γαλλία, Στοχαστής 2001 (1976), σελ. 83.
11. Επιστολή του Κ. Μαρξ στον Λ. Κούγκελμαν 12/4/1871, περιλαμβάνεται στο Κ. Μαρξ, ο.π, σελ. 117.
12. Κ. Μαρξ, ο.π, σελ. 79.
13. Κ. Μαρξ, ο.π, σελ. 81.
14. Πατέρας του Καρλ Λήμπνεχτ, του συντρόφου της Ρόζας Λούξεμπουργκ που δολοφονήθηκε μαζί της τον Γενάρη του 1919.
15. Κ. Μαρξ, Κριτική του Προγράμματος της Γκότα, Σύγχρονη Εποχή 2007, σελ. 31 και 34.
16. Hal Draper, Karl Marx's Theory of Revolution-Vol 3 The Dictatorship of the Proletariat, Monthly Review Press 1986, σ.σ. 312-14.
17. Για τον Λένιν και τη μαρξιστική θεωρία για το κράτος βλέπε, Μ. Στύλλου, «Κράτος, «Παρακράτος», Δημοκρατία και Επανάσταση», Σοσιαλισμός από τα Κάτω νο154 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2022), <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=1383> και Λ. Μπόλαρης, «Κράτος και Επανάσταση», Σοσιαλισμός από τα Κάτω νο122 (Μάιος-Ιούνιος 2017) <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=965>

Η Κομμούνα είχε τις γυναίκες μπροστά

Εξέγερση στο Ιράν

Η εξέγερση που πυροδότησαν οι γυναίκες στο Ιράν είναι συγκλονιστική.

Ο Γιώργος Πίπτας ανατρέχει στις ρίζες της και τονίζει τη σημασία της συμπαράστασης.

Τι ακριβώς συμβαίνει στο Ιράν; Οι κυβερνήσεις της Δύσης παίζουν το χαρτί της ισλαμοφοβίας και υποστηρίζουν ότι ο κόσμος εξεγείρεται ενάντια στο Ισλάμ. Η κυβέρνηση του Ιράν και από κοντά η Ρωσία και η Κίνα βλέπουν «ιμπεριαλιστικό δάκτυλο» των ΗΠΑ.

Στη Δύση, ένα κομμάτι της Αριστεράς υποστηρίζει τους εξεγερμένους αλλά δεν έχει να προτείνει μια εναλλακτική προοπτική καταλήγοντας να θεωρεί μόνη ρεαλιστική λύση τις δυτικές αστικές δημοκρατίες που χώρα την χώρα και χρόνο τον χρόνο εξευτελίζονται – από τις ΗΠΑ που τις εκλογές μπορεί να

κερδίζει ο δεύτερος με εκατομμύρια λιγότερες ψήφους μέχρι τη Βρετανία που οι πρωθυπουργοί εναλλάσσονται με ψηφοφορίες στο εσωτερικό του Συντηρητικού Κόμματος. Ένα άλλο πάλι κομμάτι της Αριστεράς θεωρεί ότι η ιρανική εξέγερση, ό,τι κίνητρα και να έχει, είναι «αντιδραστική» γιατί «αντικειμενικά» παίζει το παιχνίδι της ιμπεριαλιστικής Δύσης. Ενώ ένα άλλο στέκεται αμήχανα ανάμεσα στις δύο θέσεις.

Η Αριστερά και το εργατικό κίνημα έχουν καθήκον να σταθούν δίπλα στην εργατική τάξη που παλεύει ενάντια στο καθεστώς. Αλλά ταυτόχρονα πρέπει να διαχωρίσουν κάθετα την αλληλεγγύη

τους από τις υποκριτικές και ύπουλες διακηρύξεις «αλληλεγγύης» των ιμπεριαλιστών.

Μια ιστορία εξέγερσης

Για να κατανοήσουμε τι είναι αυτό που πραγματικά συμβαίνει σήμερα στο Ιράν πρέπει πριν απ' όλα να κοιτάξουμε τα χαρακτηριστικά της συνταρακτικής σύγκρουσης που βρίσκεται σε εξέλιξη μακριά από την προπαγάνδα των δυτικών κυβερνήσεων και της ιρανικής κυβέρνησης. Οι εικόνες, τα βίντεο και οι ανακοινώσεις από το Ιράν μας βοηθάνε σε αυτό.

Διαδήλωση στο Νημέσινο της Μάχσα Αμίνι

Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές μπαίνουμε ήδη στην έκτη εβδομάδα μαζικών διαδηλώσεων και απεργιών που έχουν ξεσπάσει στο Ιράν μετά το θάνατο της κourδικής καταγωγής Μάχσα Αμίνι που συνελήφθη από την Αστυνομία Ηθών γιατί δεν φορούσε «σωστά» τη μαντήλα της. Οι νεκροί έχουν ξεπεράσει τους 200 και χιλιάδες είναι οι συλληφθέντες. Αλλά η άγρια καταστολή δεν έχει κάμψει την αντίσταση.

Οι διαδηλώσεις ξεκίνησαν έχοντας βασικό σύνθημα: «Γυναίκες-Ζωή-Ελευθερία». «Γυναίκες», ενάντια στην καταπίεση των γυναικών. «Ζωή», για την βελτίωση της ζωής ενός μεγάλου κομματιού της κοινωνίας που βυθίζεται στην φτώχεια. Και «Ελευθερία» ενάντια στην καταπίεση που ασκεί το καθεστώς σε όλους τους τομείς. «Στην αρχή υπήρχαν δύο τύποι ανθρώπων που συμμετείχαν στις διαδηλώσεις» δήλωσε στην εφημερίδα Socialist Worker, η Roya, αγωνίστρια στην Τεχεράνη. «Η νεότερη γενιά, η λεγόμενη Generation Z και εκείνοι που αντιμετωπίζουν οικονομικό πρόβλημα λόγω του πληθωρισμού και της οικονομικής κρίσης. Αλλά πλέον οι άνθρωποι που κινητοποιούνται είναι από όλες τις ομάδες. Οι διαδηλώσεις έχουν μετακινηθεί από το αίτημα να σταματήσει απλά η υποχρεωτική κάλυψη των γυναικών, στο να φύγει η κυβέρνηση και το καθεστώς των μουλάδων. Θέλουν θεμελιώδεις αλλαγές».

«Πρόσφατα είδα δύο πολύ συγκινητικά βίντεο, ένα με μια γιαγιά από την πόλη Ραστ που βγάζει τη μαντήλα της και λέει ότι θυμάται να διαδηλώνει κατά την πτώση του Μοσαντέκ το 1953, και ένα άλλο με έναν ηλικιωμένο άνδρα που στέκεται δίπλα στην κόρη του και λέει ότι συνελήφθη από τη SAVAK [τη μυστική αστυνομία επί Σάχη] κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1978» αναφέρει η Παραντέχ, ιρανή Αζέρα συγγραφέας, καλλιτέχνης και ακτιβίστρια (στο Jacobin Latin, μετάφραση «το κόκκινο και το μαύρο»). «Ο μισός ιρανικός πληθυσμός ζει κάτω από το όριο της φτώ-

Χάρτης του Ιράν

χειας, οι οικογένειες δεν έχουν κρέας ή ψωμί επειδή το κόστος ζωής αυξάνεται, τα παιδιά δεν έχουν γάλα να πιουν. Ενώ ο πληθυσμός ζει σε αυτές τις συνθήκες, τα μέλη της κυβέρνησης οδηγούν Mercedes, απολαμβάνουν πολυτελή δείπνα, τοποθετούν εκατομμύρια σε ελβετικές τράπεζες και στέλνουν τα παιδιά τους στη Δύση. Τα παιδιά τους ζουν χωρίς μαντήλες και ξοδεύουν τα χρήματά τους σε κοκαΐνη και επώνυμα ρούχα».

Οι εικόνες από το Ιράν επιβεβαιώνουν το άπλωμα της εξέγερσης: διαδηλωτές όλων των ηλικιών, των φύλων, γυναίκες με ή χωρίς χιτζάμπ, όλων των εθνικότητων και όλων των δοξασιών του Ισλάμ κατεβαίνουν στους δρόμους ενώ ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας υποστηρίζει τους εξεγερμένους. Οι κινητοποιήσεις εξαπλώθηκαν σαν φωτιά σε όλη τη χώρα με την αστυνομία να πυροβολεί στο ψαχνό και τους διαδηλωτές να κάνουν επιθέσεις σε αστυνομικά τμήματα και τράπεζες. Το καθεστώς μπλοκάρισε το ίντερνετ αλλά το κίνημα απάντησε με παραδοσιακά μέσα, με μαζικό μοίρασμα προκηρύξεων στους δρόμους, κά-

τω από τις πόρτες των σπιτιών. «Θυμηθείτε ότι το 1979 δεν υπήρχε ίντερνετ και τελικά ο λαός έκανε αυτό που ήθελε» δήλωσε στον Observer η Νεγκάρ, μια διαδηλώτρια.

Από την δεύτερη εβδομάδα, τα πανεπιστήμια έγιναν το επίκεντρο συνεχών διαδηλώσεων. Την 1η Οκτωβρίου το καθεστώς προχώρησε σε επιδρομές μέσα στα ίδια πανεπιστήμια αλλά δεν κατάφερε να σταματήσει το κίνημα. Εκατό πανεπιστήμια βρίσκονται σε πανεθνική αποχή και άλλα έχουν κλείσει από τα πάνω σε μια προσπάθεια εκτόνωσης. Η επίσκεψη του προέδρου Ραϊσί για ομιλία στο πανεπιστήμιο Αλζάχρα της Τεχεράνης έγινε δεκτή από τις φοιτήτριες με το σύνθημα «Άει χάσου».

Οι μαθήτριες των σχολείων καθημερινά διαδηλώνουν στις γειτονιές τους. Στις 13 Οκτωβρίου σύμφωνα με την καταγγελία του Συντονιστικού Συμβουλίου των συνδικάτων των εκπαιδευτικών η μαθήτρια Άσρα Παναχί δολοφονήθηκε από την αστυνομία γιατί αρνήθηκε μαζί με τις συμμαθήτριάς της να τραγουδήσει έναν ύμνο για τον θρησκευτικό ηγέ-

τη Χαμενεί. Στις 25-26/9, οι εκπαιδευτικοί πραγματοποίησαν διήμερη απεργία και ακολούθησε άλλη μια στις 23-24/10.

Στο βορρά, στο ιρανικό Κουρδιστάν κηρύχτηκε από την αρχή γενική απεργία, με όλα τα μαγαζιά να μένουν κλειστά και τους διαδηλωτές να κατεβαίνουν μαζικά στο δρόμο. Το παράδειγμά τους ακολούθησαν οι μαγαζάτορες των πιο σημαντικών παζαριών στην Τεχεράνη και σε άλλες περιοχές. Στη «Ματωμένη Παρασκευή του Ζαχεντάν», στο Μπαλουχιστάν στα νοτιοανατολικά της χώρας όπου κατοικεί η σουνιτική μειονότητα των Μπαλούχων, το αποτέλεσμα της καταστολής ήταν πάνω από 90 νεκροί, όταν διαδηλώσεις ξέσπασαν μετά την προσευχή για να καταγγείλουν τον βιασμό μιας 15χρονης κοπέλας από ένα διευθυντή της αστυνομίας. Η κυβέρνηση προσπάθησε να το παρουσιάσει σαν εθνοτική ανταρσία και έργο «πρακτόρων» αλλά συγκεντρώσεις αλληλεγγύης στους Μπαλούχους έγιναν σε όλη τη χώρα. Μεγάλος είναι ο απολογισμός των νεκρών και στο ιρανικό Κουρδιστάν όπου τα βίντεο δείχνουν συνεχή χρήση όπλων από την ιρανική κυβέρνηση που βομβάρδισε επιπλέον και θέσεις στο ιρακινό Κουρδιστάν.

Η τρίτη εβδομάδα των κινητοποιήσεων έβγαλε δυναμικά την εργατική τάξη στο προσκήνιο. Στις 8 Οκτώβρη, μέρα γενικής κινητοποίησης, οι διαδηλώσεις απλώθηκαν στις εργατογειτονίες της Τεχεράνης όπως το Ναζιαμπάντ όπου αστυνομικοί έβγαλαν τα κράνη τους και άρχισαν να διαδηλώνουν μαζί με τον κόσμο. Την Δευτέρα 10 Οκτωβρίου η παραγωγή πετρελαίου σταμάτησε όταν 4.000 εργάτες στις εξέδρες εξόρυξης, στα διυλιστήρια και τα πετροχημικά εργοστάσια στο Μπουσέρ και στο Χενγκάμ ξεκίνησαν απεργία διαρκείας στο νότιο Ιράν στον Περσικό Κόλπο αλλά και στο Αμπαντάν.

Το πετροχημικό βιομηχανικό δίκτυο της Ασαλούγιε, της περιοχής που γίνονται αυτές οι απεργίες, είναι από τα μεγαλύτερα στον κόσμο. Οι απεργοί

έφτιαξαν οδοφράγματα και έβαλαν φωτιές για να εμποδίσουν τις δυνάμεις καταστολής να τους πλησιάσουν φωνάζοντας συνθήματα όπως «Αυτή η χρονιά είναι η χρονιά του αίματος», «Αυτό δεν είναι διαμαρτυρία, είναι επανάσταση». Λίγες ώρες μετά απεργία ξεκίνησαν οι εργάτες στο πετροχημικό συγκρότημα στο Κανγκάν αλλά και στα δύο διυλιστήρια της πόλης Αμπαντάν, σε μια περιοχή χαραγμένη στην συλλογική μνήμη των Ιρανών γιατί αποτέλεσε το ιστορικό επίκεντρο της τρίμηνης γενικής απεργίας που οδήγησε στην ανατροπή του Σάχη το 1979.

«Το σύνθημα 'Θα σκοτώσω αυτόν που σκότωσε τον αδελφό μου', στις διαδηλώσεις είναι ένα παλιό σύνθημα που το 1979 το φώναζε ο κόσμος στους στρατιώτες που πυροβολούσαν τους εξεγερμένους. Τώρα καταλήγει: 'αυτόν που σκότωσε την αδελφή μου'. Υπάρχει μια συλλογική μνήμη που δεν λείει να ξεχάσει. Εδώ και 40 χρόνια αφού προδόθηκε η επανάσταση ενάντια στον Σάχη ο λαός έχει παλέψει ξανά και ξανά το καθεστώς που ακολούθησε» εξήγησε στην Εργατική Αλληλεγγύη, ο Βασίλης Κουκαλάνι, ηθοποιός, ελληνο-ιρανός που μεγάλωσε στο Ιράν, διαδηλώνοντας στην Αθήνα.

Το απεργιακό κάλεσμα του Συμβούλιου των Εργατών Πετρελαίου, Αερίου και Πετροχημικών ξεκινούσε με ένα ποίημα: *«Απεργήστε. Για το ετοιμόρροπο λεωφορείο. Γιατί σας μεταχειρίζονται σαν ζώα. Για τους γεμάτους έντομα κοιλώνες. Για το μολυσμένο φαγητό. Για την δουλειά στην αφόρητη ζέστη. Για κάθε φορά που καταρρέετε εξαντλημένοι. Για κάθε υπερωρία που αναγκαστήκατε να κάνετε. Για κάθε τραπεζική επιταγή που δεν εξαργγυρώθηκε. Για την ασφάλιση που ποτέ δεν πληρώθηκε. Για το ρολόι που σας κάνει να πετάγεστε πιο πολύ και από τα τραντάγματα του λεωφορείου. Για τους συνθησιμένους εργάτες. Για αυτά κάνουμε τη διαμαρτυρία μας αύριο»*.

Στις κατηγορίες των κυβερνητικών αξιωματούχων εναντίον των απεργών, που ανήκουν σε διάφορες εθνοτικές

ομάδες, για «δολιοφθορά» ένας απεργός σε οδόφραγμα στην Ασαλούγιε απάντησε: «Ζήτω το Ιράν! Ζήτω οι Λουρ, οι Τούρκοι, οι Κούρδοι, οι Άραβες και οι Μπαχτιαρί». Την 4η μέρα της απεργίας, στα πετροχημικά, η κυβέρνηση συνέλαβε εκατό εργάτες και απείλησε με απόλυση τους υπόλοιπους. Το συνδικάτο απάντησε με μια ανακοίνωση που έλεγε ότι θα καλέσει απεργίες σε περισσότερα εργοστάσια αν η κυβέρνηση δεν σταματήσει την καταστολή.

Αμέσως μετά το ξέσπασμα της απεργίας στον τομέα των πετροχημικών, το Σωματείο Εργαζομένων της Εταιρείας Ζαχαροκάλαμου Haft Tappeh, που έχει ξεχωρίσει για τις απεργίες και τα ριζοσπαστικά αιτήματά του, όπως η κρατικοποίηση και η εργατική διαχείριση της βιομηχανίας, εξέδωσε ανακοίνωση καλώντας σε πανεθνική πολιτική γενική απεργία. Ακολούθησε απεργία και διαδηλώσεις σε ένα μεγάλο εργοστάσιο σοκολάτας στην Ταμπρίζ στον βορειοδυτικό Ιράν. Στις 11 Οκτώβρη, το συμβούλιο αλληλεγγύης των οδηγών στα φορτηγά, τα λεωφορεία και τα ταξί κήρυξε τριήμερη απεργία. Υπήρξαν αναφορές ότι οδηγοί βυτιοφόρων προχώρησαν σε απεργία αρνούμενοι να πάρουν φορτία από την ιδιωτική εταιρεία που εξυπηρετεί το διυλιστήριο του Αμπαντάν.

Ένα ακόμη παράδειγμα της άγριας καταστολής ήταν οι πυροβολισμοί και η φωτιά που μπήκε στην φυλακή Εβίν με τουλάχιστον οκτώ νεκρούς και πολλούς τραυματίες. Η Ρόγια, ακτιβίστρια στην Τεχεράνη, δήλωσε στο Socialist Worker: *«Η Εβίν είναι μια φυλακή για διανοούμενους, φοιτητές, γυναίκες και πολιτικούς ακτιβιστές. Οι οικογένειές τους και οι συμπαράστατες συγκεντρώθηκαν έξω από την φυλακή ζητώντας να μάθουν τι γίνεται»*. Τις ίδιες μέρες η κρατική επιτροπή που ερευνήσε τον θάνατο της Μάχσα Αμινί, έκρινε ότι δεν υπήρξαν ευθύνες της αστυνομίας ενώ η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι ετοιμάζει κάποια αύξηση στους εργαζόμενους του δημόσιου τομέα. Τα δε κυβερνητικά μέσα προσπα-

θούν να προσδώσουν μόνο «οικονομικό» περιεχόμενο στις απεργίες.

Η εργατική αυτή έκρηξη δεν ήταν απρόσμενη. Τον περσινό Ιούλιο οι εργαζόμενοι σε 70 εταιρίες στον κλάδο του πετρελαίου είχαν κατέβει σε απεργία με αιτήματα αυξήσεις. Τον Ιανουάριο του 2022 οι εκπαιδευτικοί είχαν κατέβει σε απεργία σε 100 πόλεις. Τον Μάιο του 2022 το συνδικάτο των εργαζομένων στα λεωφορεία της Τεχεράνης είχε προχωρήσει σε πολυήμερη απεργία.

Σχολιάζοντας τα γεγονότα εκείνες τις μέρες ένας κοινωνιολόγος από το Ιράν δήλωνε ανώνυμα στο Middle East Eye: «Αν δεν ακούσουμε τη δυνατή φωνή του λαού τώρα και πιστεύουμε ότι μπορούμε να τελειώσουμε με τις διαμαρτυρίες φυλακίζοντας ανθρώπους, το αποτέλεσμα θα είναι φωτιά κάτω από τις στάχτες που θα ανάψει ξανά στην επόμενη ευκαιρία. Όταν μια κοινωνία φτάνει στη φάση της έκρηξης, κανείς δεν μπορεί να την ελέγξει».

Ιστορία ταξικής πόλωσης

Ακριβώς σε αυτό το σημείο βρίσκεται η κατάσταση σήμερα. Αλλά για να κατανοήσουμε το υπόβαθρο της εξέγερσης στο Ιράν (μια χώρα 86 εκατομμυρίων κατοίκων με τεράστια ιστορία, τέταρτη στον κόσμο σε αποθέματα πετρελαίου, εικοστή σε μέγεθος ΑΕΠ, σε ένα κρίσιμο γεωπολιτικό σταυροδρόμι στο οποίο κατοικούν δεκάδες εθνότητες) πρέπει να αναζητήσουμε τις αντιθέσεις ανάμεσα στους τρεις βασικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τις εξελίξεις: Τους ιμπεριαλιστές, την ιρανική άρχουσα τάξη και την πλούσια σε αγωνιστική παράδοση, εργατική τάξη του Ιράν.

Το Ιράν, η Περσία όπως λεγόταν παλαιότερα, βρέθηκε από τα μέσα του 19ου αιώνα στο στόχαστρο του βρετανικού ιμπεριαλισμού. Με μια σειρά από συμφωνίες οι μονάρχες που κυβερνού-

8 Μάρτη 1979. Διαδήλωση γυναικών στην Τεχεράνη

σαν τη χώρα παρέδωσαν –όχι χωρίς αντιδράσεις– τις πλουτοπαραγωγικές δυνάμεις του Ιράν στη Βρετανία. Η ανακάλυψη των κοιτασμάτων πετρελαίου στις αρχές του 20ου αιώνα συνοδεύτηκε από τη δημιουργία της Αγγλο-ιρανικής Εταιρίας Πετρελαίου (σημερινή BP). Πόλεις του Ιράν βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του βρετανικού στρατού ενώ ο μονάρχης και η κυβέρνησή του λειτουργούσαν υπό την έγκριση των βρετανών.

Η καπιταλιστική ανάπτυξη σήμανε ότι οι Βρετανοί σύντομα βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια ανερχόμενη ιρανική αστική τάξη αλλά και τα εκατομμύρια των αγροτών και την αναδυόμενη εργατική τάξη του Ιράν. Τα χρόνια ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους σηματοδεύτηκαν από απόπειρες απόσυρσης της χώρας από τις συμφωνίες που επέτρεπαν στην Βρετανία να τη χρησιμοποιεί σχεδόν σαν αποικία.

Το 1951 ο εκλεγμένος δημοκρατικά πρωθυπουργός του Ιράν, Μοσαντέκ προχώρησε στην εθνικοποίηση του πετρελαίου και ο Σάχης (αυτοκράτορας) Μοχάμεντ Ρεζά Παχλεβί εγκατέλειψε τη χώρα. Είχε προηγηθεί τις προηγούμενες δεκαετίες μια θυελλώδης ανάπτυξη του εργατικού κινήματος. Δύο χρόνια αργότερα ο Μοσαντέκ ανατράπηκε από πραξικόπημα που οργάνωσε η Βρετανία μαζί με τις ΗΠΑ. Χιλιάδες αριστεροί και αντιιμπεριαλιστές δολοφονήθηκαν και

φυλακίστηκαν. Η εξουσία πέρασε στον Σάχη που επέβαλε μια άγρια δικτατορία την ώρα που πούλαγε «εκσυγχρονιστικό» προσωπείο επιβάλλοντας υποχρεωτική κατάργηση της μαντήλας στις δημόσιες υπηρεσίες.

Η οργή για τη στυγνή δικτατορία και τις ΗΠΑ μεγάλωσε μέσα στις μάζες την δεκαετία του '70 σε συνθήκες που ο παγκόσμιος καπιταλισμός και η οικονομία του Ιράν είχαν μπει σε κρίση. Η Αριστερά, τα συνδικάτα, αλλά και ένα κομμάτι του κλήρου που καλούσε σε σύγκρουση με το καθεστώς και τους ιμπεριαλιστές, άπλωσαν την επιρροή τους. Το 1978-79 το Ιράν εξερράγη και ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός γνώρισε τη δεύτερη μεγάλη ήττα μετά τον πόλεμο του Βιετνάμ. Ένα σκληροτράχηλο κίνημα που επί δύο χρόνια αντιμετώπισε τη δολοφονική καταστολή κατέληξε σε μια επανάσταση που γκρέμισε τον Σάχη και το καθεστώς του, με τον ίδιο τον Σάχη και το προσωπικό της αμερικανικής πρεσβείας στην Τεχεράνη να την κοπανάνε άρον άρον από τη χώρα. Υπήρχαν τρεις βασικοί παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στην επανάσταση. Η Αριστερά, το εργατικό κίνημα και οι μουλάδες.

«Οι εργάτες επέστρεψαν στη δουλειά τους νιώθοντας ότι πλέον η χώρα τους ανήκει» γράφει ο Νίκος Λούντος (Σοσιαλισμός από τα Κάτω νο76). «Πήραν στα χέρια τους την παραγωγή οργανώνο-

Απεργοί της εταιρείας Haft Tarrreh το 2020

ντας συμβούλια (Σόρας, στην περσική γλώσσα) σχεδόν σε κάθε χώρο δουλειάς. Οι ίδιοι οι εργάτες αποφάσιζαν να ξαναπροσλάβουν όσους είχαν διωχθεί, να πετάξουν έξω τους χαφιέδες, να κάνουν αλλαγές στην παραγωγή. Το Σόρα της General Motors αποφάσισε να παράγει περισσότερα λεωφορεία παρά ιδιωτικά αυτοκίνητα. Ιδρύθηκαν παιδικόι σταθμοί μέσα στα μεγάλα εργοστάσια για να απαλλαγούν οι εργάτριες από το πρόσθετο βάρος των παιδιών. Το κίνημα των Σόρας απλώθηκε παντού και έδωσε παράδειγμα για το πώς μπορεί να οργανωθεί η κοινωνία σε μια πολύ διαφορετική βάση, με δημοκρατία από τα κάτω.

Η Αριστερά ήταν παρούσα στο κίνημα των Σόρας, αλλά ο δρόμος που ακολούθησε ήταν αυτοκτονικός. Η παράδοση του σταλινισμού, είτε στη φιλο-σοβιετική του εκδοχή με το κόμμα Τουντέχ, είτε στις πιο μαχητικές μαοϊκές εκδοχές, των Φενταγίν ή των Μουτζαχεντίν του Λαού, δεν άφηνε ούτε περιθώριο σκέψης ότι τα Σόρας μπορούσαν να πάρουν τον έλεγχο ολόκληρης της κοινωνίας. Η θεωρία των σταδίων και της εξάρτησης επέβαλε ότι το μέλλον του Ιράν έπρεπε να είναι η ανεξάρτηση και η δημοκρατία, όχι ο σοσιαλισμός». Αυτό το κενό κάλυψε ο Αγιατολάχ Χομεϊνί (ο ηγέτης των μουλάδων) που επιστρέφοντας από την εξορία αυτοανακηρύχθηκε αρχηγός του κράτους την 1η Φλεβάρη του '79.

Για να το καταφέρει αυτό κινήθηκε σε δύο κατευθύνσεις. Από τη μια, το ισλαμικό καθεστώς ριζοσπαστικοποιήθηκε, καταφέροντας να γίνει πόλος συσπείρωσης των φτωχών στρωμάτων της πόλης, αλλά και μεγάλου μέρους των αντι-ιμπεριαλιστών φοιτητών. Και από την άλλη μεριά, προχώρησε σε καταστολή των πιο ζωντανών τμημάτων της επανάστασης, του εργατικού κινήματος και των γυναικών, απομονώνοντας παράλληλα την Αριστερά. Όποιος διαφωνούσε με την ισλαμική κατεύθυνση της επανάστασης κηρυσσόταν πράκτορας του ιμπεριαλισμού.

Ο Χομεϊνί έγινε ο νεκροθάφτης της επανάστασης. Ο πόλεμος Ιράκ-Ιράν, που ξεκίνησε στα τέλη του 1980 και κράτησε οχτώ χρόνια όταν ο Σαντάμ εισέβαλε στο Ιράν με την υποστήριξη τότε των Αμερικάνων, βοήθησε στο να εδραιωθεί περαιτέρω η πολιτική κυριαρχία των μουλάδων. Τα επόμενα χρόνια το καθεστώς κατάφερε να σταθεροποιηθεί, παρά το αμερικάνικο εμπάργκο, ακολουθώντας το μοντέλο ενός ισχυρού κρατικού καπιταλισμού. Κρατικά ιδρύματα που διαχειρίζονταν το χρήμα από το πετρέλαιο διοχέτευαν ένα μέρος των εσόδων προς τους πολύ φτωχούς ενώ ένα άλλο πήγαινε σε επενδύσεις και ένα τρίτο μέρος μοιράζονταν μεταξύ των αξιωματούχων που άρχισαν να συσσωρεύουν πλούτο.

Μέσα στην άρχουσα τάξη άνοιξε η συζήτηση ότι ήταν καιρός για «μεταρρυθμίσεις» που αφενός θα πετύχαιναν να εξασφαλίσουν την άνοδο της κερδοφορίας μέσα από την αύξηση της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης αφετέρου με τα ανοίγματα στην αγορά θα μείωναν τις εξωτερικές πιέσεις. Ο ρυθμός με τον οποίο θα προχωρούσαν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις και τα ανοίγματα στην παγκόσμια αγορά αποτέλεσαν τις τρεις τελευταίες δεκαετίες ξανά και ξανά πεδίο σκληρών αντιπαραθέσεων στο εσωτερικό της ιρανικής άρχουσας τάξης. Στο τέλος της δεκαετίας του 2000 π.χ., η ιρανική άρχουσα τάξη συνεργάστηκε με την κυβέρνηση Ομπάμα, προκειμένου μέσα από τη σχέση με τους Σιίτες του Ιράκ να επιβάλει μια τάξη στο χάος που άφησε πίσω της η αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ και στη συνέχεια προχώρησε σε συμφωνία με τις ΗΠΑ για τα πυρηνικά.

Όμως τα διάφορα ανοίγματα στην αγορά δεν σήμαναν καλύτερευση της ζωής για την εργατική τάξη υπονομεύοντας έτσι και τις όποιες, μισές, πολιτικές μεταρρυθμίσεις για τα δικαιώματα των γυναικών, των εργαζομένων. Συντηρητικά κομμάτια του κλήρου κατάφεραν να ξαναπαίρνουν τα ηνία είτε υποσχόμενα παροχές στους φτωχούς είτε εκμεταλλευόμενα την επιθετική στάση των ΗΠΑ, είτε την περίοδο της κυβέρνησης

Μπους είτε αργότερα του Τραμπ.

Είναι καρικατούρα η δυτική εικόνα της άρχουσας τάξης του Ιράν σαν ένα «καθυστερημένο» καθεστώς που όλα τα αποφασίζει ο «Αγιατολάχ». Μεταρρυθμιστές, συντηρητικοί, συντηρητικοί που έγιναν μεταρρυθμιστές και τούμπαλιν, έχουν εναλλαγή στην ηγεσία του Ιράν προκειμένου να εξασφαλίσουν τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης: της πάμπλουτης ανώτερης γραφειοκρατίας του καθεστώ, των ιδιωτών καπιταλιστών που έγιναν πάμπλουτοι από τις διαδοχικές καμπάνιες ιδιωτικοποίησης καθώς και τις συνεργασίες της άρχουσας τάξης με τις πολυεθνικές, κινέζικες –και όχι μόνο.

Αλλά όλες οι κυβερνήσεις ανεξαιρέτως βρέθηκαν αντιμέτωπες με την ισχυρή κινητοποίηση των μαζών.

«Κάθε φορά που το καθεστώς έχει χρησιμοποιήσει τη σιδερένια του γροθιά ενάντια στο λαό, έχει τιμωρηθεί άγρια» δήλωνε στο Socialist Worker ένας ακτιβιστής που συμμετείχε στον ξεσηκωμό του 2019. Και αυτό ακριβώς βλέπουμε ξανά να συμβαίνει σήμερα. Δεν είναι οι πράκτορες των ΗΠΑ που κρατάνε ζωντανή την εξέγερση στο Ιράν. Είναι η ελπίδα για ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη. Είναι η αποφασιστικότητα των φοιτητριών, των γυναικών της εργατικής τάξης, που όπως και στην επανάσταση του 1979, βρίσκονται στην πρώτη γραμμή του αγώνα. Είναι επίσης η συλλογική μνήμη της επανάστασης σαν το μοναδικό μέσο για την ανατροπή κάθε τυράννου. Οι δεκάδες χιλιάδες εργάτες στα πετρέλαια του Ιράν που από τη δεκαετία του '50 μέχρι σήμερα αποτέλεσαν την αιχμή κάθε νικηφόρου αγώνα και συνολικά η τεράστια εργατική τάξη του Ιράν κρατάει το κλειδί όχι μόνο για την ανατροπή της κυβέρνησης και του καθεστώτος αλλά για μια πραγματική αλλαγή της κοινωνίας.

Έξω οι ιμπεριαλιστές

Για αυτούς τους λόγους η Αριστερά και το εργατικό κίνημα στην Ευρώπη έχουν καθήκον να σταθούν δίπλα στην

εργατική τάξη που παλεύει ενάντια στο καθεστώς. Αλλά ταυτόχρονα πρέπει να διαχωρίσουν κάθετα την αλληλεγγύη τους από τις υποκριτικές και ύπουλες διακηρύξεις «αλληλεγγύης» των ιμπεριαλιστών.

Οι ΗΠΑ και οι χώρες της Δύσης παριστάνουν ότι υποστηρίζουν το κίνημα στο Ιράν αλλά έχουν μονίμως στο στόχαστρο τον λαό του. Τις βαριές οικονομικές κυρώσεις που εδώ και δεκαετίες επιβάλλουν οι ΗΠΑ και οι ευρωπαίοι εταίροι τους, τις έχουν πληρώσει ακριβά η εργατική τάξη, οι γυναίκες, οι φτωχοί στο Ιράν και όχι το καθεστώς. Επιπλέον η συνεχής απειλή ενός ιμπεριαλιστικού πολέμου στο Ιράν, από το 2003 (όταν ο Μπους το έβαζε σαν δεύτερο πολεμικό στόχο των ΗΠΑ μετά το Ιράκ), στοχεύει κατευθείαν την εργατική τάξη του Ιράν –δίνοντας επιπλέον τη δυνατότητα στην ιρανική άρχουσα τάξη να αδρανοποιεί ή και να συσπειρώνει κομμάτια των μαζών ενάντια στην ιμπεριαλιστική τρομοκρατία.

Τον Ιούνιο του 2019 ο Τραμπ έδωσε εντολή για βομβαρδισμό του Ιράν που την πήρε πίσω 13 λεπτά πριν εκτοξευτούν οι πύραυλοι. Τον Γενάρη του 2020 ένα αιφνιδιαστικό αμερικάνικο πλήγμα δολοφόνησε στο Ιράκ τον ιρανό στρατηγό Σολείμανί ξεσηκώνοντας την οργή του κόσμου. Τον Οκτώβριο του 2021 οι μυστικές υπηρεσίες του Ισραήλ, που συστηματικά επιδιώκει πόλεμο με το Ιράν, δολοφόνησαν στην Τεχεράνη έναν επιφανή πυρηνικό επιστήμονα. Και τι κάνει σήμερα ο Μπάιντεν για να «βοηθήσει» τους διαδηλωτές στο Ιράν; Ενώ πριν εκλεγεί, υποσχόταν θα ξαναφέρει για έγκριση τη συμφωνία για τα πυρηνικά, ανακοίνωσε νέο γύρο κυρώσεων κατά του Ιράν σε «τακτική βάση» ακολουθούμενος από την ΕΕ.

Σε αυτό ακριβώς το γεγονός επιχείρησαν να εστιάσουν και οι μουλάδες οργανώνοντας αντισυγκεντρώσεις όπου κατηγορούσαν τους εξεγερμένους ως πράκτορες των ΗΠΑ, της Σ. Αραβίας και του Ισραήλ. Φυσικά, ούτε σε μια διαδή-

λωση δεν θα δει κανείς να σηκώνονται αμερικανικές σημαίες ή να φωνάζονται φιλοδουτικά συνθήματα –παρότι, όπως συμβαίνει σε κάθε πραγματική εξέγερση, στο πλήθος υπάρχουν και ορισμένοι που δηλώνουν οπαδοί του Σάχη ή σχετίζονται με οργανώσεις όπως οι «Μουτζαχεντίν του Λαού» που έχουν ανοιχτούς διαύλους με τις ΗΠΑ.

Αυτή η πλευρά διογκώνεται από τις ψευτο-«καμπάνιες» αλληλεγγύης που οργανώνονται συνήθως εκτός του Ιράν, όπως η επιστολή 77 Ιρανών που ζητάνε από τις κυβερνήσεις της Δύσης να επέμβουν παρομοιάζοντας την κατάσταση με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Βέβαια οι φοιτήτριες που έκραξαν τον Ραϊσί στο πανεπιστήμιο Αλζάχα δεν καλούσαν το αμερικανικό «ιππικό» να τις σώσει. Φώναζαν το διαδεδομένο σύνθημα: «Θάνατος στον καταπιεστή, είτε είναι ο Σάχης είτε ο Ανώτατος Ηγέτης».

Η απάντηση της Αριστεράς στις απόπειρες των ιμπεριαλιστών να καθορίσουν τι συμβαίνει στο Ιράν δεν μπορεί να είναι η καταγγελία της εξέγερσης και η στήριξη του καθεστώτος ούτε η σύμπλευση με κάποιο από τα ιμπεριαλιστικά μπλοκ που αναδύονται στη νέα ψυχροπολεμική περίοδο είτε αυτό είναι των ΗΠΑ με την ΕΕ είτε της Κίνας και της Ρωσίας που θέλουν να κρατήσουν το Ιράν στη δική τους επιρροή. «Ο ιμπεριαλισμός των ΗΠΑ, η Σαουδική Αραβία και οι αντίπαλοι του Ιράν προσπαθούν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση» τονίζει ο Μασούντ, στο Socialist Worker. «Αλλά αυτό δεν μπορεί να εμποδίσει την εργατική μας τάξη να αγωνιστεί για τα δικά της αιτήματα. Επιπλέον όταν η εργατική τάξη παλεύει και η Αριστερά σιωπά ή είναι καχύποπτη, αυτή εναποθέτει τις ελπίδες της στην αστική αντιπολίτευση και στους ιμπεριαλιστές».

«Η Αριστερά πρέπει να πάρει το μέτρο αυτών που είναι στο δρόμο και ταυτόχρονα να προειδοποιεί για τον ρόλο του ιμπεριαλισμού. Η Ιρανική Επανάσταση αφορούσε την ανεξαρτησία του Ιράν. Τώρα θέλουν να προσθέσουν σε αυτήν

Αθήνα 24 Σεπτέμβρη. Διαδήλωση αλληλεγγύης στην εξέγερση στο Ιράν.

την κοινωνική δικαιοσύνη και τη δημοκρατία» υποστηρίζει η Νίμα.

Στην Ελλάδα, η κυβέρνηση της ΝΔ έχει κάνει τα πάντα προκειμένου να δείξει ότι είναι στο πλευρό των ΗΠΑ ενάντια στο Ιράν. Τον Γενάρη του 2020, όταν ο Τραμπ διέταξε την δολοφονία του Σολέϊμανί, ο Μητσοτάκης είχε δηλώσει: «Είμαστε σύμμαχοι με τις ΗΠΑ. Στεκόμαστε στο πλευρό των συμμάχων μας σε δύσκολες περιόδους. Καταλαβαίνω πως η συγκεκριμένη απόφαση ελήφθη λαμβάνοντας υπόψη το εθνικό συμφέρον των ΗΠΑ». Ακολούθησε η κατάληψη του πλοίου, και κατάσχεση του ιρανικού πετρελαίου που μετέφερε, μετά από αίτημα της κυβέρνησης Μπάιντεν φέτος τον Μάιο στην Κάρυστο –και η απάντηση της ιρανικής κυβέρνησης με τη δέσμευση δύο ελληνικών τάνκερ για μήνες. Φυσικά η ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει καν τους πρόσφυγες από το Ιράν, όπως, η Πάρβιν για παράδειγμα, που κατήγγειλε στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ ότι επαναπροωθήθηκε παράνομα έξι φορές από την Ελλάδα, υφιστάμενη βασανισμού.

Κάθε κινητοποίηση αλληλεγγύης στο κίνημα του Ιράν στην Δύση οφείλει να βάλει στην πρώτη γραμμή τα αιτήματα που ζητάνε να μπει τέλος σε κάθε είδους κυρώσεις και σε κάθε ιμπεριαλιστικό σχέδιο της Δύσης για επέμβαση καθώς και να ανοίξουν τα σύνορα και να δοθεί άσυλο στους πρόσφυγες. Χτίζοντας έτσι την πραγματική αλληλεγγύη με τον κόσμο που παλεύει είτε στο Ιράν είτε σαν πρόσφυγας στη Δύση και ξεμπροστιάζοντας την υποκρισία των ιμπεριαλιστών και των δυτικών κυβερνήσεων. Σε αυτήν την κατεύθυνση, το ΣΕΚ, η ΚΕΕΡΦΑ, η Κίνηση για την Απεργιακή 8 Μάρτη βρέθηκαν σταθερά στο πλευρό των Ιρανών προσφύγων στις μαχητικές συγκεντρώσεις αλληλεγγύης που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα.

Φωνές από το Ιράν

Ο Γκουντάρζ, Ιρανός σοσιαλιστής που βρισκόταν πρόσφατα στην Τεχεράνη μίλησε στο Socialist Worker:

«Οι ΗΠΑ, το Ισραήλ και άλλες δυνάμεις μπορούν να επιχειρήσουν πραξικόπημα ή να προκαλέσουν αστάθεια, αλλά δεν μπορούν να ηγηθούν ή να οικοδομή-

σουν ένα κοινωνικό κίνημα. Εδώ κι εκεί μπορεί να εμφανίζονται στους δρόμους μοναρχικοί που ζητάνε την επιστροφή του Σάχη και των ΗΠΑ αλλά δεν εκφράζουν τα αισθήματα του κόσμου.

Οι γερουσιαστές των ΗΠΑ υποστηρίζουν περισσότερες κυρώσεις και μερικοί ακόμη και στρατιωτική επέμβαση κατόπιν αιτήματος του λαού του Ιράν. Αυτό θα ήταν καταστροφή για τον ιρανικό λαό. Οι κυρώσεις είναι σχεδιασμένες να αναγκάσουν το Ιράν να ακολουθήσει τον αμερικανικό δρόμο προς τη "δημοκρατία", που είναι ελευθερία για την καπιταλιστική τάξη και καταπίεση για την πλειοψηφία.

Ένα κρίσιμο χαρακτηριστικό αυτού του γύρου διαμαρτυριών είναι ο αυθόρμητος και ανοργάνωτος χαρακτήρας του. Οι αριστεροί στο Ιράν συμμετέχουν στις διαδηλώσεις αλλά δεν έχουν τη δύναμη να καθορίσουν τι γίνεται μέσα σε αυτό το τεράστιο κίνημα. Η Αριστερά έχει όμως ένα πλεονέκτημα, ότι τα αιτήματά της συμπίπτουν με το σύνολο των αιτημάτων του κόσμου, ζητά δημοκρατία, δικαιώματα για τις γυναίκες, να σταματήσει η ανέχεια». ■

Κλείνει η χρονιά
με τα 100χρονα της
Μικρασιατικής Εκστρατείας.
Ο Μιχάλης Λυμπεράτος
εξηγεί γιατί εκείνη η εκστρατεία
ήταν καταστροφική.

Μικρασιατική Εκστρατεία: μια αυτο- καταστροφική επιλογή

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι τους πολέμους τους καθορίζουν τα μετόπισθεν. Η δυνατότητα, δηλαδή, των εμπλεκόμενων να συντηρήσουν με στρατιωτικό υλικό και ανθρώπινες εφεδρείες τα μέτωπα τα οποία θα δημιουργηθούν και συνήθως στην πορεία ενός πολέμου θα επεκταθούν ανεξαρτήτως προβλέψεων και προθέσεων. Εμπλεκόμενος που δεν έχει τις προϋποθέσεις αυτές, αργά ή γρήγορα, θα ηττηθεί και δεν θα μπορέσει να ελέγξει τις συνέπειες της ήττας του, ακόμα και αν διαθέτει τυπική στρατιωτική υπεροπλία. Ακόμα περισσότερο, όταν θα εμπλακεί άμεσα στη σύγκρουση και ο ένοπλος λαός μέσω του αντάρτικου που θα εκδηλωθεί από τον τοπικό πληθυσμό, είναι σχεδόν αδύνατο ένας στρατός να αντιπαρέλθει τη φθορά που θα υποστεί, ιδίως όταν η αντίσταση διαρκεί και δεν καταστέλλεται άμεσα. Η «Μεγάλη Πορεία» του Μάο, οι παρτιζάνοι της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας, ο ΕΛΑΣ, οι

Vietminh στην Ινδοκίνα αποτελούν την πιο χαρακτηριστική απόδειξη.

Αυτά τα αυτονόητα ισχύουν και για την απόφαση του ελληνικού κράτους να εμπλακεί στον μικρασιατικό Πόλεμο. Αν δεν έχεις εξασφαλίσει την σύμπλευση των μετόπισθεν, είτε στην Ελλάδα, είτε και στη Μικρά Ασία, όταν αυταπα-

τάσαι ότι ο τοπικός πληθυσμός-λαός είναι αμελητέο μέγεθος σε έναν πόλεμο, μια πολεμική επιχείρηση θα καταστεί κάποια στιγμή αυτοκτονική. Και η σύμπλευση των «μετόπισθεν» δεν είναι μια απλή υπόθεση γιατί προϋποθέτει μια ευρύτερη ιδεολογική προετοιμασία σε σχέση με τον πληθυσμό, στην οποία

ΟΙ ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΑΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

Οι "πρωτεργάτες της Καταστροφής"

δεν είναι αρκετή μια αόριστη συναίνεση υπό το κράτος μιας συναισθηματικής έξαρσης, όπως το επιχείρημα που πρόταξε το ελληνικό κράτος για να κάνει τον πόλεμο περί «προστασίας» των ελληνικών πληθυσμών που διώκονταν στην Μικρά Ασία. Ούτε, βέβαια, πολύ περισσότερο αρκούν τα κωμικά επιχειρήματα περί μακραιώνων στόχων της «φυλής», συνοδευόμενα από την φιλολογία περί της Ελλάδας «των πέντε θαλασσών και των τριών ηπείρων». Αξιοποιήσιμη σύμπλευση των μετόπισθεν σημαίνει, κυρίως, να έχεις προσδώσει κοινωνικό όραμα στις μάζες, το οποίο να εδράζεται σε μια σαφή και έκδηλη προσπάθεια να συρρικνώσεις τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες. Μόνο έτσι ο πληθυσμός γίνεται «λαός», που κάποια στιγμή θα πάρει τα όπλα ως αντάρτης ή θα δουλεύει στα εργοστάσια υπερβαιίνοντας εαυτόν για να εξοπλίσει το μέτωπο.

Αν κανείς εξετάσει τις συνθήκες που επικρατούσαν στην τότε Ελλάδα μετά από μια καταιγίδα πολέμων (1896-97, 1912-13, 1914-1919, μαζί με την Ουκρανική Εκστρατεία στα 1919), υπό το κλίμα μιας εσωτερικής πολιτικής αντιπαράθεσης που άγγιζε τα όρια ενός άτυπου, διαθλασμένου, εμφυλίου πολέμου που ονομάστηκε «εθνικός διχασμός», σε συνδυασμό με τις οικονομικές επιπτώσεις που οι πόλεμοι αυτοί προκάλεσαν εις βάρος των λαϊκών στρωμάτων, θα διαπιστώσει ότι η επιλογή εμπλοκής στον πόλεμο στην Μικρά Ασία ήταν εντελώς παράλογη. Και ιδίως όταν το βασικό κίνητρο σε αυτόν ήταν οι προφορικές «διασφαλίσεις» που προσέφεραν οι ξένοι επικυρίαρχοι ότι θα καλύψουν τις όποιες αστοχίες και θα συνδράμουν αφεύκτως τις επιδιώξεις σου. Ο Βενιζέλος, ιδιαίτερα επιρρεπής στη λογική αυτή, δεν εξέτασε κανένα άλλο αντεπιχείρημα, πέραν των φιλικών διαθέσεων ενός Βρετανού πολιτικού, του Λόυδ Τζώρτζ, ο οποίος βρισκόταν τότε στη δύση της καριέρας του –που θα την συμπαρασύρει και η εξέλιξη στον μικρασιατικό πόλεμο– όντας επικεφαλής μιας μειοψηφι-

κής κυβέρνησης, χωρίς καν να διαθέτει την σαφή έγκριση του κόμματός του, σε μια χρεωμένη Βρετανία που αγωνιζόταν να αντιμετωπίσει την εσωτερική κρίση που της επισώρευσε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Δεν είναι τυχαίο ότι εκπαραθυρώθηκε από τον κυβερνητικό θώκο, μόλις κινήθηκαν οι Τούρκοι κατά των βρετανικών και γαλλικών στρατευμάτων στα Δαρδανέλια, απαιτώντας την εκδίωξη όλου του χριστιανικού στοιχείου από την φλεγόμενη Μικρά Ασία, τον Σεπτέμβριο του 1922 (Κρίση του Τσιανάκαλε).

Έτσι, χωρίς καν την συνδρομή του χριστιανικού πληθυσμού στη Μικρά Ασία, που ελάχιστα πείστηκε από το επιχείρημα της «απελευθέρωσης» του αφού διέθετε μια εδραία εμπειρία μακραιώνης ειρηνικής συμβίωσης που δεν έβλεπε γιατί έπρεπε να διαταραχθεί (το γεγονός ότι δεν μπόρεσε το ενέργημα κατάληψης της Σμύρνης να στηριχθεί στην τοπική ηγεσία των μικρασιατών αλλά επιβλήθηκε ένας αρμοστής, ο Α. Στεργιάδης, που τον έφερε ο Βενιζέλος από την Ελλάδα και τον επέβαλε στην ελληνική κοινότητα επιβεβαιώνει του λόγου το αληθές), ο ελληνικός στρατός αντιμετώπισε και έναν απόλυτα εχθρικό τοπικό πληθυσμό εκτός των στενών ορίων της πόλης της Σμύρνης. Όπως επιβεβαίωσε και η αντίστοιχη άρνηση προς τους Έλληνες των άλλων εθνικών στοιχείων της περιοχής (Αρμένιδων, Εβραίων και Λεβαντίνων), ο ελληνικός στρατός αφέθηκε μόνος του να υφίσταται και τη διαλυτική φθορά των ατάκτων ανταρτών μουσουλμάνων με άξονα τους Τσέτες.

Αλλά το βασικότερο ήταν ότι τα μετόπισθεν χάθηκαν πολύ σύντομα και από τον ελλαδικό χώρο. Εκεί, οι κοινωνικές ανισότητες, η φτώχεια και η ταξική εκμετάλλευση, η αδιαφορία του κράτους να εφαρμόσει τον ψηφισμένο στο κοινοβούλιο αναδασμό της γης, συνδυάστηκαν με τα οικονομικά βάρη που επέφερε ο νέος πόλεμος σε μια χώρα ήδη κατεστραμμένη από τους προηγούμενους πολέμους. Με έναν πληθυσμό εξα-

πλημένο από την παρατεταμένη κατάσταση επιστράτευσης άνω των 10 ετών, με τα χωράφια ακαλλιέργητα, τα μετόπισθεν δεν μπορούσαν να στηρίξουν τον πόλεμο, σε μια σύγκρουση που συνεχώς διευρυνόταν και γεωγραφικά (από την επέκταση της ζώνης κατοχής του ελληνικού στρατού στα 1920 μέχρι τις επιχειρήσεις στο Σαγγάριο και το Εσκή Σεχίρ στα 1921-22).

Στην ουσία οι μόνοι ακραιφνείς υποστηρικτές στην εκστρατεία ήταν ένα μικρό τμήμα της διεθνοποιημένης ελληνικής αστικής τάξης, που εύκολα άλλαζε στρατόπεδο ανάλογα με την πορεία του πολέμου. Ήταν αυτοί που εμφάνιζαν υψηλό βαθμό συγκέντρωσης και συγκεκριμένης κεφαλαίου, συγκέντρωναν σημαντικές ξένες επενδύσεις, κυρίως στον μεταλλευτικό τομέα και την τσιμεντοποιία, ήταν οι τραπεζικές επιχειρήσεις που διαχειρίζονταν γαλλικά και βρετανικά κεφάλαια, μεγαλέμποροι και εφοπλιστές που γνώριζαν ότι σε καιρό πολέμου τα κέρδη τους, ιδίως των τελευταίων, ήταν πλήρως αφορολόγητα. Να σημειωθεί ότι το ελληνικό εμπόριο είχε τεράστιο ενεργητικό στις συναλλαγές του με την Τουρκία, το οποίο, σε περίπτωση όπου αντιμετώπιζονταν δραστηρικά τα προσκόμματα που έθεταν οι Τούρκοι, θα εξασφάλιζε ακόμα υψηλότερα κέρδη. Διακαείς υποστηρικτές του πολέμου ήταν και εκείνοι που πλούτιζαν από τις κρατικές προμήθειες στον στρατό και τις αγοραπωλησίες όπλων. Όμως, η χώρα δεν είχε την βιομηχανική υποδομή για να στηρίξει τον ελληνικό στρατό, όταν μόνο το 1% αυτής αφορούσε επιχειρήσεις που απασχολούσαν περισσότερους από 50 εργαζομένους και η ιπποδύναμη των μηχανών σε αναλογία με τους εργάτες που τις χρησιμοποιούσαν ήταν πολύ χαμηλή.

Η διάλυση που είχαν προκαλέσει στον εφοδιασμό της χώρας σε πρώτες ύλες οι προηγούμενοι πόλεμοι συνδυαζόταν με σπάνη προϊόντων στην εσωτερική αγορά και τον συνεπαγόμενο υψηλό πληθωρισμό, ενώ το βασικό εξαγωγικό

προϊόν της χώρας, η σταφίδα, είχε πάψει προ πολλού να πωλείται στη διεθνή αγορά και τα καπνά έμεναν αναξιοποίητα στις αποθήκες. Τα υπέρογκα πολεμικά χρέη καθίσταντο απαιτητά από τις διεθνείς τράπεζες, επιφέροντας αύξηση των έμμεσων φόρων με το κόστος ζωής να ανεβαίνει ανεξέλεγκτα –οι τιμές των προϊόντων τετραπλασιάστηκαν μεταξύ 1914-1918. Το ίδιο διάστημα η συνολική αγροτική παραγωγή μειώθηκε ώστε στα 1921 να είναι μικρότερη από ό,τι ήταν στα 1911 μόνο στην Παλιά Ελλάδα και μαζί με την μείωση των κοπαδιών δημιουργήθηκαν φαινόμενα υποσιτισμού, αλλά και γενική επιδείνωση της υγείας των ανθρώπων με τη φυματίωση και τα αφροδίσια να θερίζουν χωρίς να παρέχεται καμία νοσοκομειακή περίθαλψη. Είναι χαρακτηριστικό του πόσο επιβάρυνε τους ανθρώπους ο νέος πόλεμος ότι με νόμο είχαν αυξηθεί τα ενοίκια καταστημάτων και οικιών κατά 80% για να συντηρήσουν τα έξοδα της εκστρατείας, δημιουργώντας μια άνευ προηγουμένου κρίση στέγης στην Ελλάδα.

Σε αυτές τις συνθήκες ήταν φυσικό ότι όταν ο Βενιζέλος παράπεμψε εμμέσως το θέμα της εκστρατείας στη λαϊκή ψήφο, στις 20 Νοεμβρίου 1920, έχασε με πανωλεθρία τις εκλογές. Το γεγονός επέτρεψε στους Αντιβενιζελικούς να ηγηθούν, για πρώτη φορά στην ιστορία της χώρας, μιας άτυπης συμμαχίας μικροαστικής και εργατικής τάξης με τη μοναρχία με βάση το αίτημα «οίκαδε» (πίσω στην πατρίδα).¹ Αντίθετα, οι ιαχές της Μεγάλης Ιδέας μετά τη συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) και του Νειγύ (27 Νοεμβρίου 1919) ελάχιστους συγκίνησαν. Το κόμμα των Φιλελευθέρων κέρδισε μόνο 118 από τις 369 έδρες, ενώ τις μισές από αυτές τις εξασφάλισε χωρίς αντίπαλο συνδυασμό στη Δυτική και Ανατολική Θράκη που ήταν υπό τον έλεγχο του βενιζελικού στρατού. Ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν εκλέχθηκε. Ήταν τότε που στους κόλπους του ελληνικού στρατού, οι εν ενεργεία στρατιώτες είχαν πλέον το ίδιο αριθ-

μητικό μέγεθος με τους λιποτάκτες και τους ανυπότακτους. Ο ίδιος ο Βενιζέλος παραδέχθηκε στην αποχαιρετιστήρια ομιλία του πριν φύγει στο εξωτερικό ότι οι εκλογές έδειξαν ότι δύσκολα ένας λαός θα ανεχόταν μια επιστράτευση επί διετίας και, παρά την ανακωχή και τον τερματισμό του πολέμου (Α΄ Παγκόσμιος), να παραμένει επιστρατευμένος.²

Ωστόσο, ο Βενιζέλος προσχηματικά δήλωνε αιφνιδιασμένος. Γνώριζε πολύ καλά από την πρώτη στιγμή ότι η χρηματοδότηση του πολέμου ήταν εξαιρετικά δύσκολη έως αδύνατη, ενώ οι συνθήκες του πολέμου θα επέβαλαν αποκλεισμούς από την διεθνή χρηματαγορά με αποδιάρθρωμένη την εγχώρια. Η στροφή στην έκδοση χαρτονομίσματος χωρίς κάλυψη από τις ξένες κυβερνήσεις απλώς θα προκαλούσε μια πληθωριστική καταστροφή. Γιατί ήδη έκανε χρήση των εγγυήσεων αυτών στα 1918-1919 για να αποφύγει την χρεοκοπία και τις εκδηλώσεις νομισματικού πανικού. Όμως στα 1920-22 οι ξένες χρηματοδοτήσεις ήταν πλέον αδύνατες, συνεπεία των επιπτώσεων του πολέμου ακόμα και στις νικήτριες χώρες, όταν στη μεν Γαλλία, το καλοκαίρι του 1920, το φράγκο υποτιμήθηκε και έναντι της δραχμής, ενώ στη Βρετανία η έκρηξη μαζικής φτώχειας συνδυαζόταν με τα κόστη που συνεπάγονταν η χρηματοδότηση του προβλήματος με την Ιρλανδία (που θα ανεξαρτητοποιηθεί στα 1921). Έτσι, με το πρόσχημα της επανόδου του Κωνσταντίνου και της αντίδρασης σε αυτόν, οι ξένοι επικυρίαρχοι απλώς δικαιολόγησαν την αναστολή της χρηματοδότησης του ελληνικού πολέμου που δεν μπορούσαν να καλύψουν.

Όταν το κόστος του πολέμου εκτινάχθηκε και αυξήθηκε από τα 2,8 δισεκατομμύρια δραχμές το 1919 στα 8 το 1922, όλα είχαν προδιαγραφεί. Και όμως ο Βενιζέλος είχε προειδοποιηθεί από τον Οκτώβριο του 1918 από τον υπουργό Οικονομικών της Κυβέρνησης Μιλτιάδη Νεγρεπόντη ότι ο προϋπολογισμός καρκινοβατούσε ακόμα και σε συνθήκες

ειρήνης. Όμως, προτίμησε απλά να καταστρατηγήσει τους κανόνες του χρυσού, αυξάνοντας ανεξέλεγκτα την χρηματική κυκλοφορία για να χρηματοδοτήσει τον πόλεμο με ακάλυπτες μαζικές εκδόσεις ή με εσωτερικό δανεισμό μέσω αναγκαστικών δανείων. Αποκλεισμένη από τις διεθνείς χρηματαγορές έμεινε και η κυβέρνηση Γούναρη, που επιδόθηκε στη δική της κωλοτούμπα και επέκτεινε τη σύγκρουση, παρά τις επινοήσεις με την διχοτόμηση του νομίσματος από τον Πρωτοπαπαδάκη ως υπουργού Οικονομικών, στις 25 Μαρτίου 1922, και τις υποχρεωτικές ανταλλαγές με τα εικονομολόγια του δημοσίου.

Πέραν αυτών, η πολιτική τάξη της χώρας κώφευσε στο γεγονός ότι ανάλογα με την πορεία του πολέμου οι μεγάλες δυνάμεις θα διαχειρίζονταν την υποστήριξη τους προς Έλληνες και Τούρκους, αφού ήταν αδύνατο να θέσουν υπό απειλή τα αποθέματα πετρελαίου που είχαν εντοπιστεί στην Κιλικία και την Μικρά Ασία, όταν μόνο στα 1920 η περιοχή είχε παράξει 14.500.000 βαρέλια αργού πετρελαίου. Αυτές, όταν θα έβλεπαν οποιαδήποτε υποχώρηση του ελληνικού στρατού, θα στρέφονταν με το μέρος της Τουρκίας ως του πιο πιθανού νικητή και συνομιλητή τους. Αλλά πέραν αυτού, ο Βενιζέλος αρνήθηκε να λάβει υπόψη του τις υποδείξεις ευρωπαϊκών στρατιωτικών κύκλων (Wilson, Fosh, Churchill) ότι δεν διέθετε στρατιωτικές δυνάμεις για έναν τέτοιο πόλεμο, ο οποίος θα απαιτούσε τουλάχιστον 600.000 οπλίτες και η Ελλάδα μετά βίας μπορούσε να παρατάξει 170.000. Οι Γάλλοι, δύσπιστοι από την αρχή με τις προοπτικές του ελληνικού στρατού, από τις 14 Φεβρουαρίου 1920 είχαν υποδείξει στους Βρετανούς να ανακαλέσουν τον ελληνικό στρατό από τη Σμύρνη, ενώ τον Οκτώβριο του 1921 υπέγραψαν μυστικό πρωτόκολλο με τον Κεμάλ και παρέδωσαν σε αυτόν τα όπλα του στρατού τους στην Κιλικία. Και οι Ιταλοί με ανάλογη συμφωνία προμήθευαν επί μακρόν όπλα στους κεμαλικούς,

Απεργί σιδηροδρομικοί στη Μακεδονία το 1920

τους εκπαίδευαν στα στρατόπεδα που είχαν στην Αττάλεια και εκφόβιζαν τον πληθυσμό της Δωδεκανήσου. Μόνο η Ρωσία, παρά την πρωτοβουλία Βενιζέλου στις αρχές του 1919 να συνδράμει στρατιωτικά στην καταστολή της Οκτωβριανής Επανάστασης στην Κριμαία και παρά την αρχική συνδρομή της σε αυτό που θεωρούσαν ως εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Τούρκων, προσπάθησε να μεσολάβήσει, τον Απρίλιο του 1921, μέσω της επίσκεψης του Κ. Ράντεκ στην Αθήνα, ώστε να υπάρξει ειρηνική διευθέτηση στον ελληνοτουρκικό πόλεμο, χωρίς την απόλυτη επιβολή των αξιώσεων της Τουρκίας.³

Το μόνο θετικό στοιχείο αυτού του πολέμου ήταν η σταδιακή απελευθέρωση των ανθρώπων από τις εθνικιστικές τους αυταπάτες, δίνοντας έμμεση ώθηση στην οργάνωση των ταξικών αγώνων και διευκολύνοντας τη διείσδυση της μαρξιστικής ιδεολογίας στις εργαζόμενες μάζες. Η άμεση συνέπεια ήταν το αντιπολεμικό κίνημα να γιγαντωθεί με πρωτοφανείς ρυθμούς στη χώρα, αν

και χωρίς διάρκεια. Όπως έγραφε και η μπροσούρα για τους Παλαιούς Πολεμιστές, οι αντιπολεμικές οργανώσεις συμβάδισαν με την ανάπτυξη του κοινωνικού κινήματος της χώρας.⁴ Η ίδρυση του ΣΕΚΕ στα 1918 και η πολιτική εμπειρία που προσέφερε ανατροφοδοτήθηκαν από αυτές τις πρώτες εκλάμψεις του ελληνικού αντιπολεμικού κινήματος. Το δε Πρώτο Πανελλήνιο Συνέδριο Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού που ίδρυσε την αντίστοιχη Ομοσπονδία απέδωσε μια σειρά προγραμματικών θέσεων, αλλά και οργανωτικά χαρακτηριστικά στο αντιπολεμικό κίνημα, που το χαρακτήρισαν ολόκληρο τον αιώνα. Ακρογωνιαίος τους λίθος ήταν η αυτονομία του από τις στενές ανάγκες της εκάστοτε πολιτικής σκηνής, το να διαθέτει κινηματική μορφή με ακτιβιστικό προσανατολισμό, χωρίς καταναγκαστικούς οργανωτικούς περιορισμούς, αλλά διατηρώντας μια διαρκή σύνδεση με τα διεθνή κινήματα στον υπόλοιπο κόσμο. Τα οργανωτικά αυτά πλάνα ολοκληρώσαν και οι διεργασίες που συνέτειναν

στην σύγκλιση του Παγκοσμίου Συνεδρίου στις 3 Απριλίου 1920 στη Γενεύη της Ελβετίας. Εκεί ιδρύθηκε η Διεθνής Ένωση Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Πολέμου (Internationale des Anciens Combattants et des Victimes de Guerre) με το ελληνικό της τμήμα να δεσπόζει.⁵

Έτσι, χωρίς οργανωτικές περιχαρακώσεις, το κομμουνιστικό κίνημα συνδέθηκε με το αντιπολεμικό κίνημα μέσα από την σύγκλιση κινηματικής και πολιτικής πράξης, με τη μορφή που πήρε όταν τα στελέχη του ΣΕΚΕ αναδείχθηκαν δυνάμει της αντιπολεμικής τους δράση στο ίδιο το μικρασιατικό μέτωπο, μια ηρωική δράση που επέσυρε την εκτέλεση επί κατασκοπία και προδοσία. Επικεφαλής τους ήταν οι Π. Πουλιόπουλος, Γ. Νικολής, Δ. Πυλιώτης, Τ. Χαϊνογλου, Μ. Παπαρήγας, Λ. Σταυρίδης, Κ. Σκλάβος, Γ. Μοναστηριώτης, Ν. Ευαγγελόπουλος κ.α, στελέχη που καθόρισαν όλη την μετέπειτα διαδικασία ώσμωσης του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Μάλιστα, στο 3ο Έκτακτο

Συνέδριο το 1924, πολλά από τα στελέχη αυτά ανέλαβαν την ηγεσία του ΣΕΚΕ/ΚΚΕ, επέβαλαν την απομάκρυνση της μετριοπαθούς ιδρυτικής γενιάς και «μπολσεβικοποίησαν» το ΣΕΚΕ, μετασχηματίζοντάς το σε κόμμα νέου τύπου, συνδεδεμένο με την Κομμουνιστική Διεθνή.

Στην ουσία, το νεόδμητο εργατικό κίνημα ήταν εκείνο που γέννησε και το αντιπολεμικό κίνημα αλλά και το αντίστροφο. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1920, η ογκώδης προεκλογική συγκέντρωση του ΣΕΚΕ στην Αθήνα –περίπου 50.000– μετατράπηκε σε διαδήλωση αντιπολεμικού χαρακτήρα, εγκαινιάζοντας την τότε μετατροπή όλων των εργατικών κινητοποιήσεων σε αντιπολεμικά συλλαλητήρια, όπως συνέβη στον Βόλο, στο πανεργατικό συλλαλητήριο των αρχών του 1921, στην Δράμα τον Φεβρουάριο του 1921 (σε μια συγκέντρωση στην οποία τα πλήθη δέχθηκαν απρόκλητη επίθεση από την Χωροφυλακή) ή στην περίπτωση της Καβάλας, τον Ιούνιο του 1921, όταν πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση διαμαρτυρίας καπνεργατών επ' ευκαιρίας της άφιξης του πρωθυπουργού Γούναρη στην πόλη. Στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920, το ΣΕΚΕ, με σύνθημα «Όχι στον πόλεμο», συγκέντρωσε περίπου 100.000 ψήφους, ασκώντας μέσα από τον «Ριζοσπάστη» και τον «Εργατικό Αγώνα» δριμεία αντιπολεμική προπαγάνδα.

Κατά τον ίδιο τρόπο, οι πολιτικές αυτές κινητοποιήσεις στο εσωτερικό της χώρας επηρέασαν και την αντιπολεμική δράση του ΣΕΚΕ στο ίδιο το μέτωπο. Η πληθώρα των χειρόγραφων ή, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, πολυγραφημένων εφημερίδων, που διακινούνταν στα μετόπισθεν, από τα τέλη του 1921 έφτασαν και στο μέτωπο. Στα έντυπα αυτά, πολλά από τα οποία είχαν γραφεί εντελώς αυτοσχέδια, αποδίδονταν οι κακουχίες και η θλιβερή καθημερινότητα που βίωναν οι φαντάροι, αλλά αποτελούσαν

Οι φαντάροι του Μικρασιατικού μετώπου έγιναν το κίνημα των Παλαιών Πολεμιστών

και έναν τρόπο ψυχαγωγίας τους μέσω γελοιογραφιών, ποιημάτων, σατυρικών κειμένων και ανεκδότην.

Από αυτά τα έντυπα ξεχώριζε ο «Αραμπάς», καθώς ήταν και πολυσέλιδος, και η «Φούντα», ενώ ο «Ερυθρός Φρουρός» ήταν για τους πιο πολιτικοποιημένους. Τον εξέδιδε ο Π. Πουλιόπουλος, ένα έντυπο που δεν μακρομέρευσε γιατί η συντακτική του ομάδα (Πουλιόπουλος, Νικόλης, Μοναστηριώτης, Οικονόμου και Μπονάος) συνελήφθη από την στρατονομία και το στελεχιακό του δυναμικό διασκορπίστηκε σε διάφορες μονάδες.⁶ Εντούτοις, τα συνεχόμενα κρούσματα λιποταξίας, αλλά και οι υψηλοί αριθμοί φυγόστρατων, ειδικά από την Κρήτη, έδειξαν ότι τα έντυπα αυτά συνέβαλαν στην δημιουργία μιας αντιπολεμικής συνείδησης στην Ελλάδα. Μάλιστα, στην Αθήνα οι αρχές αναγκάστηκαν να επιδοθούν σε συστηματικούς ελέγχους ακόμα και περαστικών σε δρόμους και πλατείες, σε αναζήτηση όσων δεν διέθεταν τα απαραίτητα στρατολογικά έγγραφα για να περιοριστεί έτσι το κύμα των ανυπότακτων που συνεχώς διογκώνονταν.⁷

Ήδη στο μέτωπο δρούσαν πάνω από 200 περίπου στελέχη του ΣΕΚΕ, οι οποίοι άρχισαν να παίρνουν υλικά προκηρύξεων από τις οργανώσεις του κόμματος στην Αλεξανδρούπολη και την Θεσσαλονίκη. Εργάτες, ιδίως σιδηροδρόμων,

που είχαν σταλεί στο μέτωπο ως επίστρατοι, διοχέτευαν τα αντιπολεμικά και βοηθούσαν στις λιποταξίες με την παροχή πλαστών πιστοποιητικών.⁸ Ακόμα και συλλογική απείθεια εκδηλώθηκε όπως φάνηκε στις αντιδράσεις των φαντάρων στην επίσκεψη του βασιλιά Κωνσταντίνου στο μέτωπο, τον Ιούλιο του 1921, όταν τον υποδέχτηκαν με το σύνθημα «απόλυσιν-απόλυσιν».⁹ Στα μέσα του 1922 με απόφαση της Ε.Ε του κόμματος, συγκροτήθηκε και η Ειδική Κεντρική Επιτροπή των στρατιωτών του μετώπου για να γενικεύσει περαιτέρω την προσπάθεια.

Η άτακτη οπισθοχώρηση του ελληνικού στρατεύματος μετά την ήττα στο Αφιόν Καραχισάρ που συνοδεύτηκε από διαρπαγές, λεηλασίες και εμπρησμούς συνδυάστηκε με αποδοκιμασίες προς τους αξιωματικούς των μονάδων εν τω μέσω ψευδών διαβεβαιώσεων από την Αθήνα ότι δεν κινδύνευε η Σμύρνη. Οι φαντάροι εκείνοι που επέστρεψαν στον Πειραιά με τη κατηγορία του Στεργιάδη ότι ήταν ηττοπαθή ανατρεπτικά στοιχεία, είχαν πλέον πολιτικοποιηθεί μέσα στις συνθήκες της καταστροφής. Η οργάνωση των Παλαιών Πολεμιστών άρχισε να μαζικοποιείται ραγδαία, δημιουργώντας πολύ σύντομα 400 περίπου τμήματα σε όλη την Ελλάδα και αριθμώντας χιλιάδες μέλη με κύριο αίτημα την παροχή καλλιεργήσιμης γης προς όλους

αλλά και την εξασφάλιση εργασίας στις πόλεις, παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και κοινωνικής ασφάλισης με πρώτο βήμα την παροχή συντάξεων για τα θύματα του πολέμου και τις χήρες τους. Οι σύλλογοί τους κυκλοφόρησαν και δική τους εφημερίδα, τον «Παλιό Πολεμιστή», που είχε φτάσει να πουλάει 20.000 φύλλα.

Οι σύλλογοι αυτοί πρωτοστάτησαν στην ανάπτυξη ενός ευρύτατου κινήματος για τη διανομή των τσιφλικιών στους ακτήμονες και κατήγγειλαν τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους να «αποκαταστήσει» τους μικρασιάτες πρόσφυγες, υπερχρεώνοντας τους. Η νέα νομοθεσία που επέβαλαν στο απρόθυμο ελληνικό κράτος προέβλεπε ότι όλες οι δημόσιες γαίες και όλα τα ιδιωτικά κτήματα με έκταση πάνω από 1.000 στρέμματα στην Θεσσαλία και την Β. Ελλάδα, και πάνω 3.000 στρέμματα στην υπόλοιπη χώρα, θα απαλλοτριώνονταν προκειμένου να διανεμηθούν σε μικροκαλλιεργητές. Την ίδια στιγμή διαδήλωναν ώστε να ανοίξουν τα εργοστάσια σε χιλιάδες εργάτες, γεγονός που έθεσε επί τάπητος την ώσμωση εργατικού και αγροτικού κινήματος. Οι κινητοποιήσεις πλέον των ακτημόνων αποκτούσαν πρακτικές του εργατικού κινήματος με την κατάληψη μοναστηριακών κτημάτων, συμπλοκές με την Χωροφυλακή και συλλαλητήρια στις μεγάλες πόλεις.

Η αιτηματολογία αυτή υποδαύλιζε και την ανακήρυξη της αβασιλευτής κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας στα 1924, η οποία θα συμβάδιζε με την απαίτηση για δικαιότερη κατανομή του πλούτου. Έτσι, το δημοψήφισμα στις 13 Απριλίου του 1924 υπέρ της Δημοκρατίας επιστεγάζει όλες τις κινηματικές προσπάθειες στην Ελλάδα, αλλά κινητοποιεί, στη βάση της ασυνέπειας πολλών αστών πολιτικών, αυταρχικές μεθοδεύσεις στις οποίες υποκύπτουν διαδοχικά οι κυβερνήσεις Παπαναστασίου, Σοφούλη και Μιχαλακόπουλου. Η απάντηση του κινήματος και των Παλαιών πολεμιστών δόθηκε μέσω εκτεταμένων κοινωνι-

κών κινητοποιήσεων, με αποκορύφωμα τη γενική απεργία του Αυγούστου του 1923, στην οποία συμμετέχουν πάνω από 150.000 εργάτες. Η απεργιακή συγκέντρωση στο Πασαλιμάνι στις 23 του μήνα διαλύεται βίαια από το στρατό, με αποτέλεσμα το θάνατο έντεκα διαδηλωτών, ενώ με την ίδια βία αντιμετωπίζονται οι συγκεντρώσεις της πρωτομαγιάς του 1924.¹⁰

Ταυτόχρονα, σε ψήφισμα, το οποίο συνυπογράφεται ανοικτά από το ΣΕΚΕ και την ΓΣΕΕ και δημοσιεύεται στον «Ριζοσπάστη» της 27ης Αυγούστου 1923 γίνονται κυρίαρχα εργατικά αιτήματα η γενική αποστράτευση, αμνηστία για τα αδικήματα που αποδόθηκαν σε φαντάρους και άμεση αποζημίωση των αποστρατευόμενων εφέδρων και των θυμάτων στρατού (χήρες και ορφανά) καθώς και των αναπήρων. Το ΣΕΚΕ/ΚΚΕ εισχωρεί, πλέον, στις Ενώσεις Αποστράτων και προσπαθεί να συγκροτήσει κομμουνιστικούς πυρήνες στο στράτευμα. Στο συνέδριό τους, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, τον Ιούνιο του 1923, συμμετείχαν οργανώσεις αναπήρων από την Αθήνα, τα Ιωάννινα, τη Θεσσαλονίκη, το Βόλο, τη Λαμία και την Καρδίτσα, και επίσης ενώσεις αποστράτων από τη Μαγνησία και την Αθήνα. Ήδη μέχρι τα τέλη του 1924, ενώσεις υπαγόμενες στην Ομοσπονδία υπήρχαν επιβεβαιωμένα σε Αθήνα, Πειραιά, Αρκαδία, Αλεξανδρούπολη, Μαγνησία, Μυτιλήνη, Τρίκαλα, Νεμέα, Ιωάννινα, Λαμία, Ασβεστοχώρι Θεσσαλονίκης, Καμαρίτσα Ευβοίας, Ηράκλειο, Χανιά, Νάουσα, Πάτρα, Μεσολόγγι, Λειβαδιά, Άργος, ενώ της αντιστοιχούσαν δεκάδες εφημερίδες, όπως η «Δράση» (Χανιά), ο «Εφεδρικός Αγών» (Χανιά), η «Φωνή του Εφέδρου» (Ηράκλειο). Στη Μυτιλήνη, κυκλοφορούσε η «Καμπάνα», την οποία εξέδιδε ο Στρατής Μυριβήλης. Μεταξύ 5 και 9 Μαΐου 1924 πραγματοποιήθηκε και το ιδρυτικό Α΄ Συνέδριο της Ομοσπονδίας Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού.¹¹

Δεν είναι τυχαίο ότι λόγω τις μεγάλης

πίεσης που ασκήθηκε στο κοινωνικό πεδίο, η αστική τάξη της χώρας επιστράτευσε ως απάντηση διαδοχικά στρατιωτικά πραξικοπήματα με κορυφαίο τη δικτατορία Παγκάλου. Έτσι, την ίδια στιγμή που το κράτος απαγόρευε δια νόμου τη δράση των Παλαιών Πολεμιστών, τα πάρκα και οι δρόμοι των πόλεων της χώρας κατακλύζονταν από χιλιάδες κουρελήδες και ξυπόλητους πρώην στρατιώτες που κοιμόνταν στα παγκάκια του Ζαππείου, της Πλατείας Συντάγματος και των άλλων δημόσιων χώρων. Η στοίβαξη χιλιάδων προσφύγων σε παραγκουπόλεις χωρίς αποχετευτικό σύστημα προκάλεσε και επιδημίες εντερίτιδας και τυφοειδούς πυρετού. Ειδικά η φυματίωση θέριζε, όπως καταδεικνύεται, πέρα των άλλων, και από τη δημιουργία, το 1924, της «Ενωσης Φυματικών Παλαιών Πολεμιστών». Αυτοί μαζί με τους αναπήρους πολέμου μάταια περίμεναν την κρατική συνδρομή για να επιβιώσουν και πέθαιναν κατά χιλιάδες.¹² ■

Σημειώσεις

1. Σ. Μάξιμος, Κοινοβούλιο ή Δικτατορία, Αθήνα 1975, σ. 12-13.
2. Γ. Μαργαρίτης, «1922. Η δεύτερη γέννηση του ελληνικού κράτους», στο Αποτυπώσεις της ευρωπαϊκής ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Προκόπη Παπαστράτη, Αθήνα 2021, σ. 85
3. Ριζοσπάστης 31 Αυγούστου 2002 και Πρώτο θέμα 30/4/2022.
4. Π. Πουλιόπουλος, Πόλεμος κατά Πολέμου, Αποφάσεις του πρώτου πανελληνίου συνεδρίου Παλαιών πολεμιστών και θυμάτων στρατού, Αθήνα 2008.
5. Για τη διεθνή διάσταση του κινήματος των Παλαιών Πολεμιστών σε Αγγλία, Γαλλία, ΗΠΑ, Γερμανία, βλ. Α. Μακρής, Παλιόι πολεμιστές και θύματα πολέμου στην Ελλάδα (1912-1925), Διπλωματική εργασία. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, σ. 16-34.
6. Λ. Μπόλαρης, ΣΕΚΕ, Οι επαναστατικές ρίζες της Αριστεράς στην Ελλάδα, Αθήνα 2008, σ. 41-57.
7. Το ρεμπέτικο για το «βαποράκι του Μπουρνόβα» (συναϊκή της Σύμυνης) αποδίδει το κλίμα στις δισθήσεις των φαντάρων στην Μικρά Ασία.
8. Ο. Γούργου, Οι ενώσεις Παλαιών Πολεμιστών και το ΣΕΚΕ, (1922-1925), Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2014, σ. 25-26.
9. Γ. Κορδάτος, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας (τ. 5), Αθήνα 1958, σ. 558.
10. Δ. Λιθεράτος (1985), Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1923-27, Αθήνα 1985, σ. 36.
11. Ριζοσπάστης 24-6-1923 και 25-6-1923.
12. Κ. Καστρίτης, Ιστορία του Μπολσεβικισμού Τροτσκισμού στην Ελλάδα, τ. 2, Εργατική Πρωτοπορία, Αθήνα x.x, σσ. 139-140.

Λούκατς

Από το μυθιστόρημα στον Λένιν

Ο Σωτήρης Κοντογιάννης αναλύει την πορεία του Λούκατς από τη λογοτεχνία στην επανάσταση μέσα από τα έργα του και τα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του.

Αφορμή για αυτό το άρθρο στάθηκε η πρόσφατη επανέκδοση, σε νέα ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις «Νήσος», του βιβλίου του Γκέοργκ Λούκατς «Η Θεωρία του Μυθιστορήματος».¹

Ο Λούκατς ήταν ένας από τους μεγάλους θεωρητικούς του επαναστατικού κινήματος των αρχών του 20ου αιώνα. Το βιβλίο του «Ιστορία και Ταξική συνείδηση», δημοσιευμένο το 1923, συνεχίζει να είναι μέχρι σήμερα ένα από τα πιο σημαντικά φιλοσοφικά κείμενα του μαρξισμού.

Ο Λούκατς δεν ήταν μόνο θεωρητικός. Γεννήθηκε το 1885 στη Βουδαπέστη, την συμπρωτεύουσα της Αυστροουγγαρίας. Το 1918, τη χρονιά που η επανάσταση απλώθηκε από τη Ρωσία στη Γερμανία, εντάχθηκε στο νεαρό

Κόμμα των Κομμουνιστών της Ουγγαρίας.² Το 1919 έγινε Κομισάριος του Λαού για την Εκπαίδευση (υπουργός Παιδείας) στην επαναστατική κυβέρνηση του Μπέλα Κουν. Υπερασπίστηκε, πολεμώντας στο πλευρό του «ουγγρικού κόκκινου στρατού», την «Ουγγρική Δημοκρατία των Σοβιέτ» όταν αυτή δέχτηκε την επίθεση από τα στρατεύματα της

Αντάντ. Παρέμεινε για μερικούς μήνες στην Ουγγαρία μετά την ήττα του επαναστατικού καθεστώτος, παρά τους κινδύνους, προσπαθώντας να οργανώσει τον παράνομο μηχανισμό του κόμματος. Διέφυγε στη Βιέννη τον Νοέμβριο του 1919 –για να συλληφθεί τελικά από την αυστριακή αστυνομία. Η απέλασή του πίσω στην Ουγγαρία αποτράπηκε

Ο Γκέοργκ Λούκατς την εποχή που ήταν Επίτροπος Παιδείας στην επαναστατική κυβέρνηση της Ουγγαρίας το 1919

από ένα κύμα συμπαράστασης –ανάμεσα σε αυτούς που υπέγραψαν την διεθνή καμπάνια «Σώστε το Γκέοργκ Λούκατς» ήταν και οι διάσημοι Γερμανοί συγγραφείς Τόμας και Χάινριχ Μαν.

Το 1928 έγινε, ύστερα από μια περίοδο εσωτερικών συγκρούσεων, για λίγο γενικός γραμματέας του κόμματος. Το 1933 μετακόμισε στη Σοβιετική Ένωση όπου και παρέμεινε –για μια περίοδο εκτοπισμένος ως αντικαθεστωτικός στην Τασκένδη– μέχρι το τέλος του πολέμου. Το 1945 επέστρεψε στην Ουγγαρία όπου και στήριξε το Ουγγρικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Το 1956, όμως, όταν ξέσπασε η επανάσταση ενάντια στο σταλινικό καθεστώς, τάχθηκε με την πλευρά των εξεγερμένων –έγινε μάλιστα και υπουργός στην «αντισοβιετική»³ κυβέρνηση του Ίμρε Νάγκι. Η επανάσταση συντρίφτηκε τελικά από τα ρωσικά τανκς. Ο Νάγκι και πολλά άλλα στελέχη της κυβέρνησής του καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν. Ο Λούκατς εκτοπίστηκε στη Ρουμανία, για να επιστρέψει ένα χρόνο αργότερα πίσω στη Βουδαπέστη –αφού είχε, στο μεταξύ όμως, αναγκαστεί να αποκηρύξει την επανάσταση του 1956. Στη συνέχεια παρέμεινε, τυπικά τουλάχιστον, πιστός στο καθεστώς μέχρι τον θάνατό του το 1971.

Η θεωρία του Μυθιστορήματος

Η «Θεωρία του Μυθιστορήματος» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά σε ένα γερμανικό περιοδικό «για την αισθητική και την επιστήμη της τέχνης» το 1916. Την εποχή εκείνη ο Λούκατς δεν είχε σχέση με τον Μαρξισμό. Το Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, της γερμανικής πόλης όπου ζούσε, ήταν το κάστρο του «νεοκαντιανισμού», του κυρίαρχου φιλοσοφικού ρεύματος των αρχών του 20ου αιώνα. Αυτός ακριβώς ήταν και ο λόγος για τον οποίο είχε επιλέξει το συγκεκριμένο πανεπιστήμιο για να κάνει την διατριβή του πάνω στην Αισθητική.

Η Θεωρία του Μυθιστορήματος δεν

είναι ένα βιβλίο που διαβάζεται εύκολα. Ο κυριότερος λόγος είναι οι δανεισμένες από τον νεοκαντιανισμό φιλοσοφικές έννοιες και λέξεις.

Ο Λούκατς ξεκινάει από μια διάκριση ανάμεσα στη «ζωή» και τη «μορφή» που παραπέμπει στην θεωρία του «υπερβατολογικού ιδεαλισμού». Το κύριο του ενδιαφέρον είναι η άβυσσος που υπάρχει στην σύγχρονη κοινωνία ανάμεσα στην ατομική και συλλογική ζωή από τη μια και τις αισθητικές, ηθικές (και κατά επέκταση λογοτεχνικές) μορφές από την άλλη.

Αυτό το αγεφύρωτο ρήγμα δεν υπήρχε πάντα. Το βιβλίο ξεκινάει με μια αναπόληση των «μακάριων εποχών για τις οποίες ο ένας ουρανός ήταν ο χάρτης των δρόμων που μπορούσαν να διανυθούν». Ο Λούκατς ταυτίζει αυτή την εποχή με τον Όμηρο. Στην αρχαία Ελλάδα, υποστηρίζει, ο κόσμος αποτελούσε μια «κλειστή ολότητα» (ήταν «στρογγυλός»), η ζωή, η κουλτούρα, οι κοινωνικοί θεσμοί, οι ανθρώπινες δραστηριότητες, οι αντιλήψεις αποτελούσαν ένα αρμονικό σύνολο.

Αυτή η «στρογγυλότητα» έχει χαθεί στη σύγχρονη κοινωνία. «Ο κόσμος μας έχει γίνει απείρως μεγάλος και σε κάθε γωνιά πλουσιότερος... όμως αυτός ο πλούτος αίρει το φέρον θετικό νόημα της ζωής του: την ολότητα». Έχουμε δημιουργήσει μια «δεύτερη φύση», έναν κόσμο που κυριαρχείται από συμβάσεις, γήινες και ουράνιες ιεραρχίες και νομοτέλειες χωρίς νόημα. Είναι ένας κόσμος «αλλοτριωμένος», για να χρησιμοποιήσουμε μια έννοια που δεν βρίσκεται το 1916 ακόμα στο λεξιλόγιο του Λούκατς.⁴ Ο άνθρωπος είναι αναγκασμένος να προσαρμόζεται σε έναν κόσμο από τυπολατρικά «πρέπει». «Το δέον», όμως γράφει, «σκοτώνει τη ζωή».

Ο ήρωας του μυθιστορήματος, της μορφής που παίρνει το έπος στην σημερινή αλλοτριωμένη εποχή, είναι «μόνο μια σκιά του ζωντανού ανθρώπου». Το μυθιστόρημα δεν μπορεί να εκφράσει πλέον τη σχέση ανάμεσα στη ζωή και

την ουσία γιατί αυτή η σχέση έχει χαθεί. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να προσπαθήσει να αποτυπώσει την απουσία της.

Ο Θερβάντες εκφράζει αυτή την απουσία μέσα από την «αδιαπέραστη βαθιά και φωτεινά αισθητή συνύφανση της θεικότητας και της τρέλας στην ψυχή του Δον Κιχώτη». Στον Μπαλζάκ αυτή η «ανεπαρκής σχέση ... με τον αντικειμενικό κόσμο έχει κλιμακωθεί στην πλέον ακραία ένταση... Δημιουργείται εκείνο το περίεργο, άπειρο και μη εποπτεύσιμο κουβάρι της διαπλοκής των πεπρωμένων και των μοναχικών ψυχών, που κάνει αυτά τα μυθιστορήματα μοναδικά». Ο Λούκατς αναφέρεται σε διάφορους ποιητές και συγγραφείς. Πολλοί, με πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα τον Νοβάλις,⁵ έναν ρομαντικό αριστοκράτη Γερμανό ποιητή που έζησε στα τέλη του 18ου αιώνα, είναι σήμερα άγνωστοι στους μη ειδικούς –και αυτός είναι ένας ακόμα λόγος που κάνει το βιβλίο δύσκολο στην ανάγνωση.

Ο Λούκατς κλείνει το βιβλίο του με το όραμα ενός κόσμου όπου θα ζωντανέψει και πάλι «η σχέση ανάμεσα στο άτομο και τον κόσμο και όπου το νόημα θα μπορεί και πάλι να βρεθεί. Ο Λούκατς βλέπει αυτή την ουτοπική διάσταση του μοντέρνου μυθιστορήματος να εκφράζεται κύρια στο έργο του Γκαίτε «Βίλχελμ Μάιστερ», στον Τόλστοι και τον Ντοστογιέφσκι.⁶

Οι αναλύσεις και οι κριτικές της «Θεωρίας του Μυθιστορήματος» προσπαθούν συνήθως να εντοπίσουν τις ομοιότητες και τις διαφορές που υπάρχουν στη σκέψη του Λούκατς ανάμεσα σε αυτό το βιβλίο και στην «Φιλοσοφία της Τέχνης» που είχε γράψει τέσσερα χρόνια νωρίτερα. Για να καταλάβουμε το περιβάλλον μέσα στο οποίο γράφτηκε το βιβλίο αυτό και τα γενικότερα ερωτήματα με τα οποία είχε να αναμετρηθεί χρειάζεται να κάνουμε, πρώτα, μια μικρή βουτιά στα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής.

Από τον Διαφωτισμό στον Χέγκελ και τον νεοκαντιανισμό

Ο Ιμμάνουελ Καντ (1724-1804) ήταν ο σημαντικότερος φιλόσοφος της εποχής του Διαφωτισμού. Ο Καντ, γράφει ο ιστορικός Έρικ Χόμπσπομ: «*παρέμεινε σε όλη του τη ζωή άνθρωπος της φιλελεύθερης αριστεράς... λέγεται ότι έσπασε μόνο δυο φορές τη σταθερή του συνήθεια να κάνει τον τακτικό απογευματινό του περίπατο – μια για την πτώση της Βασίλης και άλλη μια, για κάμποσες μέρες, για να διαβάσει τον Αιμίλιο (του Ζαν Ζακ Ρουσό)*».⁷

Αλλά η «επιστροφή στον Καντ» δεν είχε τίποτα το προοδευτικό: ο νεοκαντιανισμός ήταν μια συντηρητική αντίδραση στην επιρροή των ιδεών του σοσιαλισμού στον 19ο αιώνα – και κύρια στην επιρροή του «ιστορικού υλισμού» του Καρλ Μαρξ.

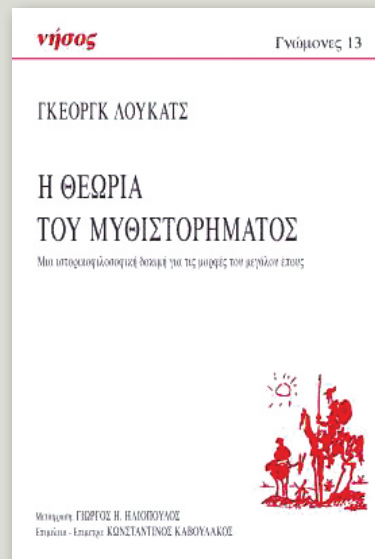
Το βασικό ζήτημα που απασχολούσε τη φιλοσοφία τον 18ο αιώνα ήταν η σχέση ανάμεσα στον πραγματικό κόσμο και τον τρόπο που τον αντιλαμβανόμαστε. Πως ελέγχουμε την εγκυρότητα της γνώσης μας; Οι εμπειριστές υποστήριζαν ότι οι «νόμοι της φύσης» δεν είναι παρά κωδικοποίηση της εμπειρίας μας. Δεν ξέρουμε πραγματικά αν ο ήλιος θα ανατείλει ξανά το πρωί, έλεγε ο Ντέιβιντ Χιουμ.⁸ Αλλά το πιστεύουμε επειδή έτσι κάνει πάντα ως τώρα. Οι ορθολογιστές σαν τον Ρενέ Ντεκάρτ⁹ από την άλλη, υποστήριζαν ότι αυτό που μας βεβαιώνει ότι η γνώση μας είναι ορθή είναι η λογική της συνέπεια. Η γνώση προάγεται θεωρητικά, με τον ίδιο τρόπο που τα μαθηματικά προχωράνε από τα αξιώματα στα θεωρήματα. Το πρόβλημα ήταν ότι και οι δυο σχολές υπονόμευαν, άθελά τους, την εγκυρότητα της επιστήμης. Οι ορθολογιστές υποτιμούσαν την καρδιά της επιστημονικής μεθόδου, την παρατήρηση και το πείραμα. Οι εμπειριστές απογύμνωναν την επιστήμη από κάθε είδους καθολικότητα.

Ο Καντ προσπάθησε να ξεπεράσει το πρόβλημα με αυτό που ο ίδιος ονόμα-

σε «υπερβατολογικός ιδεαλισμός». Συμφωνούσε με τους εμπειριστές ότι η γνώση «αρχίζει» με την εμπειρία, από τις αισθήσεις μας. Αλλά «αρχίζει» δεν σημαίνει κατ' ανάγκη και «πηγάζει». Υπάρχουν κάποιες γνώσεις, έλεγε, που είναι κατά κάποιο τρόπο έμφυτες στον ανθρώπινο νου – οι αρχές της λογικής, οι αρχές της αριθμητικής, οι βασικοί νόμοι της φυσικής κλπ. Οι ιδέες μας για τον κόσμο ξεκινάνε μεν από τις αισθήσεις μας αλλά «παραμορφώνονται» από το πρίσμα αυτών των «a priori» γνώσεων μας. Αυτό όμως σήμαινε ότι ο πραγματικός κόσμος «κατά το υλικό του περιεχόμενο» είναι στην ουσία απροσπέλαστος από τον ανθρώπινο νου. Το μόνο που γνωρίζουμε είναι την αντανάκλασή του. Υπάρχει ένα αδιαπέραστο τείχος ανάμεσα στην «ύλη» και τη «μορφή» της.

Ο Καντ πέθανε το 1804. Οι επίγονοί του προσπάθησαν, με διάφορες θεωρίες, να λύσουν τις αντιφάσεις που γεννούσε αυτός ο αναδιπλασιασμός του κόσμου. Αλλά στο μεταξύ η επανάσταση στη Γαλλία είχε γυρίσει τον κόσμο κυριολεκτικά ανάποδα: η φεουδαρχία, με τους ευγενείς, τους επισκόπους, τις κυρίες της αυλής και τους ιππότες είχε γίνει, ύστερα από δέκα σχεδόν αιώνες κυριαρχίας, παρελθόν. Οι παλιές θεωρίες δεν αρκούσαν πια για να περιγράψουν την κοσμογονική αλλαγή που είχε συντελεστεί. Οι φιλοσοφίες του Χιουμ, του Ντεκάρτ και του Καντ περιέγραφαν έναν στατικό κόσμο αιώνων αληθειών – που ξεκίναγαν από την «αιώνια βασιλεία των ουρανών» και έφταναν μέχρι τις εξίσου αιώνιες αλήθειες της ηθικής και της αισθητικής, του «καλού» και του «ωραίου». Η Γαλλική Επανάσταση τα έκανε όλα αυτά θρύψαλα.

Ο φιλόσοφος που κατεχοχόν έκφρασε αυτόν τον μεταβαλλόμενο κόσμο ήταν ο Γκέοργκ Φρίντριχ Χέγκελ. Το κεντρικό στοιχείο στο σύστημα του Χέγκελ ήταν η «μεταβολή», το «γίνεσθαι». Τα πάντα αλλάζουν συνεχώς – οι άνθρωποι γεννιούνται και πεθαίνουν, οι αυτοκρατορίες πέφτουν, οι παλιές θρησκεί-

ες ξεχνιούνται, τα κοινωνικά συστήματα γκρεμίζονται, οι ιδέες έρχονται και παρέρχονται. Ο κόσμος έχει «ιστορία».

Για τον Χέγκελ ολόκληρη η ιστορία της ανθρωπότητας ήταν η πάλη του ανθρώπου ενάντια στην άγνοια. Είναι μια «ερμηκική πτήση» του Θεού, δηλαδή του συλλογικού πνεύματος της ανθρωπότητας, πάνω από τη «μουγγή κυκλοφορία των διαπλάσεων», δηλαδή από τα ακατανόητα ακόμα φαινόμενα της ζωής, που αναζητεί την «χαμένη του σηματικότητα»,¹⁰ δηλαδή να αποκαταστήσει ξανά την ενότητα ανάμεσα στην μορφή και την ύλη, να συλλάβει και να συνειδητοποιήσει την «ολότητα» του κόσμου και τη θέση του μέσα σε αυτόν.

Ο Χέγκελ έτρεφε μεγάλο θαυμασμό για την Γαλλική Επανάσταση. «*Το γαλλικό έθνος*», έγραφε, «*απαλλάχτηκε περνώντας μέσα από το λουτρό της επανάστασης από πολλούς θεσμούς που είχαν στενέψει για το ανθρώπινο πνεύμα σαν παιδικά παπούτσια... Αυτό δίνει στο γαλλικό έθνος τη μεγάλη δύναμη που ασκεί πάνω στα άλλα έθνη...*».¹¹

Πέθανε το 1831 διάσημος –αφού είχε πρωτύτερα συμβιβαστεί με την πρωσική απολυταρχία και είχε γίνει ο σημαντικότερος θεωρητικός απολογητής της. Ταυτόχρονα, όμως, οι θεωρίες του είχαν γίνει το κέντρο αναφοράς όλης της προοδευτικής διανόησης– μέσα και έξω από τη Γερμανία. Ο κύκλος των «νεαρών Χεγκελιανών» περιλάμβανε πολλά ονόματα που έχουν μείνει πλέον στην ιστορία: ανάμεσά τους, του Λούντβιχ Φόιερμαπαχ, που επιτέθηκε στη θρησκεία, και του Καρλ Μαρξ.

Οι πρωσικές αρχές κήρυξαν, μετά τον θάνατο του Χέγκελ, τον πόλεμο στους οπαδούς του. Μέσα σε λίγα χρόνια είχαν απολυθεί όλοι από τις θέσεις τους στα πανεπιστήμια. Η λογοκρισία επιτέθηκε σε όλα τους τα έντυπα. Οι επιθέσεις κορυφώθηκαν μετά το κύμα των επαναστάσεων του 1848 που έσπειραν τον πανικό στις άρχουσες τάξεις της. Ο Μαρξ και πολλοί άλλοι νεοχεγκελιανοί ριζοσπάστες αναγκάστηκαν να αυτοε-

ξοριστούν. Στα τέλη του 19ου αιώνα ο Χέγκελ είχε βυθιστεί στην αφάνεια και ο «νεοκαντιανισμός» είχε κατακτήσει τη διανόηση και τα πανεπιστήμια.

Αλλά η απλή φιλολογική ανάλυση παραβλέπει την ουσιαστική τομή. Και αυτή δεν έγινε στη σφαίρα της φιλοσοφίας αλλά στη σφαίρα του πραγματικού κόσμου. Η πραγματική τομή ήταν το ξέσπασμα, τον Αύγουστο του 1914, του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ιστορία και ταξική συνείδηση

Ο πόλεμος ήταν ένα σοκ για τον Λούκατς. Όχι μόνο γιατί η ανθρωπότητα βυθιζόταν σε ένα τελείως παράλογο σφαιρίδιο αλλά και γιατί ολόκληρη η διανόηση της εποχής –από τους αριστερούς ηγέτες της Σοσιαλδημοκρατίας μέχρι τους φιλελεύθερους καθηγητές στα πανεπιστήμια– έτρεξαν να στηρίξουν με ενθουσιασμό τον «δίκαιο αγώνα του έθνους». Ο ίδιος ο Λούκατς αναγνωρίζει στο πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του 1963 ρητά τη στενή σχέση της «Θεωρίας του Μυθιστορήματος» με τον πόλεμο:

«Το γεγονός που προκάλεσε τη δημιουργία της (μελέτης) ήταν το ξέσπασμα του πολέμου το 1914, η επίδραση που άσκησε στους κύκλους των αριστερών διανοουμένων και η θετική στάση της σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στον πόλεμο. Η θέση που εκ βαθέων υποστήριζα ήταν μια ορμητική, συνολική και, ιδίως στη αρχή ελάχιστα αρθρωμένη απόρριψη του πολέμου, πάνω απ' όλα του πολεμικού ενθουσιασμού... Το έργο αυτό διαμορφώθηκε, λοιπόν, μέσα σε μια ατμόσφαιρα διαρκούς απελπισίας για την κατάσταση του κόσμου».

Ο Λούκατς ανήκε την εποχή που ξέσπασε ο πόλεμος στον στενό κύκλο του Μαξ Βέμπερ. Ο Βέμπερ, θεωρείται σήμερα ο αδιαμφισβήτητος «πατέρας της κοινωνιολογίας». Στην πραγματικότητα δεν ήταν τίποτα παραπάνω από έναν αντιδραστικό απολογητή του γερμανικού ιμπεριαλισμού. «*Είμαι μέλος της αστικής τάξης, αισθάνομαι αστός και ανατράφηκα με τις ιδέες και τις απόψεις*

της αστικής τάξης», έλεγε με καμάρι ο ίδιος.¹² Το πιο διάσημο βιβλίο του «Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού» είναι μια προκλητική, ρατσιστική επιστροφή στον ιδεαλισμό –ο καπιταλισμός αναπτύχθηκε στην Ευρώπη και όχι πχ στην Ασία γιατί οι ευρωπαίοι είχαν τον προτεσταντισμό, τη «σωστή» θρησκεία δηλαδή. Οι θεωρίες του Βέμπερ είχαν, την εποχή που έγραψε τη «Θεωρία του Μυθιστορήματος», ακόμα σημαντική επιρροή πάνω στον Λούκατς.

Ο Βέμπερ υποδέχτηκε με μεγάλο ενθουσιασμό τον πόλεμο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες της γυναίκας του «*ευχαριστούσε το τυχερό του άστρο που του επέτρεψε να ζήσει και να δει τον πόλεμο*». «*Ανεξάρτητα από το ποιο θα είναι το αποτέλεσμα*», έγραφε, «*αυτός ο πόλεμος είναι μεγάλος και θαυμάσιος*». Ακόμα και όταν σκοτώθηκε ο γιός του το 1915 δεν άλλαξε γνώμη: «*είχε έναν θαυμάσιο θάνατο στο μόνο μέρος όπου άξιζε σε έναν άνθρωπο να βρίσκεται εκείνη τη στιγμή*».¹³

Αυτή η απελπιστική ατμόσφαιρα οδήγησε τον Λούκατς από την λογοτεχνική θεωρία στην πολιτική πρακτική. Όπως έλεγε αργότερα ο ίδιος: «*Το ξέσπασμα και η πορεία του πολέμου του 1914 ενίσχυσαν μέσα μου πιο έντονα παρά ποτέ την τάση ότι η φιλοσοφία θα έπρεπε να στραφεί σε μια αλλαγή του κόσμου*». «*Η Θεωρία του Μυθιστορήματος*» κλείνει με αναφορές στον Τολστόι και τον Ντοστογιέφσκι. «*Όλα αυτά*», γράφει, «*δείχνουν ξεκάθαρα ότι εδώ δεν υπήρχε η προσδοκία μιας νέας λογοτεχνικής μορφής, αλλά ... ενός νέου κόσμου*».

Η ένταξη του Λουκατς στο Κόμμα των Κομμουνιστών της Ουγγαρίας του Μπέλα Κουν το 1918 ήταν μεγάλη έκπληξη. Στην πραγματικότητα, όμως, δεν ήταν παρά η λογική κατάληξη του «σοκ του πολέμου». Ο Μαρξ ήταν αυτός που έλεγε «*οι φιλόσοφοι μέχρι τώρα προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τον κόσμο. Το ζήτημα, όμως, είναι να τον αλλάξουμε*».

Η αλλαγή του κόσμου φαινόταν να είναι πράγματι στην ημερήσια διάταξη:

στη Ρωσία η επανάσταση είχε ήδη επικρατήσει από τον Οκτώβρη του 1917. Στη Γερμανία ο Κάιζερ είχε πέσει, οι εργάτες και οι στρατιώτες είχαν σηκώσει τις κόκκινες σημαίες και η εξουσία είχε περάσει (τυπικά τουλάχιστον) στα χέρια των συμβουλίων των εργατών και των στρατιωτών. Ο Λούκατς ρίχτηκε στη μάχη. Και ταυτόχρονα αναθεώρησε ριζικά όλες τις παλιές του ιδέες και στράφηκε στον μαρξισμό. Το 1923 παρουσίασε το κορυφαίο του έργο «Ιστορία και Ταξική Συνείδηση».

Στο κέντρο του βιβλίου βρίσκεται αυτό που ο Λούκατς ονομάζει «πραγματοποίηση». Ο Μαρξ στον πρώτο τόμο του Κεφάλαιου είχε χρησιμοποιήσει τον όρο «φетиχισμός του εμπορεύματος» για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο ο καπιταλισμός υποβιβάζει τις σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους σε σχέσεις ανάμεσα σε εμπορεύματα. Η βάση αυτού του υποβιβασμού είναι η ίδια η μορφή που παίρνει η εκμετάλλευση στον καπιταλισμό: οι εργάτες δεν ανταλλάσ-

σουν την εργασία τους με τον μισθό, όπως υποστηρίζει η επίσημη οικονομική θεωρία. Ανταλλάσσουν την «ικανότητά τους να παράγουν» με τον μισθό. Πουλάνε την «εργατική τους δύναμη», όμως έλεγε ο Μαρξ. Νοικιάζουν τον εαυτό τους, τη δημιουργικότητά τους, τη φαντασία τους, τις αισθήσεις τους, την ευφυΐα τους, την μυσική τους δύναμη στο αφεντικό για ένα οχτάωρο, δεκάωρο ή δωδεκάωρο και παίρνουν σαν αντάλλαγμα ένα μεροκάματο που είναι πολύ μικρότερο από την αξία των προϊόντων που έχουν παράξει μέσα σε αυτές τις ώρες. Μετατρέπουν τον εαυτό τους σε εμπόρευμα και οι σχέσεις τους με τα προϊόντα της εργασίας τους και τους άλλους ανθρώπους παρουσιάζονται σαν σχέσεις ανταλλαγής ανάμεσα σε εμπορεύματα. Το εμπόρευμα μετατρέπεται σε «φετίχ» –και οι νόμοι της αγοράς μοιάζουν τόσο πραγματικοί όσο και οι νόμοι της φύσης.

Ο Λούκατς γενικεύει, με την έννοια της «πραγματοποίησης» (της μετατροπής

δηλαδή σε πράγμα) αυτή την έννοια του φетиχισμού του εμπορεύματος –που θεωρεί ότι έχει γίνει πλέον «η οικουμενική κατηγορία ολόκληρης της κοινωνίας»:

«Αφού κοινοτοποιηθεί ... ολόκληρη η ζωή της κοινωνίας σε πράξεις ανταλλαγής εμπορευμάτων, μπορεί πλέον να δημιουργηθεί ο "ελεύθερος εργάτης". Συγχρόνως, η μοίρα του μετατρέπεται στη χαρακτηριστική μοίρα όλης της κοινωνίας... Αυτή η ατομικευση του υποκειμένου δεν είναι παρά η αντανάκλαση στη συνείδηση του γεγονότος ότι οι "φυσικοί νόμοι" της καπιταλιστικής παραγωγής έχουν κυριεύσει όλες τις εκδηλώσεις της ζωής της κοινωνίας, ότι –για πρώτη φορά στην ιστορία– τουλάχιστον η τάση ολόκληρης της κοινωνίας είναι να υπαχθεί σε μια ενιαία οικονομική διαδικασία...».¹⁴

Δεν υποδέχτηκαν όλοι μέσα στην Αριστερά θετικά την «Ιστορία και Ταξική Συνείδηση». Οι συζητήσεις και οι διαμάχες που ξέσπασαν γύρω από τις ιδέες του Λούκατς έχουν και ενδιαφέρον και

Ο Μάης του 68 έφερε ξανά στο προσκήνιο τις ιδέες του Λούκατς

σημασία. Αλλά ακόμα μεγαλύτερη σημασία έχει ο ιστορικός ρόλος που έχει παίξει το βιβλίο. Όχι τόσο στη δεκαετία του 1920 αλλά κύρια στις δεκαετίες του 1960 και 1970. Ο Μάης του 1968 δεν τάραξε μόνο τον καπιταλισμό φέρνοντας ξανά, μετά από πέντε δεκαετίες, το φάσμα της επανάστασης στο προσκήνιο: τάραξε και την καταθλιπτική κυριαρχία του σταλινισμού πάνω στην αριστερά. Ο Μάης του 1968 ξαναγέννησε, κυριολεκτικά, την επαναστατική αριστερά. Και το βιβλίο του Λούκατς έγινε μια από τις βασικές πηγές αναζήτησης της γνήσιας επαναστατικής παράδοσης για τους αγωνιστές και τις αγωνίστριες της εποχής.

Η Σκέψη του Λένιν

Πως μπορεί, όμως, να ξεφύγει η εργατική τάξη από το δόκανο της «πραγματοποίησης» και της ιδεολογίας που αυτή παράγει; Ο Λούκατς ξεκινάει την απάντησή του από τον Μαρξ και τη βασική αντίφαση του «φετιχισμού του εμπορεύματος»: για τον αγοραστή η εργατική δύναμη είναι ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα. Θέλει να αγοράσει όσο πιο πολλή γίνεται στη χαμηλότερη δυνατή τιμή. Να βάλει τους εργάτες να δουλεύουν όλο και περισσότερες ώρες για όλο και λιγότερα λεφτά. Για τον πωλητή, τον εργάτη, όμως δεν είναι ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα. Δεν θέλει να πουλήσει όσο πιο πολύ μπορεί. Θέλει να ζήσει. Θέλει να δουλεύει λιγότερες ώρες. «Υπάρχει εδώ μια αντινομία», γράφει ο Μαρξ, «μια σύγκρουση απέναντι δικαιωμάτων... Όπου υπάρχει σύγκρουση δικίου με δίκιο αποφασίζει η δύναμη». Με άλλα λόγια η αντιπαλότητα ανάμεσα στους εργοδότες και τους εργαζόμενους ξεφεύγει υποχρεωτικά από τους νόμους της αγοράς. Αυτή η αντινομία δίνει στην εργατική τάξη το προνόμιο να μπορεί να δει την πραγματικότητα ξεκάθαρα. Η ταξική σύγκρουση σπάει τα δεσμά της αστικής ιδεολογίας πάνω στην εργατική τάξη.

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας είναι η οργάνωση, το κόμμα, ο συνδετι-

κός κρίκος ανάμεσα στην επαναστατική θεωρία και την πράξη.

Το 1924, τη χρονιά που πέθανε ο Λένιν, ο Λούκατς έγραψε και κυκλοφόρησε ένα μικρό βιβλίο με τίτλο «Λένιν: μια μελέτη για την ενότητα της σκέψης του». «Ο ιστορικός υλισμός είναι η θεωρία της προλεταριακής επανάστασης», γράφει στην πρώτη γραμμή του κειμένου. «Το ανάστημα ενός διανοούμενου του προλεταριάτου... μετριέται από την ικανότητά του να βλέπει με ακρίβεια, κάτω από την επιφάνεια της αστικής κοινωνίας... Με αυτά τα κριτήρια ο Λένιν είναι ο μεγαλύτερος διανοητής που έχει γεννηθεί από το επαναστατικό προλεταριακό κίνημα από την εποχή του Μαρξ».

Το βιβλίο δεν είναι ούτε μια αγιογραφία, ούτε μια ιστορία του Λένιν. Ο Λούκατς προσπαθεί να θυμίσει τα βασικά σημεία της επαναστατικής θεωρίας και πράξης που έκαναν τη νίκη της ρώσικης επανάστασης εφικτή. Οι τίτλοι των κεφαλαίων του βιβλίου είναι χαρακτηριστικοί: η επικαιρότητα της επανάστασης, το προλεταριάτο ως ηγέτιδα τάξη, το κόμμα της πρωτοπορίας του προλεταριάτου, ιμπεριαλισμός: παγκόσμιος πόλεμος και εμφύλιος πόλεμος, το κράτος ως όπλο, ρεαλιστική επαναστατική πολιτική.

Ο Λούκατς είχε μια μόνιμη τάση να επικρίνει ή ακόμα και να απορρίπτει τα παλαιότερα έργα του. Το ίδιο έκανε στην ουσία στον πρόλογο του 1963 και με τη «Θεωρία του Μυθιστορήματος»:

«Εάν, λοιπόν, κάποιος διαβάξει σήμερα τη Θεωρία του Μυθιστορήματος προκειμένου να γνωρίσει από κοντά την προϊστορία των σημαντικών ιδεολογιών των δεκαετιών του '20 και του '30, μπορεί να ωφεληθεί από μια τέτοια κριτική ανάγνωση», γράφει ο Λούκατς στις τελευταίες γραμμές του προλόγου του 1963. «Εάν, όμως, πάρει το βιβλίο στα χέρια του προκειμένου να προσανατολιστεί, αυτό μπορεί μονάχα να του επιείνει την έλλειψη προσανατολισμού».

Η «Θεωρία του Μυθιστορήματος» ήταν ένας σταθμός στην πορεία του

Λούκατς από τον Καντ και τον Βέμπερ προς τον Χέγκελ και τον Μαρξ. Αυτό από μόνο του την κάνει σημαντική. Αλλά ανήκει πράγματι στην «προϊστορία».

Αλλά αυτό δεν ισχύει με κανένα τρόπο για την «Ιστορία και Ταξική Συνείδηση» ή τη «Σκέψη του Λένιν» – δυο βιβλία που εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά πολύτιμα. ■

Σημειώσεις

1. Τη μετάφραση έχει κάνει ο Γιώργος Ηλιόπουλος και την επιμέλεια ο Κωνσταντίνος Καβουλάκος.
2. Τα βιογραφικά στοιχεία προέρχονται κύρια από το βιβλίο «Ο δικτικός Μαρξισμός» του Πέρρυ Άντερσον (Εκδόσεις Ράπα 1981), το βιβλίο «Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου», το βιβλίο «Η Θεωρία του Μυθιστορήματος» του Λούκατς (Εκδόσεις νήσος 2022) και την ιστοσελίδα Georg Lukacs της «Εγκυκλοπαίδειας Φιλοσοφίας» του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ, <https://plato.stanford.edu/entries/lukacs/>
3. Την 1η Νοεμβρίου του 1956 η κυβέρνηση του Νάγκι ανακοίνωσε την πρόθεσή της να αποσύρει την Ουγγαρία από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, το ψυχροπολεμικό αντίστοιχο του NATO της Ρωσίας. Αυτή η απόφαση ήταν το σημείο καμψής στις σχέσεις ανάμεσα στο Κρεμλίνο και την κυβέρνηση της Βουδαπέστης που οδήγησε στην ρωσική εισβολή.
4. Υπάρχει μόνο μια αναφορά στο κείμενο στη λέξη «Entfremdung» που στα ελληνικά μεταφράζεται σαν αποξένωση ή αλλοτρίωση. Ο μεταφραστής της ελληνικής έκδοσης έχει επιλέξει τη λέξη «αποξένωση».
5. Το πραγματικό του όνομα ήταν Γκέοργκ Φίλιπ Φρίντριχ Φράιχερ φον Χάρντενμπεργκ (1772-1801). Το πιο γνωστό του έργο είναι «Οι ύμνοι στη Νύχτα», ένας κύκλος έξι ποιημάτων που δημοσιεύθηκαν το 1800.
6. Georg Lukacs, <https://plato.stanford.edu/entries/lukacs/>
7. E.J.Hobsbawm, Η εποχή των Επανάστασεων, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελίδα 324. Η «άλωση της Βαστίλης» στις 14 Ιουλίου του 1789 ήταν η αρχή της Γαλλικής Επανάστασης. Ο Ζαν Ζακ Ρουσό είναι γνωστός κύρια για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο» - ένα βιβλίο (κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1762) που αμφισβητούσε την «ελέω θεού» βασιλεία και έγινε ένα από τα «ευαγγέλια» της Γαλλικής Επανάστασης.
8. Ο Ντέιβιντ Χιούμ (1711-1776) ήταν ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της σχολής των εμπειριστών. Η κατάσταση των φιλοσόφων της εποχής σε δυο αντίπαλα ρεύματα είναι πάντως πολύ σχηματική και υποτιμάει τον πραγματικό πλούτο και το βάθος της σκέψης τους.
9. Ο Ρενέ Ντεκάρτ (1596-1650) ή Καρτέσιος στα ελληνικά ήταν ένας από τους σημαντικότερους ορθολογιστές.
10. Ρόμπερτ Χάις. Οι Μεγάλοι Διαλεκτικοί, Εκδόσεις Επίκουρος 1980, σελίδα 47
11. Χάις, σελίδα 79
12. Kieran Allen, Max Weber, a critical introduction, Pluto Press 2004, σελίδα 15.
13. Στο ίδιο, σελίδα 155
14. Γκέοργκ Λούκατς, «Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου», Εκδόσεις Εκκρεμές 2006, σελ 83. Το βιβλίο είναι ένα τμήμα από την «Ιστορία και Ταξική Συνείδηση».

Βιβλιοκριτική

Η σοσιαλδημοκρατία στο προσκήνιο, ξανά;

Συλλογικό

240 σελίδες, 14€

Εκδόσεις Πόλις

Κυκλοφορεί, με πρωτοβουλία των εκδόσεων ΠΟΛΙΣ, το βιβλίο «Η σοσιαλδημοκρατία στο προσκήνιο, ξανά;». Ένα συλλογικό έργο με κείμενα από την ιστορικό και καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Εφη Γαζή («Ιδέες και σκέψεις για το παρελθόν και το μέλλον της σοσιαλδημοκρατίας»), τον αντιπρόεδρο της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου Γιάννη Φ. Ιωαννίδη («Σοσιαλδημοκρατία: There Is No Alternative»), τον καθηγητή Δημοσίου Δικαίου και Κοινωνικής Διοίκησης του Παντείου Ξενοφών Κοντιάδη («Η επιστροφή της σοσιαλδημοκρατίας»), τον πολιτικό επιστήμονα Γιάννη Μπαλαμπανίδη («Σοσιαλδημοκρατία made in USA») και τον γιατρό του ΕΣΥ και μέλος της κεντρικής επιτροπής του ΠΑΣΟΚ Στέφανο Παραστατίδη («Η φαντασία στη σοσιαλδημοκρατία»).

Στόχος του βιβλίου είναι «να καταγραφεί το νέο περιεχόμενο των σύγχρονων σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών στην Ελλάδα και διεθνώς, η διακυβερνητική δύναμη και η στρατηγική της σοσιαλδημοκρατίας σήμερα». Όπως δήλωσε και ο Ξ. Κοντιάδης στη βιβλιοπαρουσίαση: «Ο Λένιν δήλωνε ότι σοσιαλισμός σημαίνει εργατικά συμβούλια και εξηλεκτρισμός, σήμερα σοσιαλδημοκρατία σημαίνει

κράτος δικαίου και αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης».

Η κεντρική ιδέα, μέσα από τα κείμενα των συγγραφέων, είναι ότι: «το ενδιαφέρον για τη σοσιαλδημοκρατία επανέρχεται γιατί οι επαναλαμβανόμενες και ολοένα πιο βίαιες κρίσεις του μοντέλου που υιοθετήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, δηλαδή η ξέφρενη πορεία της παγκοσμιοποίησης μιας ανέλεγκτης αγοράς, με την ένταση των οικονομικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού, σε συνδυασμό με την ανάδυση της κλιματικής κρίσης, απειλούν τη δημοκρατία ακόμα και στις χώρες της Δύσης... μοιάζει σαν κάποιος να κάνουν τα πάντα για να πάρει ο Μαρξ την εκδίκησή του, εκεί που όλοι, ακόμη και στις περισσότερες εκδοχές της Αριστεράς, τον είχαν ξεπεράσει. Η οικονομική κρίση του 2008 ήταν ένα σοκ για τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα... πολλά σχεδόν κατέρρευσαν υπό το βάρος της διαχείρισής της και συνολικά η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία δεν μπόρεσε να προτείνει μια πειστική διέξοδο από το “χρυσό κλουβί” της λιτότητας. Οι σοσιαλδημοκρατικές ιδέες και δυνάμεις συνέβαλαν καθοριστικά στην δημιουργία θεσμών και προγραμμάτων που σφράγισαν τον 20ο αιώνα, προς όφελος των οικονομικά ασθενέστερων, της κοινωνικής συνοχής και της δημοκρατίας... αυτή η ιστορική παρακαταθήκη μπορεί να αποτελέσει σημαντικό και πλούσιο κεφάλαιο αν επικεντρωθεί στον εντοπισμό των σύγχρονων “κοινωνικών ζητημάτων”, στην κατανόηση νέων φαινομένων όπως η επισφαλής εργασία, η ευαλωτότητα, η περιβαλλοντική κρίση, οι μεταναστευτικές/προ-

σφυγικές ροές, οι “πολιτισμικοί” και γεωπολιτικοί πόλεμοι και συγκρούσεις, η κρίση των δημοκρατιών. Σήμερα επανακάμπτει σε θέσεις εξουσίας, μόνη ή σε συμμαχία με αριστερές ή οικολογικές δυνάμεις, στη Γερμανία, στις σκανδιναβικές χώρες, στην Ολλανδία, στην Ιβηρική... η θητεία του Τζο Μπάιντεν (η οποία εμπλουτίζει την κληρονομιά του Ομπάμα και ενσωματώνει τα διδάγματα της τραυματικής περιόδου Τραμπ) παρουσιάζει την πιο προωθημένη σοσιαλδημοκρατική ατζέντα διεθνώς. Δεν πρόκειται για την ίδια σοσιαλδημοκρατία που μεσουράνησε κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, αλλά για μία σοσιαλδημοκρατία που υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης, υποχώρησης του εθνικού κεϋνσιανισμού και μετάβασης στην 4η βιομηχανική επανάσταση απευθύνεται σε νέα κοινωνική βάση, αναζητώντας νέες δημόσιες πολιτικές και νέες μορφές οργάνωσης και συλλογικής δράσης. Η συγκυρία μοιάζει ευνοϊκή, κυρίως επειδή αναδύονται δομικές συγκρούσεις, τόσο στο υλικό επίπεδο –λόγω των ανισοτήτων και της επισφάλειας– όσο και στο αξιακό –σε θέματα δικαιωμάτων και ελευθεριών– που επιζητούν πολιτική εκπροσώπηση... η φυσιογνωμία της σοσιαλδημοκρατίας τής επιτρέπει να το κάνει, εφόσον “θυμηθεί” ορισμένα συγκροτησιακά στοιχεία της: τη μέριμνα για τους “πολλούς” και τον χαρακτήρα της ως δύναμη απολύτως μοντέρνα, ικανή να ενσωματώνει τα πιο προωθημένα αξιακά αιτήματα και να τα εκφράζει σε έναν ορίζοντα αποτελεσματικής διακυβέρνησης... βασική προϋπόθεση είναι η πολιτική να έχει το πρωτείο

και να δύναται να παρεμβαίνει υπέρ των πολλών, έναντι του ασύδοτου καπιταλισμού. Η ειρήνη και η ενημερία των λαών προϋποθέτει την κοινωνική συνοχή και οι διαχρονικές αξίες της σοσιαλδημοκρατίας λειτουργούν ως θεματοφύλακες των κοινωνιών που στοχεύουν στην ισότητα των ευκαιριών, την εξάλειψη των διακρίσεων και τη διαφύλαξη της αξιοπρέπειας του πολίτη».

Σήμερα, σε μία περίοδο γενικευμένης και πολλαπλής κρίσης του καπιταλισμού αλλά και κοινωνικών συγκρούσεων και εξεγέρσεων, ο κόσμος ψάχνει απαντήσεις και μία, συνολικά, εναλλακτική προοπτική. Με αυτή τη συγκυρία και με αυτό το ακροατήριο προσπαθεί να επικοινωνήσει το βιβλίο.

Έχει πολλές αδυναμίες (σκόπιμες ή μη). Ο χαρακτήρας, οι αντιφάσεις, η γέννηση και η εξέλιξη της σοσιαλδημοκρατίας, του πιο ιστορικού ρεύματος της αριστεράς, η σχέση της με την εργατική τάξη και τον καπιταλισμό, απουσιάζουν μέσα από μία επιφανειακή, ιδεαλιστική και αταξική ανάλυση του παρελθόντος και του παρόντος.

Αυτό που ενώνει όλα τα κείμενα του βιβλίου, είναι η αποσύνδεση της «βάσης» από το «εποικοδόμημα».

Έτσι, το πρόβλημα στην κοινωνία δεν είναι ταξικό αλλά «αξιακό». Δεν είναι ο καπιταλισμός και η κρίση του που δημιουργούν τα «φαινόμενα» της επισφαλούς εργασίας, της περιβαλλοντικής κρίσης, των μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών, των γεωπολιτικών πολέμων και συγκρούσεων, της κρίσης των δημοκρατιών αλλά οι «χωρίς αξίες», πολιτικές που εφαρμόζονται. Αυτό που χρειάζεται είναι η σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία να «θυμηθεί» τις «διαχρονικές» αξίες της, όταν βρεθεί στην κυβέρνηση και έτσι θα προστατεύσει την κοινωνία από αυτά τα «φαινόμενα».

Την απάντηση την έδωσε ο ίδιος ο Νίκος Ανδρουλάκης όταν, μιλώντας στην βιβλιοπαρουσίαση, κατήγγειλε

την κυβερνώσα γερμανική σοσιαλδημοκρατία και τον Καγκελάριο Σολτς γιατί έβαλε πάνω από την «διαχρονική σοσιαλδημοκρατική αξία» της αλληλεγγύης των λαών της Ευρώπης, στην αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης, τα εθνικά συμφέροντα της Γερμανίας.

Από το βιβλίο απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στην ταξική σύνθεση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων, στην ταξική πάλη και στην αλληλεπίδρασή τους. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα παρουσιάζονται ότι προέκυψαν με έναν ανιστόρητο τρόπο για να «υπερασπιστούν τη δημοκρατία και την ελευθερία» και όχι τα κοινωνικά-ταξικά συμφέροντα της εργατικής τάξης. Το «ένδοξο παρελθόν της σοσιαλδημοκρατίας» (η τριακοπενταετία μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο) παρουσιάζεται ως το αποτέλεσμα της ύπαρξης «σπουδαίων ηγετών» στην ηγεσία της και χωρίς καμία αναφορά στην «χρυσή περίοδο του καπιταλισμού» που μπορούσε να «ανέχεται» μεταρρυθμίσεις κάτω από την πίεση του εργατικού κινήματος. Η οικονομική κρίση, που κρατά από το 2008, παρουσιάζεται ως «κρίση του μοντέλου που υιοθετήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες» (του νεοφιλελευθερισμού), στο οποίο «υπέκλυσε» και η σοσιαλδημοκρατία χωρίς, φυσικά, να εξηγεί και γιατί ήρθε αυτή η «υποταγή» και γιατί αυτή η «υποταγή» σή-

μαινε και τη μεγαλύτερη κρίση της σοσιαλδημοκρατίας σε αντίθεση με τα κόμματα της δεξιάς.

Η πραγματικότητα είναι διαφορετική για τη σοσιαλδημοκρατία από αυτή που παρουσιάζεται στο βιβλίο. Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ήταν κόμματα της εργατικής τάξης και σφράγισαν με την παρουσία και την πολιτική τους όλη την πορεία του εργατικού κινήματος και της αριστεράς από το 19ο αι. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD) ιδρύθηκε το 1875.

Για να καταλάβουμε τον χαρακτήρα της σοσιαλδημοκρατίας χρειάζεται να γυρίσουμε πίσω στον Λένιν και στις αρχές του 20ου αι. Ο Λένιν χαρακτήρισε τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ως «αστικά-εργατικά κόμματα».

Αν κοιτάξουμε την σύνθεσή τους, γράφει ο Λένιν, τότε θα τα πούμε «εργατικά» καθώς συσπειρώνουν στους κόλπους τους τα μεγαλύτερα και τα πιο συνδικαλισμένα κομμάτια της εργατικής τάξης. Όμως αυτό δεν αρκεί. Χρειάζεται να κοιτάξουμε την ηγεσία τους και το πρόγραμμά τους, που συνδέονται και εξυπηρετούν αστικά συμφέροντα. Αυτός ο αντιφατικός χαρακτηρισμός («αστικά-εργατικά») είναι το «κλειδί» για να ερμηνεύσουμε τη δημιουργία και την ανάπτυξη τους, τις παλιές και νέες «εκλογικές επιτυχίες» αλλά και τις πολλαπλές «κρίσεις» τους σε όλη αυτή την ιστορική διαδρομή. Κρίσεις που προκύπτουν από τις πιέσεις που βάζουν είτε οι καπιταλιστές, είτε η εργατική τάξη πάνω σ' αυτά.

Οι «εκλογικές επιτυχίες» της σοσιαλδημοκρατίας είχαν διαμορφώσει ένα μεγάλο στρώμα επαγγελματιών πολιτικών, βουλευτών, δημοσιογράφων, συνδικαλιστών. Αυτό το στρώμα είχε «θεσμικό ρόλο» στο αστικό κράτος και καταλάβαινε ότι έχει περισσότερα συμφέροντα στον καπιταλισμό παρά ενάντια στον καπιταλισμό. Η ηγεσία του SPD επιχειρηματολόγησε ότι οι εργάτες μπορούσαν να

δίνουν μόνο οικονομικούς αγώνες, οι πολιτικοί αγώνες ήταν για τους βουλευτές. Έτσι, η εργατική τάξη από υποκείμενο της ιστορίας, κατά τον Μαρξ, μετατράπηκε, από την ηγεσία του SPD, σε απλό ψηφοφόρο. Ο καπιταλισμός δεν χρειάζεται να ανατραπεί γιατί μπορεί να «μεταρρυθμιστεί» αν η εργατική τάξη ψηφίζει για κυβέρνηση τους σοσιαλδημοκράτες. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος απέδειξε ότι το SPD είχε περάσει στο στρατόπεδο του ταξικού εχθρού, καλώντας τους γερμανούς εργάτες να συμμετάσχουν στη σφαγή, υποστηρίζοντας ότι η γερμανική άρχουσα τάξη «είχε δίκιο». Το ίδιο κάνανε όλα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα σε όλες τις χώρες υποστηρίζοντας τις «δικές τους» άρχουσες τάξεις. Ήταν η εποχή που ξεκίνησε η ρήξη και η διάσπαση της σοσιαλδημοκρατίας με την αριστερά που είχε αναφορά στον επαναστατικό διεθνισμό του Λένιν και των μπολσεβίκων.

Αλλά ο Λένιν δεν έμεινε μόνο στον χαρακτήρα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Είχε μία ολόκληρη τακτική για την αριστερά απέναντι στην σοσιαλδημοκρατία. Καλούσε τα νεαρά (και μικρά) κομμουνιστικά κόμματα της Δύσης στην δημιουργία «ενιαίου μετώπου» με τα (μαζικά) σοσιαλδημοκρατικά κόμματα για να εξασφαλίσουν την κοινή δράση των εργατών, για να συνδεθούν και να κερδίσουν με την επανάσταση την εργατική βάση της σοσιαλδημοκρατίας «ξεσκεπάζοντας» τον αστικό χαρακτήρα της ηγεσίας της.

Σήμερα, και παρά τις όποιες εκλογικές επιτυχίες, η σοσιαλδημοκρατία είναι σε μία διαρκή δεξιά μετατόπιση. Το ίδιο και στην Ελλάδα. Οι αναφορές στο «παλιό καλό ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα», σε αντίθεση με το ΠΑΣΟΚ του Σημίτη, των μνημονίων και του Ανδρουλάκη, δίνουν και παίρνουν ακόμα και από τον Τσίπρα και στελέχη του ΣΥΡΙΖΑ. Αλλά μόνο αν δούμε και το «ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα» σαν ένα «αστικό-εργατικό» κόμμα μπο-

ρούμε να εξηγήσουμε και την αριστερή ρητορική του και την εκλογική του άνοδο, ως αποτέλεσμα των αγώνων και της ριζοσπαστικοποίησης της Μεταπολίτευσης, αλλά και τις «κωλοτούμπες» και όσα ακολούθησαν. Η ρητορική του «παλιού ΠΑΣΟΚ» μπορεί να ήταν αριστερή αλλά η πολιτική του ήταν πάντα «εντός» της αστικής πολιτικής και των ορίων της οικονομίας: το «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο και έξω οι βάσεις» έγινε συμμετοχή στο ΝΑΤΟ, στην Ε.Ε. και νέα συμφωνία παραμονής των βάσεων, ο «Κεϋνσιανισμός» και η ενίσχυση του κρατικού τομέα έγιναν πρόγραμμα λιτότητας το 1985 με υπουργό τον Σημίτη. Οι μεγάλες απεργίες και οι ανταρσίες στη βάση του ΠΑΣΟΚ ήταν που ανάγκασαν τον Παπανδρέου να «παραιτήσει» τον Σημίτη και να βάλουν το ΠΑΣΟΚ σε κρίση. Το ίδιο και στην εποχή του Σημίτη με το ασφαλιστικό του Γιαννίτση, το ίδιο και στην εποχή των μνημονίων με τον ΓΑΠ και τον Βενιζέλο. Δεν υπάρχει κάποιο ποιοτικό χάσμα ανάμεσα στον Ανδρέα, τον Σημίτη, τον Γιωργάκη και τον Ανδρουλάκη σήμερα. Το «παλιό ΠΑΣΟΚ» άνοιξε το δρόμο για την δεξιά κατρακύλα. Και όχι μόνο στην Ελλάδα: στη Γαλλία, την Ισπανία, στην Σκανδιναβία...

Η σοσιαλδημοκρατία οδήγησε σε ήττες την εργατική τάξη. Όσες κατακτήσεις και να επιτεύχθηκαν στην «ένδοξη εποχή της σοσιαλδημοκρατίας» πάρθηκαν πίσω από το σύστημα, πολλές φορές με πρωτοβουλία ή βοήθεια και των ίδιων των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων είτε στην κυβέρνηση είτε στην αντιπολίτευση.

Η «μεταρρύθμιση» του καπιταλισμού δεν δούλεψε πουθενά και ούτε θα δουλέψει. Στη μεγαλύτερη κρίση του καπιταλισμού, η ελπίδα βρισκείται στην ανατροπή του.

Γιώργος Ράγκος

Λίγος Εμφύλιος Ακόμα-Η καραμανλική τρομοκρατία, η δημοκρατική αντίσταση και η Αριστερά 1958-1963

Άγγελος Τσέκερης

540 σελίδες, 21€

Εκδόσεις Θεμέλιο

Αυτό το βιβλίο κυκλοφόρησε στα τέλη του 2021 και έκανε μια δεύτερη έκδοση φέτος. Το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού της Αριστεράς είναι δικαιολογημένο. Διαβάζοντας το βιβλίο έρχονται στο νου όλες οι κυβερνήσεις της Δεξιάς, όχι μόνο της ΕΡΕ στη δεκαετία του '50 και '60 αλλά και της ΝΔ των Καραμανλήδων, των Σαμαράδων, των Μητσοτάκηδων. Αστυνομική καταστολή, κάθε είδους εμπλοκή με το «βαθύ κράτος» των μυστικών υπηρεσιών, της Δικαιοσύνης και της Αστυνομίας, επίθεση στην Αριστερά και στο μαζικό κίνημα. Αυτά είναι στο DNA του ιστορικού κόμματος της άρχουσας τάξης στην Ελλάδα.

Ο Α. Τσέκερης επιλέγει να πιάσει το νήμα της ιστορίας από το 1958. Στις εκλογές εκείνης της χρονιάς το κόμμα της Αριστεράς η ΕΔΑ (είχε ιδρυθεί με πρωτοβουλία του παράνομου ΚΚΕ το 1951) πήρε το 25% των ψήφων, ήρθε δεύτερο κόμμα και αναδείχτηκε αξιωματική αντιπολίτευση. Εννιά χρόνια μετά την στρατιωτική ήττα στον Εμφύλιο, η εντυπωσιακή ανάταση του κινήματος έφερνε έναν εκλογικό θρίαμβο για την Αριστερά.

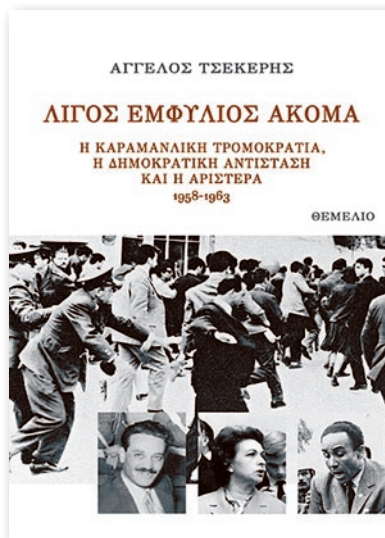
Η απάντηση της κυβέρνησης της ΕΡΕ, με επικεφαλής τον «εθνάρχη» της Δεξιάς Κ. Καραμανλή ήταν να αναβαθμίσει και να συντονίσει όλο το πολυπλόκαμο μηχανισμό αυτού που είχε ονομαστεί «παρακράτος» για να πωγωνύρισει αυτή την απειλητική εξέλιξη για την ίδια και τον τρόπο που κυβερνούσε η άρχουσα τάξη.

Το νομικό οπλοστάσιο υπήρχε.

Για παράδειγμα, το Γ΄ Ψήφισμα του 1946, σύμφωνα με το οποίο ένα σωματείο ακόμα και για να βγάλει ανακοίνωση χρειαζόταν άδεια της Ασφάλειας. Ο ν. 375/36 «περί κατασκοπίας», με βάση αυτόν είχαν εκτελεστεί ο Μπελογιάννης και ο Πλουμπίδης. Ο ν.509/47 που είχε κηρύξει παράνομο το ΚΚΕ και δεκάδες οργανώσεις της Αριστεράς. Οι «επιτροπές δημοσίας ασφαλείας» σε κάθε νομό (με τον νομάρχη επικεφαλής) μπορούσαν να επιβάλλουν σε όποιον ήθελαν «διοικητική εκτόπιση» δηλαδή εξορία.

Το βιβλίο του Α. Τσέκερη είναι μια λεπτομερής καταγραφή αυτής της προσπάθειας της ΕΡΕ να τρομοκρατήσει τον κόσμο με την καταστολή και να απομονώσει την Αριστερά. Από τα ψηλά κλιμάκια της κυβέρνησης, της αστυνομίας, του στρατού, της ΚΥΠ μέχρι «κάτω» στις γειτονίες, στα χωριά, τους χώρους δουλειάς και σπουδών. Διαβάζουμε για τον στρατηγό Νάτσινα επικεφαλής της ΚΥΠ που είχε υφιστάμενο έναν αντισυνταγματάρχη Γ. Παπαδόπουλο, τον Καλατζή, υπουργό Εσωτερικών και παλιό υφυπουργό της δικτατορίας του Μεταξά, τη «Δευτεροβάθμια Επιτροπή» που κατήρτισε το σχέδιο «Περικλής» με βάση το οποίο η ΕΡΕ έκανε τις εκλογές βίας και νοθείας του Οκτώβρη του 1961, «εκλογικό πραξικόπημα» τις ονομάζει και σωστά, ο συγγραφέας.

Όμως, ακόμα πιο ενδιαφέρον γίνεται το βιβλίο όταν ο συγγραφέας, αξιοποιώντας και τη δημοσιογραφική του ιδιότητα, ρίχνει φως στο πεδίο των «ανώνυμων» ανθρώπων της Αριστεράς που υφίσταντο τις διακρίσεις και τον κατατρεγμό του μετεμφυλιακού κράτους. Όπως τους θαμώνες ενός καφενείου στον Ταύρο, όπου συστηματικά προσάγονταν στο τμήμα για «εξακρίβωση στοιχείων», οι ίδιοι άνθρωποι, σχεδόν κάθε μέρα. Ή όπως την έφοδο της Ασφάλειας σε σύσκεψη συνδικαλιστών στην Θεσσαλονίκη το καλοκαίρι του 1958 που κατέληξε στην σύλληψη 44 αγωνιστών.

Ανάμεσά τους και ο νεαρός ηλεκτροτεχνίτης Στέφανος Βελδεμίρης που θα έπεφτε νεκρός από σφαίρες χωροφύλακα τρία χρόνια μετά, όταν μοίραζε προκηρύξεις της ΕΔΑ ενόψει των εκλογών.

Αυτός ο κόσμος δεν έκανε πίσω, αντιστάθηκε και προχώρησε. Μια από τις πιο εντυπωσιακές περιγραφές στο βιβλίο είναι για την Α΄ Μαραθώνα Πορεία Ειρήνης τον Απρίλη του 1963. Η κυβέρνηση την απαγόρευσε, έφτασε να απειλήσει τον διάσημο φιλόσοφο Μπέρτραντ Ράσελ με σύλληψη αν ερχόταν να συμμετάσχει. Ο Γρ. Λαμπράκης, ο βουλευτής της ΕΔΑ, έσπασε μόνος του την απαγόρευση και βάδισε από τον Τύμβο του Μαραθώνα αφηφώντας τους κλοιούς των αστυνομικών και των ασφαλιτών.

Όμως, όπως διαβάζουμε στο βιβλίο, εκείνη τη μέρα διαδήλωσαν χιλιάδες. Οι συλλήψεις έφτασαν τις 2 χιλιάδες, ανάμεσά τους: «οι διοργανωτές της πορείας: ο Μιχάλης Περιστεράκης πρόεδρος του Συνδέσμου 'Μπέρτραντ Ράσελ', ο Μίκης Θεοδωράκης, ο Αλέκος Αλεξανδράκης και η Αλίκη Γεωργούλη, ο ζωγράφος Μίνως Αργυράκης και δεκάδες συνδικαλιστές».

Ένα μήνα μετά οι παρακρατικοί που είχε οργανώσει η Αστυνομία δολοφόνησαν τον Λαμπράκη στην Θεσσαλονίκη. Ο Α. Τσέκερης είναι κατηγορηματικός, η περίφημη φράση

που αποδίδεται στον Καραμανλή, στο άκουσμα της είδησης, «ποιος κυβερνάει αυτό τον τόπο;» είναι μύθος. Ο Καραμανλής γνώριζε πολύ καλά όλα τα αίτια του κράτους και του «παρακράτους», αυτός και οι υπουργοί τα συντόνιζαν και τα κάλυπταν.

Όμως, αυτό το χτύπημα αντί να τρομάξει, προκάλεσε έκρηξη: «Εκατοντάδες χιλιάδες κόσμου βγήκαν στο δρόμο συγκροτώντας μια τεράστια δημοκρατική διαδήλωση. Το παρακράτος ήταν κρυμμένο και η κατά τα άλλα επιθετικότητα Αστυνομία του Καραμανλή δεν κούνησε ούτε το δαχτυλάκι της».

Και συνεχίζει:

«Κάποιοι επισήμαναν ότι αρκούσε ένα φύσημα από όλο αυτό τον κόσμο για να πέσει η κυβέρνηση και να οδηγηθεί η χώρα σε εκλογές, στις οποίες οι προοδευτικές δυνάμεις θα θριάμβευαν. Υπήρχαν όμως και μηχανισμοί αποφασισμένοι να μην το επιτρέψουν. Η ηγεσία της ΕΔΑ επέλεξε την ημέρα εκείνη να μην στοιχηματίσει στην αβεβαιότητα. Το αν έκανε καλά ή όχι δεν μπορούμε να το ξέρουμε γιατί στην ιστορία δεν υπάρχει το "τι θα γινόταν αν..."».

Η ιστορία μπορεί να μην γράφεται με «αν», γράφεται όμως με «γιατί». Πράγματι, η ηγεσία της ΕΔΑ δεν στοιχημάτιζε στην «αβεβαιότητα» αλλά στην «νομιμότητα». Όχι μόνο την στιγμή της κηδείας του Λαμπράκη αλλά σε όλη αυτή την περίοδο. Κι αυτή η επιλογή συνοδεύταν διαρκώς από προσπάθειες να τραβήξει χειρόφρενο στο κίνημα που δυνάμωνε.

Είναι κρίμα από αυτή την άποψη ότι ο συγγραφέας λέει λίγα γι' αυτό το κίνημα, για παράδειγμα αφιερώνει μόλις 2,5 σελίδες στους αγώνες των φοιτητών/τριών (15% για την Παιδεία, 114) και καμιά για το εργατικό κίνημα όπως για την «Κίνηση των 115 Σωματείων». Δεκάδες σελίδες με τις αγορεύσεις του Ηλία Ηλιού και άλλων κοινοβουλευτικών στελεχών της ΕΔΑ και πολύ λίγα για τις πολιτικές –και κυριολεκτικές– μάχες του κινή-

ματος στους δρόμους, τα αμφιθέατρα, τους χώρους δουλειάς.

Για την ηγεσία της Αριστεράς αυτό το κίνημα δεν έπρεπε να προχωρήσει πέρα από τη διεκδίκηση ενός «εκδημοκρατισμού» και «ομαλοποίησης» τα όρια των οποίων τα έβαζε η Ένωση Κέντρου του Γ. Παπανδρέου που ήθελε να διαχειριστεί το μετεμφυλιακό κράτος όχι να το ανατρέψει.

Δυο χρόνια μετά, στην έκρηξη των Ιουλιανών, ο κόσμος στους δρόμους έβαζε αυθόρμητα το αίτημα να «μαντρωθεί η Αυλή», να γίνει «Δημοψήφισμα» για να καταργηθεί η μοναρχία. Η ηγεσία της ΕΔΑ κατήγγειλε αυτά τα συνθήματα και λίγο αργότερα έσπευσε να προτείνει στο όνομα των «ομαλών εξελίξεων» ότι κανένα κόμμα δεν θα θέσει «πολιτειακό» δηλαδή αυτοδεσμεύτηκε ότι δεν θα το κάνει. Εκεί φτάσανε οι συμβιβασμοί. Και το κίνημα πλήρωσε την στρατηγική του «αυτοπεριορισμού» με τη χούντα.

Η πάλη για τα δημοκρατικά δικαιώματα είναι συνυφασμένη με την ιστορία της Αριστεράς στην Ελλάδα. Το βιβλίο μας θυμίζει αυτή την ιστορία. Γι' αυτό αξίζει να διαβαστεί, για να «θυμούνται οι παλιοί και να μαθαίνουν οι νεότεροι». Και με τον τρόπο του, τις ελλείψεις και τις «σιωπές» του, μας προτρέπει να συζητήσουμε για τη στρατηγική που μπορεί να φτάσει την πάλη για τη δημοκρατία μέχρι το τέλος, την εργατική επανάσταση.

Λέανδρος Μπόλαρης

Το ταξίδι στο κράτος. Κυριαρχία, Δίκαιο, Δικαιώματα

Δημήτρης Χριστόπουλος

464 σελίδες, 18€

Εκδόσεις Πόλις

Το βιβλίο του Δημήτρη Χριστόπουλου, καθηγητή πολιτειολογίας στο Πάντειο «Ταξίδι στο κράτος, κυριαρχία, δίκαιο, δικαιώματα» κυκλοφόρησε σε μια περίοδο που ξέσπασε το σκάνδαλο των υποκλοπών τροφοδοτώντας τη συζήτηση για το ρόλο του κράτους. Ο πόλεμος στην Ουκρανία και οι οξυμένοι ιμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί, η κρίση με την εμφάνιση του στασιμοληθωρισμού πριν τελειώσει το σόκ της πανδημίας, η κλιματική κρίση, η άνοδος της φασιστικής απειλής και τα ρατσιστικά εγκλήματα στα σιδηρόφρακτα σύνορα, έχουν ανοίξει ξανά τη συζήτηση για το ρόλο του κράτους. Αλλά και οι εργατικές αντιστάσεις και οι εξεγέρσεις ενάντια στον κρατικό ανταρχεισμό βάζουν ξανά την ανάγκη αντιμετώπισης του κράτους και των μηχανισμών του. Υπάρχει εναλλακτική; Η αριστερά πως στέκεται απέναντι στο υπαρκτό κράτος;

Το βιβλίο αυτό δεν είναι χρήσιμο μόνο για τους φοιτητές και αποφοίτους της πολιτειολογίας ως ακαδημαϊκό εφόδιο αλλά ακουμπά στα ερωτήματα ενός ολόκληρου κόσμου που μέσα από τους αγώνες του φτάνει να αναζητά το στρατηγικό δρόμο για μια καλύτερη κοινωνία. Η εμπειρία της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ 2015-19 άλλωστε είναι ωπή.

Είναι γραμμένο με δυνατή λογοτεχνική και μυθοπλαστική προσέγγιση σπάζοντας τα κλισέ των «επιστημονικών συγγραμμάτων». Ετούτο το βιβλίο είναι ένα ταξίδι-χρονικό των μεγάλων ιστορικών στιγμών και των ιδεών στην πορεία διαμόρφωσης του κράτους από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας. Στην πορεία αυτή ο συγγραφέας αναλύει και προσεγγίζει

κριτικά τις έννοιες του κράτους και του δικαίου από τον Αριστοτέλη μέχρι τον Χομπς, τον Σπινόζα, τον Ρουσσώ, τον Μάρξ και τον Πουλαντζά.

Ξεκινά την ανάλυσή του από την αρχαία ελληνική Πόλη-κράτος με αναφορά στον Αριστοτέλη και τις ιδέες του και συμπεραίνει ότι «η σχέση του πολίτη και του οπλίτη είναι πολύ στενή, καθώς η ιδιότητα του πολίτη εξαρτάται αρχικά από το αν μπορεί να υπερασπιστεί την πόλη». Δικαιώματα λοιπόν είχαν μόνο όσοι μπορούσαν να πολεμήσουν.

Στη συνέχεια, ανιχνεύει τις μεγάλες αλλαγές που συντελούνται στην Ευρώπη του Μεσαίωνα με τον Θωμά Ακινάτη και τον Λούθηρο να εκφράζουν τις ιδέες της υπέρβασης του κυρίαρχου στοιχείου της θρησκείας και μιας τάξης πραγμάτων όπου η Εκκλησία είχε καθοριστικό ρόλο στο κράτος της εποχής εκείνης. Η Μεταρρύθμιση ήταν αυτή που έφερε τις μεγάλες αλλαγές στην κυρίαρχη αντίληψη για τον κόσμο. Ο Τριακονταετής Πόλεμος με την κατάληξη του το 1648 στην Συνθήκη των Βεσφαλίων χάραξε «το πρώτο σύνορο στην Ευρώπη» ανάμεσα στην Σουηδία και το Βραδεμβούργο. Τα κρατίδια αρχίζουν να έχουν κάποιου τύπου σύνορα. Είναι εποχή μεγάλων μετακινήσεων πληθυσμών που ακυρώνουν την οπτική όσων επιχειρούν να επεκτείνουν την καταγωγή των εθνών στο αίμα των αρχαίων προγόνων, υποστηρίζει ο συγγραφέας.

Ο Δ.Χριστόπουλος αναφέρεται στον Μάρξ για να τονίσει τις συνέπειες από την εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με την βάρβαρη φάση της πρωταρχικής συσσώρευσης. Η ανάδυση και η τελική επικράτηση της αστικής τάξης που ασφυκτιούσε βρήκε έδαφος στα απολυταρχικά καθεστώτα που της επέτρεψαν να βρει το δρόμο της προς την κυριαρχία με αποφασιστικό το ρόλο των επαναστάσεων. Είναι η περίοδος που τα δικαιώματα και οι δημοκρατικές διεδικήσεις μπαίνουν στο προσκήνιο. Ακό-

μη και με το να πέφτουν τα κεφάλια βασιλιάδων από τους Ροβιεσπιέρους.

Η συγκρότηση των εννοιών του «έθνους» και του «λαού» σε εκείνη την περίοδο, στην αυγή του καπιταλισμού, με τις αστικές επαναστάσεις του 1789 φέρνουν την συζήτηση για την ιθαγένεια σε πρώτο πλάνο. Ο Χριστόπουλος ορίζει το έθνος ως «κοινότητα αλληλεγγύης που σφραγίζεται μέσω της πεποίθησης ότι η φυσική της στέγη είναι το κράτος» [...] «Το έθνος γεννιέται. Δεν αφυπνίζεται, ούτε αναγεννάται από τη στάχτη του ούτε βγαίνει από την κρυψώνα μετά από «τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς». Κάνει μια σειρά από παρατηρήσεις που καταρρίπτουν τους μύθους των εθνικιστών περί προαιώνιας καθαρής ελληνικής φυλής προερχόμενης από τους αρχαιοέλληνες.

Η έννοια της «επικράτειας» ταυτόχρονα ανοίγει τα ζητήματα ποιοι έχουν και ποιο όχι το δικαίωμα να είναι πολίτες του νέου κράτους. Ο συγγραφέας στέκεται σε αυτό το ζήτημα εξετάζοντάς τις έννοιες της γενοκτονίας και της εθνοκάθαρσης αλλά και μετέπειτα της αντιμετώπισης των προσφύγων και των μεταναστών. Ο αποκλεισμός ολόκληρων κομματιών, οι ανταλλαγές πληθυσμών, οι πολιτικές της καταναγκαστικής ενσωμάτωσης των μειονοτήτων είναι οι επιλογές του κυρίαρχου κράτους σε συνθήκες όπου ο ανταγωνισμός για το έλεγχο περιοχών αμφισβητούμενων οδηγεί σε πολεμικές συγκρούσεις. Η άποψη του είναι ότι μια στρατηγική «αναγνώρισης» των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και των μεταναστών είναι αυτή που υπηρετεί το «κράτος δικαίου».

Η ανάλυσή του για την κυριαρχία και το τρόπο άσκησής της από το κράτος, τόσο στο εσωτερικό του όσο και στο διεθνή περίγυρο, είναι καθοριστική για την συνολική του προσέγγισή του. Καταφεύγει στο μυθολογικό παράδειγμα του Κενταύρου – «μισός άνθρωπος, μισός κτήνος» που χρησιμοποίησε ο Μακιαβέ-

λι για να εξηγήσει παραστατικά την λειτουργία του κράτους. Είναι «και Χόμπς και Ρουσό» το κράτος που γεννιέται όπως λέει επιγραμματικά.

Το σύγχρονο κράτος λοιπόν, προϊόν των αστικών επαναστάσεων περιέχει και το μηχανισμό της βίας για την επιβολή των νόμων και των κανόνων που θεσπίζει στην επικράτεια του, αλλά και για να είναι εγγυητής της δυναμικής του παρουσίας στους οικονομικούς και στρατιωτικούς ανταγωνισμούς με στρατό εξοπλισμένο και σύναψη συμμαχιών. Έχει όμως και την πλευρά της προσπάθειας για την εξασφάλιση της συνοχής της κοινωνίας, με τους ιδεολογικούς του μηχανισμούς να την επιδιώκουν με την συναίνεση και την πειθαρχία στους νόμους και πάνω απ' όλα στο Σύνταγμα.

Το «κράτος δικαίου» κατά τον Χριστόπουλο γεννιέται ως αποτέλεσμα των ίδιων των διεκδικήσεων δικαιωμάτων απέναντι του, τις οποίες σταδιακά ενσωματώνει: εργάτες, γυναίκες και μαύροι διεκδικούν και καταχτούν με αγώνες το δικαίωμα στην ψήφο, στην συνδικαλιστική δράση κ.α.

Ο Δ. Χριστόπουλος δηλώνει ξεκάθαρα ότι στο βιβλίο του δεν θα βρούμε μια «αξιακά αμερόληπτη προσέγγιση». Όντως στηρίζει την άποψη των Πουλαντζά και Αλτουσέρ για το κράτος ως ένα θεσμό στον οποίο υπάρχει διαρκής ανταγωνισμός για τον έλεγχο των διαφορετικών πεδίων και δο-

μών του και όπου αντανακλάται ο συσχετισμός κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων της κοινωνίας. Η κοινωνία των πολιτών με τους θεσμούς της από τα κόμματα και τα συνδικάτα μέχρι τις ΜΚΟ και τα κινήματα και τις δικαιωματικές συσπειρώσεις κάθε είδους, τονίζει λοιπόν ο συγγραφέας, έχουν την δυνατότητα να επηρεάζουν την κατεύθυνση του.¹

Η θεωρητική του προσέγγιση για τις επαναστάσεις, δεμένη με την εκτίμηση για τη Ρώσικη Επανάσταση του 1917, δημιουργεί μια σειρά ζητημάτων. Κάνει την τοποθέτηση στη σελ.265 ότι «χωρίς συνωμοσία δεν γίνεται επανάσταση. Επομένως, η επανάσταση έχει εξ ορισμού και πραξικοπηματικό χαρακτήρα». Μέσα σε αυτές τις αράδες υπάρχει όλη η απόρριψη της δυνατότητας να αλλάξει η κοινωνία από τα κάτω με την αυτενέργεια της εργατικής τάξης, να ανατραπεί ο καπιταλισμός και να αντικατασταθεί από ένα άλλο κράτος των εκμεταλλεζόμενων, όπως σύμφωνα με το Μάρξ και το Ενγκελς έφερε στο προσκήνιο η Κομμούνα του Παρισιού. Η Ρώσικη Επανάσταση του 1917, όχι μόνο δεν ήταν πραξικόπημα του Λένιν και των μπολσεβίκων αλλά ήταν το «πανηγύρι των καταπιεσμένων», ήταν η ιστορική δικαίωση των απόψεων του μαρξισμού, με τα Σοβιέτ να αντικαθιστούν το αστικό κράτος για πρώτη φορά.

Ο Χριστόπουλος μέσα από αυτήν προσέγγιση φτάνει να απορρίπτει την παράδοση του Λένιν ως εκείνη που άνοιξε το δρόμο στον ολοκληρωτικό του Στάλιν. Φτάνει να κατατάσσει την σταλινική Ρωσία και τη Γερμανία του Χίτλερ ως ομοειδή καθεστώτα ολοκληρωτισμού. Για να απαντήσουμε σε τέτοια διαστρέβλωση χρειαζόμαστε την ανάλυση της σταλινικής αντεπανάστασης και της ανόδου του κρατικού καπιταλισμού στην Ρωσία. Ο Τόνι Κλιφ, στη πρωτοπόρα ανάλυση για την ταξική φύση του καθεστώτος που πρόκυψε στη Ρωσία με την επικράτηση του Στά-

λιν μας δίνει την πιο ξεκάθαρη μαρξιστική προσέγγιση για το χαρακτήρα τους ως καθεστώτων κρατικού καπιταλισμού: η εργατική τάξη έχασε τον έλεγχο στη παραγωγή και μετατράπηκε σε εκμεταλλεζόμενη τάξη κάτω από την βάρβαρη καταπίεση της συλλογικής άρχουσας τάξης, της γραφειοκρατίας που συγκέντρωσε στα χέρια της τον έλεγχο του κράτους, των μηχανισμών του και της παραγωγής. Αυτό πέρασε μέσα από την εξόντωση των κατακτήσεων της επανάστασης και της φυσικής εξόντωσης της αριστερής αντιπολίτευσης του Λένιν Τρότσκι.²

Το κύμα των επαναστάσεων που σταμάτησαν το σφαγείο του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, με την Ρώσικη Επανάσταση του 1917 στη καρδιά του, άνοιξε την προοπτική της ανατροπής του καπιταλισμού και έφερε στο προσκήνιο την δύναμη της οργανωμένης εργατικής τάξης. Ο Λένιν του «Κράτος και επανάσταση» είναι ο ηγέτης ενός επαναστατικού κόμματος που εμπιστεύεται την δύναμη της εργατικής τάξης και προβάλλει το αίτημα «όλη η εξουσία στα σοβιέτ». Η εξουσία στα χέρια των εργατών και των εργατριών σημαίνει να φτάσει στην παραγωγή, να επιβάλει τον έλεγχο της ώστε να ικανοποιούνται οι ανάγκες και όχι τα κέρδη των καπιταλιστών, σημαίνει να τσακίσει το αστικό κράτος και τους μηχανισμούς του, όπως το στρατό, τα δικαστήρια, την διπλωματία, με τρόπο που να μην μείνει πέτρα πάνω στη πέτρα.

Η χρησιμότητα των αναλύσεων των επαναστατών για το κράτος, η κριτική της εφαρμογής τους στην πράξη, δεν είναι συζήτηση για το παρελθόν αλλά βάζει τα κριτήρια για τη στάση της αριστεράς σήμερα.³

Η αφηρημένη αναγόρευση του κράτους δικαίου ως αδιαμφισβήτητης κατάκτησης που εξασφαλίζει την συνοχή και την ειρήνη, ενός κράτους που λειτουργεί στην βάση κανόνων του δημόσιου, του ιδιωτικού και του διεθνούς στάτους κβο με τις συνθήκες

που το διέπουν (πχ του ΟΗΕ και της ΕΕ) δεν εξοπλίζει την Αριστερά ούτε στρατηγικά ούτε τακτικά.

Αν το σημερινό κράτος δεν είναι όργανο των καπιταλιστών αλλά ουδέτερο κράτος δικαίου, τότε μπορεί να το καθορίσει ένας άλλος συσχετισμός δυνάμεων σε επίπεδο πολιτικών κομμάτων. Η σοσιαλδημοκρατία με τον Μπερνστάιν ήταν η πρώτη διδάξασα αυτής της επιλογής και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας με τον «ιστορικό συμβιβασμό» έβαλε τις συμμαχικές κυβερνήσεις στην ατζέντα της αριστεράς. Ο ΣΥΡΙΖΑ, το PODEMOS στην Ισπανία πήραν την σκυτάλη. Ο «ρεαλισμός» μιας αντιμετώπισης που βάζει στόχο να γίνει πιο ανθρώπινος ο καπιταλισμός (και όχι να περιμένουμε τη «Δευτέρα Παρουσία του σοσιαλισμού» όπως έλεγε και λέει ο Τσίπρας) έφτασε να καταπίνει αντί να σκίζει μνημόνια και να γυρνά την πλάτη στο ΟΧΙ το 2015, να φέρνει το Νετανάχου στην Αθήνα, να υπογράφει συμφωνίες για τις βάσεις και για να ανοίγουν οι Μόριες στα νησιά.

Η αλήθεια είναι ότι το βιβλίο αυτό έρχεται από ένα άνθρωπο που έχει δώσει μεγάλες μάχες για την υπεράσπιση των δημοκρατικών δικαιωμάτων και την απόκρουση της φασιστικής απειλής της Χρυσής Αυγής. Η συμβολή του στη συζήτηση που ανοίγει είναι σημαντική και για αυτό αξίζει να διαβαστεί κριτικά.

1. Στο βιβλίο «Μάης 68» του Μαρξιστικού Βιβλιοπωλείου των Κρίς Χάρμαν, Μαρία Στύλλου και Πάνου Γκαργκάνα υπάρχει το κείμενο του τελευταίου με τίτλο «Μάο, Αλτουσέρ, «Αυτονομία, οι μαρξισμοί του Μάη και ο επαναστατικός μαρξισμός».
2. Τόνυ Κλιφ. Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία. Εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία
3. Μαρία Στύλλου. Κράτος, «παρακράτος», δημοκρατία και επανάσταση, στο τεύχος του περιοδικού Σοσιαλισμός από τα κάτω. <https://socialismfrombelow.gr/article.php?id=1383>

Πέτρος Κωνσταντίνου

